

СТАНДАРТИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї:

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проект співфінансується Європейським Союзом
та Програмою розвитку ООН (ПРООН).
Проект виконується ПРООН

<http://gender.undp.org.ua>

Стоп насильству!

ПРОГРАМА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ

**СТАНДАРТИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ
ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ
ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД
ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ**

УДК 364.63-027.553
ББК 65.272
С76

Кочемировська О.О., Христова Г.О.

Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / *Наук. ред. О. Кочемировська / Заг. ред С. Павлиш. – К.: Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 228 с.*

ISBN 978-966-2333-27-5

Рекомендовано до друку та подальшого запровадження Вченою радою Державного інституту сімейної та молодіжної політики Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (Протокол №02/11 від 21 червня 2011 р.).

Автори:

Кочемировська Олена Олексіївна, к. психол. н., завідувачка сектору проблем трудових відносин та людського потенціалу відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України (вступ у співавторстві, розділи 1, підрозділ 2.1.4 у співавторстві, розділ 2.2 у співавторстві, розділ 3, довідкова інформація 4);
Христова Ганна Олександрівна, к. ю. н., доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», провідний науковий співробітник Національної академії правових наук України (вступ у співавторстві, розділ 2.1, 2.1.4 у співавторстві, довідкова інформація 1, 2, 3).

Наукова редакція:

Кочемировська Олена Олексіївна, к. психол. н., завідувачка сектору проблем трудових відносин та людського потенціалу відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України.

Загальна редакція:

Павлиш Світлана Олегівна, експерт з питань запобігання насильству Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні, ЄС-ПРООН.

Рецензенти:

Кулініч Олег Васильович, к. держ. упр., доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики Харківського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президенті України;
Мартиненко Олег Анатолійович, д. ю. н., доцент, професор кафедри правоохоронної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом, Голова правління ВГО «Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів»;
Пеша Ірина Василівна, к. пед. н., керівник Центру інноваційних технологій Державного інституту сімейної та молодіжної політики.

Це дослідження розроблено в рамках реалізації «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні», проекту, який впроваджує Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні за підтримки Європейського Союзу. Думки, висновки та рекомендації належать авторам та не обов'язково відображають погляди ЄС, ПРООН чи інших організацій та закладів системи ООН.

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) є глобальною мережею ООН в галузі розвитку, організацією яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів задля допомоги людям в усьому світі будувати краще життя. Ми співпрацюємо з 166 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем в галузі людського розвитку. Покращуючи свої власні можливості, вони мають змогу використовувати досвід та знання співробітників ПРООН та широкого кола наших партнерів.

В Україні чотири головні сфери нашої діяльності в галузі розвитку зосереджуються на демократичному врядуванні; подоланні бідності, досягненні процвітання та українських Цілей розвитку тисячоліття; місцевому розвитку та гарантуванні безпечного середовища для людського розвитку; на енергетиці та навколишньому природному середовищі.

В кожній з цих тематичних сфер ми забезпечуємо баланс між впровадженням заходів щодо розробки політико-правових документів, аналітично-дорадчою діяльністю, заходами з поліпшення спроможності наших національних партнерів та окремими пілотними проектами. ПРООН впроваджує свою діяльність в Україні з 1993 року.

Європейський Союз (ЄС) – це родина демократичних країн Європи, які працюють разом для поліпшення життя своїх громадян і для розбудови кращого світу. До ЄС входять 27 держав: 27 різних націй вирішили разом творити своє майбутнє. За понад 50 років розширення ЄС вони разом побудували зону миру, стабільності, прогресу та солідарності. Європейський Союз є моделлю вирішення конфліктів і встановлення дружніх відносин шляхом тісного співробітництва з метою досягнення спільних цілей, зберігаючи при цьому національний суверенітет та територіальну цілісність. Але ЄС займається не лише своїми внутрішніми питаннями: він прагне поділитися своїми надбаннями і цінностями з країнами та людьми поза власними кордонами. Європейська Комісія є виконавчим органом влади ЄС. Її очолюють 27 Комісарів, які представляють інтереси Європейського Союзу в цілому. Представництво Європейської Комісії в Україні було відкрито в Києві в 1993 року і є одним з понад 120 Представництв Європейської Комісії в світі. Представництво в Києві сприяє політичним та економічним зв'язкам між Україною та Європейським Союзом, роз'яснює та інформує про окремі аспекти політики ЄС та бере участь у впровадженні програм співпраці Європейського Союзу.

Видання не призначено для продажу.

ISBN 978-966-2333-27-5

© ПРООН в Україні, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	7
1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКИ ПІДТРИМКИ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І	13
1.1. Загальні засади побудови систем надання послуг постраждалим від домашнього насильства	13
1.2. Принципи надання соціальних послуг жертвам домашнього насильства	18
1.2.1. Базові принципи надання соціальних послуг жертвам домашнього насильства	18
1.2.2. Додаткові вимоги до закладів і установ, які надають послуги жертвам домашнього насильства	22
1.2.3. Специфічні вимоги до закритих закладів перебування постраждалих від насильства в сім'ї (шелтерів)	25
1.3. Можливі форми надання безпосередніх послуг постраждалим від насильства в сім'ї та обмеження щодо їх застосування	26
1.3.1. Шелтери – притулки для постраждалих vs вилучення кривдника	27
1.3.2. Консультаційні послуги для постраждалих від насильства в сім'ї	29
1.3.3. Гарячі лінії	31
1.3.4. Подружня (парна) психотерапія та консультування, родинна медіація та конференції	32
1.3.5. Групи взаємної підтримки постраждалих	34
1.3.6. Корекційні програми для кривдників	35
1.4. Приклади побудови національних систем підтримки постраждалих від насильства в сім'ї	38
1.4.1. Досвід США: постраждалі в центрі уваги	38
1.4.2. Канада – світовий лідер у подоланні домашнього насильства	43
1.4.3. Велика Британія: особливості програм підтримки постраждалих	47

1.4.4. Австрійська модель втручання у випадках домашнього насильства	49
1.4.5. Політика Іспанії щодо подолання насильства в сім'ї	53
1.4.6. Хорватія: повільна трансформація системи надання послуг постраждалим	57
2. НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї В УКРАЇНІ: НАЯВНИЙ СТАН ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ	59
2.1. Сучасна система служб та установ у сфері попередження та протидії насильству в сім'ї: законодавчі основи та стан діяльності	59
2.1.1. Короткий огляд законодавства України в сфері попередження та протидії насильству в сім'ї	59
2.1.2. Коло осіб, які потребують соціальних послуг як постраждали від насильства в сім'ї	61
2.1.3. Спеціальні попереджувальні заходи та заходи юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї в системі забезпечення прав осіб, які потерпіли від сімейного насильства	65
2.1.4. Органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї та з надання допомоги постраждалим від сімейного насильства	71
Спеціально уповноважений орган виконавчої влади	73
Органи внутрішніх справ	76
Органи опіки і піклування та служба у справах дітей	77
Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	78
Органи та заклади освіти й охорони здоров'я	79
2.2. Можливості вдосконалення системи надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї	84
3. СТАНДАРТИ ЯКОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА МОЖЛИВІ МЕХАНІЗМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ	91
3.1. Визначення соціального стандарту: чинний стан та проблемні аспекти	91

3.2. Базові вимоги до стандартів соціальних послуг	95
3.3. Етапи надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї	108
3.4. Надання резидентних послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї	111
3.4.1. Рамкові вимоги до стандартів надання резидентних послуг постраждалим у спеціалізованих закладах і установах	111
3.4.2. Зміст соціальних послуг резидентного перебування постраждалих та підходи до процесу їх надання	114
3.5. Соціальні послуги дітям, які зазнали насильства в сім'ї	132
3.5.1. Загальні принципи надання соціальних послуг дітям та сім'ям	132
3.5.2. Особливі умови надання соціальних послуг дітям, які зазнали насильства в сім'ї	140
3.5.3. Специфіка послуг для батьків (осіб, що їх замінюють) з сімей, в яких вчинено жорстоке поводження з дітьми	152
ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ 1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА НАДАННЯ ДОПОМОГИ ЙОГО ЖЕРТВАМ	156
ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ 2. ВИБРАНІ ТЕКСТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	170
ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ 3. ВИБРАНІ НАЦІОНАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ЩО ДО ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	188
ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ 4. МОЖЛИВІ ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНКИ СТАНУ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	219

Вашій увазі пропонується посібник «Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України». Він являє собою першу спробу узагальнити національний і закордонний досвід у сфері попередження сімейного насильства, надати оцінку наявній ситуації в Україні та запропонувати концепцію базових стандартів надання послуг постраждалим.

Необхідність даного видання зумовлена суперечливим характером становлення національної системи запобігання та протидії насильству у сім'ї, потребою у об'єктивній оцінці її сучасного стану та перспектив подальшого функціонування з огляду на передовий досвід (найкращі практики) країн світу в сфері реагування на випадки сімейного насильства, надання захисту та допомоги постраждалим, просування їх прав. Не менш важливою є і розробка стандартів надання соціальних послуг жінкам, дітям та іншим постраждалим від такого ганебного явища, як насильство в сім'ї, в Україні. Саме **розробка концепції стандартів надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї на підстав аналізу найкращих світових практик є головною метою** пропонованого видання.

Насильство в сім'ї є серйозним порушенням прав людини, які держава має відстоювати і захищати. Серед них – право на життя і фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поведіння; право на свободу від дискримінації за ознакою статі; право на здоровий та безпечний розвиток та ін. Україна ратифікувала цілу низку міжнародних угод, узявши тим самим на себе зобов'язання щодо захисту людей від насильства, в тому числі сімейного.

Поступове визнання феномену домашнього насильства й ступеню його поширеності співпало з визнанням *de jure* **принципу рівності жінок та чоловіків** та всебічним його закріпленням у численних міжнародних правових актах. Фактично, у базовому, початковому розумінні домашнє насильство визначалося як «насильницькі дії одного з членів подружжя стосовно іншого члена подружжя». Однак ця дефініція з часом змінилася, і сьогодні різноманітні законодавчі тлумачення домашнього насильства охоплюють насильство щодо батьків та/або дітей, насильство у стосунках братів і сестер, партнерів однієї статі, мешканців одного домогосподарства безвідносно ступеню спорідненості.

Отже, **домашнє насильство** в широкому сенсі можна визначити як *навмисні насильницькі або контролюючі дії людини, яка перебуває або перебувала в родинних / інтимних стосунках з жертвою (жертвами), і яка може проживати або не проживати з жертвою спільно.*

Домашнє насильство може містити в собі, але не обмежуватися наступними проявами: нанесення або погроза нанесення тілесних ушкоджень; вчинки проти статевої свободи та недоторканості неповнолітніх членів сім'ї або проти волі повнолітніх членів сім'ї; психологічна жорстокість (погрози, залякування, панування,

приниження, переслідування та ін.); створення економічної залежності та ізолювання членів сім'ї від соціуму. Всі перераховані вище види поведінки можуть існувати в будь-якому поєднанні та виявлятися епізодично або постійно, протягом періоду до декількох десятиліть.

Взагалі, насильницькі стосунки можуть бути зафіксовані в наступних сімейних стосунках:

- 1. Подружжя.** В абсолютній більшості випадків насильство в шлюбних стосунках чинить чоловік, хоча існують і протилежні випадки, які майже не фіксуються в офіційній статистиці через традиційні уявлення про розподіл сімейних ролей та небажання чоловіків «виглядати смішно»;
- 2. Батьки – неповнолітні діти.** Різні форми насильства щодо дітей можуть чинити як батько (вітчим), так і мати (мачуха). У випадках, коли мати сама є жертвою знущань з боку чоловіка, вона може стати «передаючою ланкою» насильства, несвідомо прагнучи компенсувати своє принижене становище жертви утиском ще слабших – дітей;
- 3. Дорослі діти – батьки.** Насильство можуть чинити як дорослі діти проти батьків, так і навпаки (але перша ситуація є більш розповсюдженою). Досить типовою є ситуація, коли дорослі діти, які виростили в атмосфері насильства, будують свої стосунки з батьками на звичних засадах жорстокості, «повертаючи» дитячу образу. Насильницьке ставлення до батьків може виникнути також і в сім'ях, де діти виростили в атмосфері вседозволеності;
- 4. Насильницькі стосунки між дітьми в одній сім'ї,** що, як правило, виникають на тлі насильницьких стосунків між дорослими членами родини. Старші діти можуть вчинювати насильство над молодшими, брати над сестрами; діти можуть об'єднуватись для насильства над одним із дітей; можливе насильство між неповнорідними братами й сестрами тощо;
- 5. Насильство між іншими членами сім'ї.** Це насильницькі стосунки між тещею/тестем і зятем, свекром/свекрухою і невісткою, онуками і дідусем та бабусею тощо;
- 6. Насильство проти хворих, немічних членів сім'ї, членів сім'ї – інвалідів.**

На сьогоднішній день ключовим є визнання того, що насильство в сім'ї абсолютно неприпустимим, а також винайдення шляхів його подолання (принаймні мінімізації), створення системи ефективної підтримки осіб, постраждалих від насильства в сім'ї. Кожна держава, і Україна в тому числі, ідповісти на наступні питання:

- які правові механізми регулюють задоволення потреб осіб, постраждалих від насильства в сім'ї, і чи є ці механізми достатніми?
- яким чином регулюється покарання (виправлення) осіб, які вчинюють насильство в сім'ї, і чи достатньо наявних правових та інституційних механізмів?
- якою є чинна соціальна інфраструктура, тобто як співвідносяться юридичні норми та суспільна ситуація (у вигляді спеціальних інституцій) щодо їх впровадження?

Протидія домашньому насильству та стандарти допомоги його жертвам врегульовані значною кількістю міжнародних документів¹, але тут буде надано лише стислий перелік ключових документів ООН та Ради Європи², які є підґрунтям для виробітки національних стандартів надання соціальних послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї³, а саме:

1. *міжнародно-правові договори з прав людини*, які, у разі надання Верховною Радою України згоди на їх обов'язковість у встановленому порядку, мають обов'язкову юридичну силу та виступають частиною національного законодавства України;
2. *загальні коментарі, рекомендації, зауваження загального порядку Комітетів ООН з питань прав людини* (передусім, Комітету ООН з прав людини, Комітету з ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав дитини) стосовно належного розуміння державами-учасницями тих чи інших положень відповідних міжнародно-правових договорів, що виступають їх «компетентним» («авторитетним») тлумаченням та мають бути враховані при застосуванні цих догорів на національному рівні;
3. *доповіді спеціальних доповідачів*, зокрема Спеціального доповідача ООН з питань насильства щодо жінок, яким серед іншого був розроблений *Модельний закон ООН про домашнє насильство*; Спеціального доповідача з катувань та інші жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, Спеціального доповідача з аспектів прав людини жертв торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми;
4. *декларації, плани дій, платформи, резолюції та рекомендації Генеральної Асамблеї ООН та Комітету Міністрів Ради Європи*, які мають рекомендаційний характер, виражають спільну позицію держав-членів ООН та Ради Європи та скеровують їх політику в єдиному напрямі впровадження на національному рівні спільних принципів протидії домашньому насильству та надання підтримки його жертвам;
5. *практика міжнародних судових та квазісудових органів у справах, пов'язаних з домашнім насильством, а саме:*

а) рішення⁴ Комітетів ООН з питань прав людини (передусім, Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок) за результатами розгляду індивідуальних скарг осіб, які вважають, що вони стали жертвами домашнього насильства;

1 На рівні міжнародних стандартів український термін «насильство в сім'ї» охоплюється поняттям «домашнє насильство», який буде вживатися надалі при характеристиці міжнародно-правових документів

2 Завдання цього Посібника обумовлюють необхідність обмежитись в його основному тексті лише стислою характеристикою ключових оонівських та європейських юридичних документів, які стосуються протидії домашньому насильству та містять стандарти надання допомоги жертвам такого насильства. *Основні положення цих документів, що становлять найбільший інтерес з точки зору надання соціальних послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї, викладено у Додатках.*

3 На рівні міжнародних стандартів український термін «насильство в сім'ї» охоплюється поняттям «домашнє насильство», який буде вживатися надалі при характеристиці міжнародно-правових документів

4 В буквальному перекладі рішення Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок іменуються «думки» (англ. – views), однак тут і далі використовується термін «рішення» як усталений юридичний термін в межах національної правової традиції.

б) рішення Європейського Суду з прав людини у справах, пов'язаних з домашнім насильством та жорстоким поводженням з дітьми

Загальні положення щодо *рівності прав* жінок та чоловік, права кожного на життя, свободу та тілесну недоторканість, заборони тортур, або жорстокого, нелюдського, чи такого, що принижує його гідність, поводження і покарання; безпідставного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність його житла, дискримінації за будь-якою ознакою, отримали міжнародне визнання та закріплення в **базових документах ООН з прав людини**: *Загальній декларації прав людини (1948 р.)*; *Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.)*, *Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.)*, *Конвенції ООН про права дитини (1989 р.)* та факультативних протоколах до неї; *Конвенції ООН про права інвалідів (2006 р.)*⁵. Зазначені міжнародно-правові акти визнані Україною та мають обов'язкову юридичну силу⁶.

7 квітня 2011 р. Комітет Міністрів Ради Європи затвердив фінальний текст нової **Конвенції про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством**⁷. Ця Конвенція стала *першим міжнародно-правовим договором, який повністю присвячений проблемі протидії насильству в сім'ї та насильству щодо жінок*. Конвенція ще не набула юридичної сили та перебуває на стадії збору ратифікаційних грамот від держав-членів Ради Європи, держав, які не є членами Ради Європи і брали участь у розробці цієї Конвенції, а також держав Європейського Союзу (ст. 75 Конвенції). Україна ще не ратифікувала Конвенцію, але вже зараз має виходити з її засадничих положень при реформуванні системи протидії насильству в сім'ї з метою приведення її у відповідність до закладених Конвенцією стандартів та підготовки до її ратифікації.

При роботі над Конвенцією було враховано положення як основних міжнародно-правових договорів Ради Європи у галузі прав людини, так і вимоги численних **рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи** державам-членам щодо надання жертвам насильства допомоги і підтримки, їх вільного доступу до засобів правового захисту, сприяння їм в ході кримінального процесу, а також проведення попереджувальної та виховної роботи у галузі протидії домашньому насильству. Серед них передусім слід назвати: *Рекомендацію № R(85)4 про насильство в сім'ї*, *Рекомендацію № R(90)2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї*; *Рекомендацію № R(2002)5 щодо захисту жінок від насильства*, *Рекомендацію CM/Rec (2007)17 щодо стандартів та механізмів гендерної рівності а також інші відповідні рекомендації*⁸.

⁵ В преамбулі Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (2011 р.) прямо зазначено, що вказані правові акти ООН були покладені в основу роботи по підготовці цієї Конвенції, що підтверджує єдність оонівських та європейських стандартів протидії домашньому насильству

⁶ Тексти цих міжнародно-правових документів розміщено у відкритому доступі на офіційному сайті Верховної Ради України в рубриці «Законодавство»: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

⁷ Відкрита для підписання державами 11.05.2011 р. у Стамбулі в рамках зустрічі міністрів закордонних справ 47 країн-членів Ради Європи.

⁸ Витяги з Рекомендацій представлені у Додатку 10

Стандарти Ради Європи щодо захисту та підтримки жертв домашнього насильства підтверджені **рішеннями Європейського суду з прав людини** у таких справах: *А. проти Великобританії (1998 р.)*, *Контрова проти Словаччини (2007 р.)*, *Беваква та С. проти Болгарії (2008 р.)*, *Бранко Томасік та інші проти Хорватії (2009 р.)*, *Опуз проти Туреччини (2009 р.)*, *Е.С. та інші проти Словаччини (2009 р.)*, *А. проти Хорватії (2010 р.)* та *Хаудуова проти Словаччини (2010 р.)*⁹. Всі ці рішення є обов'язковими для виконання Україною, оскільки Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV практика Суду визнана джерелом права України (ст. 17 Закону).

У 2002 році вступив в силу Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», який ліг в основу формування цілісної системи протидії сімейному насильству. Нажаль, вона й досі знаходиться на початковому етапі свого становлення: інфраструктура протидії домашньому насильству не розбудована, бракує спеціалістів по роботі з постраждалими та агресорами, не вистачає методичної літератури й освітніх програм тощо. Існує і проблема відсутності політичної волі щодо розв'язання зазначеного питання. Так, судді та працівники правоохоронних органів отримують необхідну підготовку, але переважна більшість з них продовжує вважати насильство в сім'ї малозначущою проблемою. Система соціальних служб розуміє важливість протидії насильству в сім'ї (зокрема щодо дітей), але не має інфраструктурної (інституційної), організаційної, кадрової та фінансової спроможності для надання відповідних послуг постраждалим.

Разом із тим, існують та потребують свого узагальнення як найкращі іноземні політики протидії насильству в сім'ї, так і вдалий досвід функціонування окремих спеціальних кризових центрів, притулків для постраждалих жінок та дітей, телефонів довіри, розробки реабілітаційних програм для постраждалих у різних країнах. Узагальнення наявного досвіду надасть змоги створити та впровадити єдиний стандарт надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї в Україні, який охопить:

- вимоги до організаційних аспектів, змісту, форм реалізації та тривалості групових та індивідуальних форм роботи для осіб різного віку;
- вимоги до кваліфікації фахівців, які надаватимуть послуги, методичного забезпечення процесу їх підготовки та перепідготовки;
- правила документування процесу роботи з постраждалими;
- стандарти, критерії та способи оцінки ефективності програми;
- стандарти постпрограмного соціального супроводу сім'ї.

⁹ Опис чотирьох з цих справ, що мають прецедентний характер та визначають характер зобов'язань держав у сфері протидії домашньому насильству («А проти Великобританії», «Контрова проти Словаччини», «Беваква та С. проти Болгарії» та «Опуз проти Туреччини»), викладений у **Додатку 11**.

Таким чином, пропоноване видання висвітлює підхід до організації запобігання та власне протидії насильницькій поведінці в сім'ї на основі кращого вітчизняного й зарубіжного досвіду. У книзі міститься огляд правових засад і наявних соціальних ресурсів, а також пропонуються орієнтовні зразки мінімальних стандартів надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї (дорослим і дітям).

Авторський колектив висловлює подяку ПРООН за надання фінансової та практичної підтримки у здійсненні оцінювання і за допомогу в організації консультацій з фахівцями – представниками правоохоронних органів, спеціалістами соціальних служб, експертами громадських організацій, науковцями та практиками у сфері протидії насильству та жорсткому поводженню з дітьми.

ЕФЕКТИВНЕ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І КОШТУЄ ДОРОГО, АЛЕ НАСИЛЬСТВО, ЯКЕ НЕ ПОПЕРЕДЖАЄТЬСЯ, КОШТУЄ ЗНАЧНО ДОРОЖЧЕ

1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКИ ПІДТРИМКИ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

1.1. Загальні засади побудови систем надання послуг постраждалим від домашнього насильства¹⁰

Історія становлення системи захисту від насильства в сім'ї налічує біля 40 років. Перші центри, де постраждали – на той час це були лише жінки – могли отримати допомогу, з'явилися в Великій Британії на початку 70-х років. Центри існували завдяки благодійним пожертвам (в т.ч. анонімним, від постраждалих жінок), підтримувалися рухом за права жінок та феміністичними організаціями. Тоді ж розпочалися перші медичні, психологічні, соціологічні дослідження проблеми насильства в сім'ї.

Поступово ідея та ідеологія кризових центрів поширювалися в Канаді (яка об'явила нульову терпимість до насильства в сім'ї), Новій Зеландії, Західній Європі, але справжній сплеск уваги до подолання домашнього насильства відбувся в середині 1980-х років, після того як значна частина країн ратифікувала Конвенцію з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), в якій спеціальну увагу було приділено проблемі гендерного насильства та насильства в сім'ї, як його невід'ємної складової.

Цей період ознаменувався активізацією жіночого руху проти насильства, створенням значної інфраструктури притулків (шелтерів) та консультативних осередків для постраждалих жінок, підготовкою спеціалістів (медиків, психологів, соціальних працівників, юристів тощо), чутливих до проблеми домашнього насильства. Протягом цього періоду формувалося необхідне підґрунтя для нового ідеологічного перевороту – розуміння факту, що домашнє насильство є не особистою проблемою жінки та її сім'ї, а великою соціальною проблемою. Виявилось, що жертвами насильства в сім'ї є не лише жінки (хоча вони складають 93-95% постраждалих у випадках насильства між подружжям), а й діти, люди похилого віку, члени родини з вадами здоров'я незалежно від їх статі – тобто більш слабкі члени родини (або ж домогосподарства), які знаходяться у залежному стані. Завдяки накопиченому обсягу психологічного знання (перш за все, в галузі психології сім'ї, залежностей, формування прив'язаності) стало зрозуміло, що крім допомоги постраждалим критично необхідною є корекція поведінки та глибинних настанов осіб, які вчинюють насильство в сім'ї. Все це у сукупності означало, що зусиль лише неурядових організацій недостатньо для створення ефективної системи послуг для жертв домашніх тиранів.

Таким чином, друга хвиля розвитку послуг для постраждалих від насильства в сім'ї, яка припала на 1990-і роки, після прийняття у 1996 р. Модельного закону ООН про домашнє насильство, мала на меті не лише подальший розвиток мережі

¹⁰ Юридичний аналіз проблеми викладений у розділі «Довідкова інформація: міжнародні стандарти протидії домашньому насильству та надання допомоги його жертвам»

притулків та поширення наявних знань щодо підтримки і реабілітації постраждалих, а й перетворення системи допомоги сім'ям із насильством на суспільний інститут. Це, зокрема, означало наступне:

1. Визнання державами загальносоціального, а не приватного характеру проблеми. Було доведено та зафіксовано зв'язок насильства в сім'ї:

- зі злочинністю (в т.ч., вуличною, дитячим жебрацтвом і безпритульністю, поширенням комерційної сексуальної експлуатації тощо) та необхідністю збільшувати видатки на правоохоронну й пенітенціарну системи;
- з перенавантаженням судової системи по справах щодо майнових спорів між подружжям, встановлення опіки над дітьми, правопорушень, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, переслідуваннями тощо;
- із загальним погіршенням громадського здоров'я та зростанням витрат на медичне обслуговування населення;
- з ускладненням ситуації в системі освіти: зростанням рівня насильства в школах, зниженням рівня шкільної успішності в значній кількості дітей тощо.

2. Прийняття Національних планів, спеціальних федеральних (державних) законів або змін до чинного законодавства, які б регулювали протидію насильству в сім'ї. Було визнано, що положень кримінальних кодексів, стосовних насильницьких злочинів, недостатньо для врегулювання проблеми домашнього насильства через специфіку стосунків, які роками складаються між винною та постраждалою сторонами¹¹. Виникла необхідність окремого врегулювання проблеми домашнього насильства, яка призвела у низці країн (Австрія, Велика Британія, Греція, США, Канада, Польща та ін.) до прийняття спеціалізованих законодавчих актів. Загалом, законодавство щодо насильства в сім'ї, інтерпретуючись в термінах злочину¹² чи правопорушення (не всі акти домашнього насильства підлягають кримінальному покаранню), як правило, охоплює і ті його частини, які стосуються сімейного права (зокрема питань опіки над дітьми), майнового права (перш за все, в частині спільного житла подружжя). В той же час, законодавство щодо протидії насильству в сім'ї спрямовано на те, щоб не погіршувати стан постраждалих та їх сімей:

- значна частина постраждалих відмовляється від кримінального переслідування або обвинувачення кривдників через залякування, страх перед розправою,

¹¹ В зазначеному контексті існує низка пов'язаних питань, зокрема: чи слід визначати домашнє насильство як окремих вид злочину (як це зробили, наприклад, в Австрії, Фінляндції, Данії, Норвегії, Швеції, Швейцарії, у Північній Ірландії, на Кіпрі), чи зусилля мають бути спрямовані на покращення механізмів застосування чинних законів (Німеччина, Австралія, Угорщина). З одного боку, визначення насильства в сім'ї як окремого правопорушення (навіть за умови, що такі діяння як нанесення тілесних ушкоджень, викрадення дітей, зґвалтування тощо вже є у кримінальному законодавстві) є сигналом того, що держава є нетерпимою до таких діянь. З іншого боку, може виникати враження, нібито насильство в сім'ї є менш серйозним вчинком порівняно до «справжніх» злочинів.

¹² В низці випадків домашнє насильство розглядають у термінах тортур, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження, а також дискримінації. Більш детально ця інформація представлена у Додатку 11 «Справи Європейського суду з прав людини»;

внаслідок значної емоційної та психологічної травматизації, набутої протягом перебування у насильницьких стосунків. Зважаючи на це, в багатьох державах (Австрія, США, Канада, Іспанія інші) у випадках насильства в сім'ї застосовується процедура публічного обвинувачення, коли провадження по справі ініціюється представниками уповноважених місцевих (районних, квартальних, міських) органів без попередньої заяви (або згоди) постраждалої сторони. В низці держав (Бельгія, Франція, Люксембург, Португалія) застосування насильства в сімейних стосунках є обтяжуючою обставиною при винесенні вироку за злочини проти життя, здоров'я та статевої недоторканості;

- система пропонує захисні приписи, які вимагають, щоб кривдник не наближався до постраждалої сторони, до її помешкання, місця роботи або навчання тощо. Невиконання вимог такого припису карається штрафами або арештом на певний період часу. Захисні приписи обумовлюють не тільки обмеження фізичного контакту; вони містять заборону спілкуватися з постраждалими у будь-який спосіб, переслідувати їх, лякати або вчинювати дії загрозливого характеру тощо. Зміст приписів затверджується на рівні кожної держави.

3. Визначення характеру й меж відповідальності осіб, які вчинюють насильство в сім'ї, та врегулювання питань корекції їх поведінки. Було визнано, що призначення покарання особам, які вчинюють насильство в сім'ї є обов'язковою, але недостатньою умовою припинення (зниження) рівня домашнього насильства. Виявилось, що особа, відбувши покарання, схильна мститися своїм близьким, вчинюючи більш жорстокі акти насильства щодо них, ніж ті, за які її було покарано. Крім того, було доведено, що абсолютна більшість домашніх кривдників – це психологічно травмовані люди, які зазнавали насильства з боку батьків з раннього дитинства, а отже потребують глибокої корекції власної особистості та її поведінкових проявів.

Важливим елементом державних стратегій (США, Велика Британія¹³, Іспанія, Ізраїль, Австрія тощо) щодо подолання насильства в сім'ї стало запровадження різноманітних програм корекції поведінки кривдників (за місцем їх проживання), проходження яких замінювало ув'язнення або дозволяло призначити менше покарання за протиправний вчинок¹⁴. Передбачається, що корекційна робота з кривдниками має відбуватися паралельно реабілітації постраждалих від насильства в сім'ї, а спеціалісти обох програм співпрацюють для забезпечення більшої ефективності допомоги постраждалим.

¹³ Слід зазначити, що Велика Британія – це перша країна, яка почала запроваджувати програми корекції для осіб, які вчиняють домашнє насильство; вони з'явилися ще наприкінці 1970-х років, але значна їх активізація, розширення мережі та включення до протоколів роботи правоохоронних та судових органів припадає як раз на 1990-2000 роки.

¹⁴ В більшості країн (наприклад, Австрії, Німеччині, Швейцарії, Норвегії, Бельгії, Іспанія та ін.) кривдник або зобов'язаний відвідувати корекційну програм за відповідним судовим рішенням, або може залучитися до неї добровільно, за власним бажанням. Практика свідчить, що кількість «добровольців» є доволі низькою, і складає до 15-16% від всієї учасників корекційних програм. Данія пропонує послуги для кривдників лише на добровільній основі, але й ця добровільність є відносною – успішне відвідання програм прив'язане до вирішення питань щодо опіки над дітьми (в т.ч. залишення чи позбавлення батьківських прав), майнових питань при розлученні тощо.

4. Визнання на державному рівні нетерпимості до жорстокого поводження з дітьми (в т.ч., в сім'ї) та визначення національних стратегій протидії йому. Зокрема йдеться про внесення жорстокого поводження з дітьми до переліку підстав для позбавлення батьківських прав (передачі опіки), посилення кримінальної відповідальності (в т.ч. за злочини щодо статевої свободи та недоторканості неповнолітніх членів сім'ї), створення системи психологічної допомоги дітям, які пережили насильство, а також супроводу сімей, які входять до групи ризику з т.з. вчинення насильства щодо дитини (сім'ї неповнолітніх, сім'ї осіб, які відбули покарання у місцях позбавлення волі тощо).

5. Підготовка фахівців з виявлення домашнього насильства та подальшої роботи з постраждалими. Протягом 1990-х були запроваджені державні (муніципальні) програми підготовки фахівців – суддів, поліцейських, медиків, психологів, педагогів, соціальних працівників – з питань виявлення домашнього насильства, психологічних особливостей постраждалих, які треба враховувати при роботі з ними, а також з надання відповідних медичних, психологічних, соціальних та юридичних послуг. Завдяки цьому, вдалося змінити ставлення фахівців до наслідків переживання домашнього насильства як до своєїрідної симуляції та навчити їх виявляти приховані форми такого насильства.

Отже, протягом 1990-х відбувся певний злам суспільної свідомості щодо проблеми домашнього насильства, і поступово вибудовувалася система «нульової терпимості» до нього. Значну роль почала відігравати громада; завдяки підготовленим фахівцям покращився рівень виявлення випадків насильства та підвищилася ефективність надання допомоги його жертвам. Насильство в сім'ї стало де-факто (а не лише де-юре) розглядатися суспільством як порушення прав людини, дозволило підготувати ґрунт як до відповідних рішень Європейського суду з прав людини, так і до подальшого розширення ідеології «нульової терпимості» у нові регіони та країни – 2000-і роки відзначилися приєднанням до «клубу боротьби з насильством в сім'ї» країн Східної Європи та Центральної Азії – України, Польщі, Киргизстану, Хорватії, Молдови, Словачії, Словенії та ін.

Крім того, загальна підготовленість системи до сприйняття необхідності подолання домашнього насильства дозволила зробити ще кілька важливих кроків, а саме розв'язати (принаймні частково) питання щодо:

6. Запровадження спеціалізованих сімейних або ювенальних судів, які розглядають в т.ч. і питання насильства в сім'ї. Якщо насильство в сім'ї не сягає рівня кримінального злочину, то виникає питання: який саме суд має опікуватися провадженням таких випадків (особливо, якщо в родині є діти, або діти самі вчиняють насильницькі діяння). Низка держав (Канада, Польща, США тощо) дали відповідь на це питання, створивши систему спеціалізованих сімейних (сімейно-ювенальних, ювенальних) судів, що спеціалізуються на справах, де однією зі сторін є неповнолітні, та на справах, що стосуються сімейних стосунків (в т.ч., і випадки насильства в сім'ї).

7. Фінансування програм підтримки постраждалих від насильства в сім'ї. Цей аспект є болючим навіть для соціальних країн Європи, оскільки питання запровадження програм для постраждалих від насильства в сім'ї і досі розглядається, як другорядне, менш важливе порівняно з іншими статтями соціальних видатків. Крім того, держава (федеральні чи муніципальні установи) не може взяти на себе повне утримання таких програм, і тому вони фінансуються через провайдерів – громадські організації, які залучають додаткові кошти.

Поширеною практикою є цільове спрямування грошей, отриманих у вигляді сплачених штрафів від осіб, що вчинили насильство в сім'ї, на часткове утримання притулків для постраждалих жінок і дітей та проведення корекційних програм для кривдників. Водночас, існує проблема, пов'язана із утаємниченням місця розташування притулків: через податкове законодавство низки країн вони не можуть отримувати фінансування, не оприлюднивши свою адресу, і це ускладнює їх започаткування та роботу. Окрема проблема – порядок та можливість надання соціального житла особам, постраждалим від насильства в сім'ї; ця проблема і досі залишається не розв'язаною.

8. Започаткування програм профілактики сімейного насильства, серед яких:

- формування суспільної свідомості, заснованій на визнанні й усвідомленні принципів толерантності та недискримінації;
- запровадження шкільної медіації і формування навичок ненасильницької поведінки в дітей;
- надання соціального супроводу сім'ям групи ризику (неповнолітні батьки; сім'ї, де один з членів повернувся з місць позбавлення волі; сім'ї, де є особа із залежністю або тяжкою хворобою тощо);
- створення центрів денного перебування для дітей з сімей груп ризику;
- заохочення створення груп взаємної підтримки серед осіб, які входять до групи ризику щодо вчинення насильства;
- підтримка центрів та груп, спрямованих на боротьбу із залежностями – хімічними, ігровими тощо;
- ведення інформаційних кампаній з питань неприпустимості насильства в сім'ї та залучення громади (в т.ч., релігійної) до створення середовища «нульової терпимості» до насильства як такого;
- робота з мігрантами, національними та релігійними меншинами тощо.

9. Створення та затвердження стандартів і протоколів роботи з особами, постраждалими від насильства в сім'ї, та кривдниками. Немає єдиного для всіх країн підходу до питання стандартизації надання відповідних послуг. Так, окремі країни (штати США, федеральні землі, кантони тощо) вважають за необхідне якомога жорсткіше протоколювати порядок надання послуг резидентного перебування у

притулку, або запровадження сімейної консультації чи ходу подружньої медіації. В інших країнах унормовані лише загальні принципи надання допомоги, відповідно до яких фахівці самостійно приймають рішення щодо форм та напрямів роботи із постраждалими та їх сім'ями.

1.2 Принципи надання соціальних послуг жертвам домашнього насильства

1.2.1. Базові принципи надання соціальних послуг жертвам домашнього насильства

Світовою спільнотою вироблено широкий спектр інститутів, які сприяють розв'язанню проблеми подолання (зменшення) насильства в сім'ї, і способи та форми їх становлення та існування варіюють від країни до країни. В той же час, незмінними залишаються **три базові принципи**, які сьогодні є основою всіх програм для постраждалих від насильства в сім'ї. Відрізняючись у деталях або способах надання послуг, всі стратегії, спрямовані на допомогу жертвам домашнього насильства, мають бути перевірені, чи здатні вони надати:

- безпеку постраждалим;
- невідворотність відповідальності за акт насильства в сім'ї кривдникам;
- реабілітацію жертвам, яка супроводжується обов'язковою корекцією поведінки особи, що вчинила насильство в сім'ї.

1. БЕЗПЕКА ПОСТРАЖДАЛИХ ПОНАД УСЕ 2. НЕВІДВОРОТНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КРИВДНИКА 3. РЕАБІЛІТАЦІЯ ЖЕРТВИ СУПРОВОДЖУЄТЬСЯ КОРЕКЦІЄЮ ПОВЕДІНКИ КРИВДНИКА

Головним пріоритетом програм є безпека постраждалих: жінки, дітей, її родичів, її друзів та оточення. **Вся діяльність за програмою має бути підпорядкована досягненню цієї мети.** Головними питаннями, якими має опікуватися провайдер програм є такі: чи дійсно все, що робиться, сприяє забезпеченню безпеки жінки та дітей кривдника? Чи дійсно всі дії допомагають постраждалим захиститися від насильства в сім'ї?¹⁵.

Одна з найбільших помилок, якої часто припускаються фахівці сервісних організацій

15 Standards for Batterers Programs and Certification, 1997. – <http://icje.uga.edu/documents/CertifiedInterventionProgramsforFamilyViolenceBatterers.pdf>

– це недооцінка небезпеки для жінки її чоловіка / партнера (колишнього чоловіка / партнера). Відомо, що розлучення або розрив стосунків (навіть тимчасовий) є значущим чинником ризику для життя жінки: колишні чоловіки та партнери вчинюють найтяжчі злочини щодо неї (часто єдиний спосіб захистити своє життя та дітей – це залишитися у насильницьких стосунках). Отже, жінка, яка перебуває в процесі розлучення, або яка пішла від свого чоловіка / партнера піддається особливій небезпеці. Головний спосіб впевнитися в тому, що вдіяні всі можливі заходи захисту – це прислухатися до неї, сприймати серйозно її побоювання та не ставитися поблажливо до її страхів.

Схеми роботи та процедури мають створюватися з урахуванням чиннику ризику. соціальні працівники, правоохоронці мають вміти визначити, спрогнозувати, наскільки кривдник здатний (схильний) переслідувати свою жертву після втручання громади (держави).

Слід виходити з того, що більшість кривдників продовжить поводитись насильницьким чином після того, як жертва залишиться з ним сам-на-сам.

Слід оцінити ризик заподіяння жінці шкоди та розробити індивідуальний план убезпечення (планування стратегій захисту та самозахисту) жінки.

Втручання має також враховувати спротив з боку жертви щодо інституту, який намагається її захистити, та вірогідність того, що відсутність втручання призведе до негативних наслідків.

Більш конкретно, **реалізація принципу безпеки** означає наступне:

1. **Реабілітація та відновлення є вторинними відносно убезпечення постраждалих** та конфіденційності щодо їх перебування у притулку (або отримання ними консультацій з приводу своєї ситуації). Безпека осіб, що перебувають у притулку, досягається через утаємничення адреси закладу, забезпечення конфіденційності інформації щодо місця знаходження жінки (або відвідування нею відповідної програми), налагодження контактів з іншими органами та службами, особливо, коли до ситуації причетні діти тощо.
2. **Припинення насильства є важливішим за все**, зокрема за збереження стосунків, лікування хімічних залежностей чи психічних розладів у кривдників або постраждалих.
3. **Фахівці програми допомоги мають докласти всіх зусиль для убезпечення дітей, залучених до насильницьких стосунків в сім'ї**, в тому числі через постійний контакт з відповідними органами та службами, а також шляхом виявлення всіх дітей, які можуть потенційно постраждати.

4. **Притулок має надаватися особам однієї статі**, тобто група мешканців шелтеру має бути однорідною за ґендерною ознакою (за виключенням ситуації матерів з дітьми). На практиці це означає, що абсолютна більшість програм допомоги та соціальних послуг постраждалим надається жінкам.
5. Всі протоколи та схеми роботи ґрунтуються на **поєднанні зусиль правоохоронних органів, медичної, соціальної та судової системи навколо безпеки постраждалих**. Програма підтримки постраждалих від насильства в сім'ї має здійснюватися в співпраці з представниками соціальних служб, правоохоронних органів, судів, медичних закладів, асоціацій з попередження насильства тощо.
6. Необхідно **убезпечити і працівників відповідних програм**, які часто отримують погрози в свою адресу з боку кривдників.
7. **Програми допомоги постраждалим мають супроводжуватися програмами корекції поведінки осіб, які вчинюють насильство в сім'ї**. Спрямування на корекційні програми (або запровадження інших форм роботи з кривдниками) має бути обов'язковим елементом системи допомоги постраждалим. При цьому фінансування програм по роботі з кривдниками не повинно відбуватися за рахунок коштів, виділених на допомогу жертвам. Навпаки, служби та організації, які надають послуги для жінки (або дитини), можуть претендувати на належне фінансове забезпечення з боку програм роботи з кривдниками.

Загалом, принцип безпеки та забезпечення можливості отримати послуги жіночих шелтерів, в яких працюють жінки-соціальні фахівці, по-різному розуміється в різних країнах. Так, в частині країн створення таких шелтерів стає самоціллю та головним напрямком діяльності з протидії насильству в сім'ї. Шелтери стають способом забезпечити жінок від будь-яких посягань чи зловживань з боку чоловіка; вони створюють особливий простір, завдяки якому жінки можуть покращити власний стан та ситуацію як таку. В притулках постраждалі знаходять сили для поліпшення свого життя, а також можуть обговорити свій досвід одна з одною та з жінками-фахівцями, що є додатковим способом підтримки. Однак існує й інший підхід, який наголошує на необхідності створення позитивних моделей чоловічої поведінки та конструктивної подружньої взаємодії, зокрема за допомогою закладів, які надають допомогу жінкам та дітям. Шелтери для жінок є важливими, але лише на початкових етапах втручання або тоді, коли йдеться про групи із підвищеною вразливістю (наприклад, національні меншини чи жінок з обмеженнями).

Завдяки роботі служб для постраждалих жінок були виявлені найбільш значущі **проблеми, розв'язання яких є суттєвим для жертв домашнього насильства**, а саме: відшукання житла, доступ до системи соціального забезпечення, працевлаштування,

приведення до ладу свого юридичного статусу (відновлення документів, включення до системи соціального страхування тощо), мовні курси для жінок-мігранток.

Відповідальні служби мають працювати таким чином, щоб попередити втрату жінкою житла та виникнення ситуації бездомності внаслідок домашнього насильства. Іншою мовою, на державному (регіональному) рівні повинні існувати можливості та процедури для того, щоб жінка не мала кидати власну оселю (місце роботи) внаслідок переходу до шелтеру чи зазнавати подальших позбавлень через необхідність звільнитися внаслідок переїзду тощо. В даному випадку велику роль мають відігравати роботодавці та профспілки для попередження подальшої травматизації через соціальні наслідки домашнього насильства. Слід створювати доступні консультативні послуги та служби підтримки, які можуть надати жінкам інформаційну та практичну допомогу щодо винаймання житла, працевлаштування, перенавчання, переводу дитини до нової школи (за необхідності) тощо. Суттєвою є наявність відповідних правових (законодавчих) механізмів, зокрема тих, що забезпечують право жінки залишатися вдома на противагу вилученню кривдника з їх спільної оселі на певний час.

Необхідним є **надання доступних медичних послуг** (травматологія, підтримка та збереження психічного здоров'я) жінкам, постраждалим внаслідок насильства та знущань. Фахівці травматологічних пунктів (клінік, відділень) і психоневрологічних діспансерів мають бути підготовлені належним чином та бути чутливими до виявлення випадків насильства й уточнення стану постраждалих. Медичні заклади є частиною інтегральної системи служб і послуг, доступних для постраждалих жінок.

Послуги, що надаються, мають **враховувати найкращі інтереси дітей**, зокрема сприяти створенню для них стабільного та безпечного середовища. Досить часто жінки, що зазнали насильства, йдуть з дому разом із дітьми. Отже, суттєвою умовою ефективності програм для постраждалих є надання послуг таким чином, щоб задовольнити потреби дітей, які в цій ситуації розгублені, вразливі та відчувають брак впевненості в оточуючому світі та в собі. Важливо, щоб матері отримали змогу наглядати за дітьми, оберігати їх та відтворювати принаймні подібність сімейного життя. Важливим є нагляд за станом здоров'я та благополуччям дітей, а також швидке відновлення звичного режиму відвідань школи.

Необхідною умовою ефективного надання послуг постраждалим є **сприяння побудові або відновленню соціальних зв'язків постраждалих** для якомога швидшого подолання кризової ситуації. Допомога у цій сфері (наприклад, мовні курси для мігранток, групи взаємопідтримки, налагодження контактів з рідними тощо) є дуже важливою.

З попереднього пункту витікає значущість **забезпечення пост-програмної підтримки для жінок, які покидають шелтери**. Така форма роботи допомагає жінці

освоїтися в новому для неї житті, в новому середовищі. На перших етапах їй необхідна додаткова опора, адже існує ризик повторного (або відкладеного) виникнення проблем зі здоров'ям, а також залучення до ризикованих стосунків, у яких жінка знов зазнає насильства. Пост-програмна підтримка (наприклад, групи допомоги та самодопомоги, психологічні консультації) має бути відносно тривалою (щонайменше кілька місяців) та сприяти підтримці усвідомлення жінкою її можливостей щодо самостійного життя. Звичайно, що така підтримка надається на добровільній основі для запобігання поперше, повторної віктимізації, а по-друге, розвитку в жінки залежності від соціальних працівників та служб.

1.2.2. Додаткові вимоги до закладів і установ, які надають послуги жертвам домашнього насильства

Крім зазначених вище принципів безпеки, невідворотності покарання кривдника та необхідності корекції його поведінки, існує ще низка базових принципів надання послуг жертвам насильства. Вони майже не змінюються від країни до країни, і тому їх також можна вважати фундаментальними. Ці принципи є наступними:

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА ОЦІНКА ПОТРЕБ
РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНКИ ТА ПІДТРИМКА ЇЇ АВТОНОМІЇ
МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНА КОМАНДА
ВІДСУТНІСТЬ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА УПЕРЕДЖЕНЬ
СПЕЦІАЛЬНА ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

1. Надання послуг та потреби споживачів. Кожна постраждала потребує оцінки власних потреб, допомоги та програм втручання, які б враховували особливості кожної конкретної ситуації. Надання допомоги вимагає створення індивідуального плану реабілітації, переліку необхідних послуг (медичних, юридичних, освітніх, психологічних тощо). Зокрема, визначаються: необхідність та можливий термін перебування в шелтері (в т.ч. з дитиною); можливість розв'язання проблеми на рівні сімейної медіації; потреба у залученні інших органів та служб (органів опіки, правоохоронних органів тощо) та ін.

2. Рівень підготовки фахівців з питань НС. Надавачі послуг повинні володіти необхідними знаннями, навичками та досвідом для роботи з цільовою групою. Фахівці установ / закладів, які працюють з постраждалими, мають проходити супервізії та

підвищувати кваліфікацію. Необхідним – особливо для шелтерів – є наявність в персоналу навичок регулювання взаємодії між жінками, які перебувають у закладі, та розв'язання можливих міжособистісних конфліктів. Крім того, національний та культурний (мовний) склад фахівців програм має відповідати цьому показнику в громаді.

Водночас, суворих вимог щодо базової освіти фахівців програм допомоги постраждалим немає, хоча вони зобов'язані:

- емпатично та безоцінювально ставитися до постраждалих від насильства;
- розуміти проблему сімейного насильства, неналежного поводження з дітьми, сексуального насильства, зловживання психоактивними речовинами, динаміки розвитку насильницьких стосунків;
- знати відповідні правові положення, поліцейські інструкції та протоколи, судові процедури, стосовні проблеми вчинення домашнього насильства;
- знати та пропонувати ресурси, якими можуть скористатися постраждалі від насильства в сім'ї, документи та норми, які регламентують їх захист ;
- вміти розглядати проблему насильства як таку, що стосується гендерних ролей та перебігу процесу соціалізації особистості;
- розуміти психологічну природу насильницької поведінки як способу контролю над інтимним партнером, динаміку стосунків влади-підкорення, вплив насильства на дитину та ін.
- мати чутливість до проблеми соціально-економічного статусу особи і позбавитися упередження, що насильство відбувається лише в малозабезпечених сім'ях та районах; вміти працювати з проблемою гомофобії та протистояти їй.

Фахівці програм надання допомоги постраждалим мають постійно навчатися, підвищувати власну кваліфікацію. До забезпечення навчання можуть залучатися громадські організації, які працюють з жертвами домашнього насильства, експерти з проблем насильства, пост-травматичних стресових розладів, психологічної реабілітації тощо. Це ж стосується і дотичних органів та служб: поліції, судів, лікарів, соціальних працівників тощо (в ідеалі, питання домашнього насильства мають бути складовою їх професійного навчання).

3. Подолання правових та адміністративних перепон. Іноді надання послуг постраждалим від насильства є неможливим через особливості законодавства та адміністративних процедур (наприклад, жінки мають довести, що вони зареєстровані в тому ж регіоні, де вони звертаються по допомогу тощо). Окрему проблему складає і обмеженість фінансових ресурсів, а також можливостей фінансування від державних або донорських структур.

4. Подолання стигматизації та упереджень. В питаннях надання послуг

не може бути дискримінації за расовою, національною, соціальною, майновою, віковою, релігійною ознакою, за сексуальною орієнтацією, за станом здоров'я та рівнем розумового розвитку. Водночас, частина постраждалих відносяться до дискримінованих і стигматизованих верств населення, які відчувають упередження щодо себе з боку інших клієнтів закладу / установи. Додаткову стигматизацію відчувають жінки-рома, мусульманки, постраждалі від зґвалтування, торгівлі людьми, ВІЛ-інфіковані тощо. Має вестися робота зі зниження рівня взаємної стигматизації, яка базується на розумінні того, що ті риси, які розділяють, є менш значущими порівняно з об'єднуючою необхідністю розв'язати проблему насильства в сім'ї.

5. Медичне обслуговування. У постраждалих від насильства в сім'ї є низка проблем з фізичним та психічним здоров'ям, часто досить серйозних. Відповідна підготовка медиків надасть змогу виявляти постраждалих від насильства в сім'ї на ранніх етапах та перенаправляти їх до відповідних служб. Крім того, підготовлені лікарі зможуть більш адекватно та чуйно надавати допомогу постраждалим з урахуванням специфіки їх психофізичного та психосоматичного стану. На жаль, медична допомога, як правило, обмежується кризовим втручанням, але бажано, щоб вона включала до себе також відновлення і подальший супровід постраждалих. Необхідним є забезпечення належної психологічної та психіатричної допомоги.

6. Юридична допомога. Є певні види юридичних послуг, яких потребують постраждалі, зокрема йдеться про підготовку позовів, відновлення втрачених документів та представництво інтересів особи в суді (особливо, коли мова йдеться про справи, пов'язані із захистом найкращих інтересів дитини).

7. Доступність освіти, програм професійної перепідготовки та допомоги у працевлаштуванні. Запровадження програм розширення економічних можливостей, управління доходом (наприклад, самостійного управління власними грошима, якщо постраждала планує повернутися до чоловіка тощо) **та аналізу фінансових ризиків.**

8. Сімейна медіація та консультування. В окремих випадках повернення до сім'ї є недоречним та не рекомендованим, а в інших – сімейна медіація та сімейне консультування можуть допомогти зберегти сім'ю та повернутися додому в більш адекватному статусі (відповідна підтримка може бути надан за умови, що це безпечно для постраждалої).

9. Спеціальний захист для неповнолітніх, постраждалих від НС (або тих, що були свідками НС) означає необхідність наявності фахівців із спеціальною підготовкою з дитячої психології та розвитку дитини, які зможуть забезпечити її найкращі інтереси.

10. Мультидисциплінарний підхід (міжвідомче співробітництво) щодо надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї задля:

- вивчення стану проблеми домашнього насильства, оцінки ефективності заходів втручання та достатності послуг, що надаються;

- визначення прогалин у послугах, що надаються постраждалим, та покращення відповідних послуг;
- координація надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї;
- розробка стратегій, стандартів та правил їх застосування;
- організація та проведення підготовки фахівців із роботи з постраждалими;
- профілактична робота з громадою та діяльність з підвищення загальної обізнаності населення з питань протидії домашньому насильству.

Оцінка ефективності програми має відбуватися відповідно до визначених стандартів та із залученням фахівців, а співробітнки служб з роботи з постраждалими повинні мати приблизно однаковий рівень кваліфікації та оплати праці з іншими соціальними працівниками. Мають бути розроблені спеціальні стандарти для осіб з хімічними залежностями, психічними розладами.

Ефективність роботи команди фахівців щодо подолання насильства в сім'ї визначається наступними показниками:

- головну роль відіграють експерти організації, що безпосередньо надає допомогу постраждалим;
- залучені органи, служби та установи мають бажання та необхідні навички для спільної роботи з допомоги постраждалим;
- визначено конкретну мету та завдання співробітництва; чітко розподілені ролі та компетенції кожної з інституцій; є алгоритм роботи та вироблено показники для оцінки спільної діяльності;
- кожна з інституцій, що входить до міжвідомчої команди, має свій внесок (фінансовий, людський, організаційний тощо) у спільну діяльність;
- команда відстоює інтереси постраждалих та, зокрема, сприяє збільшенню обсягів фінансування відповідних програм.

1.2.3. Специфічні вимоги до закритих закладів перебування постраждалих від насильства в сім'ї (шелтерів)

На додачу до перерахованих вище принципів надання соціальних послуг особам, що постраждали від насильства в сім'ї, існують специфічні аспекти роботи притулків.

1. Час перебування у закладі та тривалість програм допомоги. З одного боку, програма має запропонувати простір для безпечного перебування особи протягом певного періоду часу, потрібного як для здійснення кризового втручання, так і для подальшого відновлення. В той же час, програми мають працювати таким чином, щоб підтримати автономію клієнток, а не формувати їх залежність від послуг, що надаються.

2. Спільне проживання та облаштування закладу. Забезпечення особистого простору (окремого чи відокремленого від інших місця перебування; доступ до індивідуального санвузлу / ванної кімнати, вільний доступу до кухні тощо) є однією з ключових проблем притулків. Далеко не всі мають такі можливості через обмеженість простору або властивостей будівлі, в якій притулок розташований. В притулках, як правило, спостерігається нестача особистого простору, що може призводити до посилення проявів пережитого стресу. Дуже критичним питання особистого простору стає у випадках перебування в притулках жінок з дітьми – як з малими, так і з підлітками (в т.ч., хлопцями).

Для частини клієнток перебування у комунальній обстановці стає позитивним і таким, що надихає, досвідом. Однак більшості тяжко звикати до умов «гуртожитку» та його розкладу – відсутність окремої кімнати (або, принаймні, виокремленого та ізолюваного від інших кутка) значно посилює негативні відчуття жінки, збільшує рівень та кількість конфліктних ситуацій у притулку, погіршує процес реабілітації. Можливими є упередження щодо жінок іншої національності, освітнього рівня, професії тощо, які посилюються в умовах спільного перебування. Все це породжує напругу у стосунках між клієнтками закладів, особливо, якщо вони мають певні особливості: поганий стан здоров'я, незвичну зовнішність, нетитульну національність чи конфесію, наявність чи відсутність дітей тощо.

Окремим завданням стає створення та підтримка толерантної, неконфліктної атмосфери в притулках, побудованої навколо спільних інтересів жінок, які перебувають в закладі, та встановленні чітких, зрозумілих і справедливих правил перебування.

3. Спільне проживання дітей та дорослих. Необхідні спеціальні навички, програми та обладнання для того, щоб задовольнити потреби дітей різного віку та рівня розвитку. Наявність дитини в шелтері посилює навантаження на персонал закладу, і, в ідеалі, слід уникати постійного знаходження дитини в закладі. В той же час, коли йдеться про дітей постраждалих, то питання забезпечення пільного проживання з матір'ю протягом її перебування в притулку є суттєвим. Однак багато притулків розраховані на перебування лише дорослих жінок-постраждалих.

1.3. Можливі форми надання безпосередніх послуг постраждалим від насильства в сім'ї та обмеження щодо їх застосування

За майже чотири десятиліття, протягом яких у країнах світу існують та розвиваються послуги для постраждалих від насильства в сім'ї, сформувалися головні напрямки та підходи до запровадження таких програм. Всі вони мають свої переваги та обмеження; частина може бути застосована лише у ситуаціях низького ризику, частина вимагає спеціальних будівель та приміщень тощо. Отже, в даному підрозділі буде здійснено короткий огляд основних методів допомоги особам, які постраждали від сімейного насильства та – за можливості – проаналізовано динаміку їх трансформації від початку до сьогодні.

ШЕЛТЕРИ – ПРИТУЛКИ ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ

КОНСУЛЬТАЦІЇ ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ

ГАРЯЧІ ЛІНІЇ

ПОДРУЖНЯ ПСИХОТЕРАПІЯ ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ

РОДИННА КОНФЕРЕНЦІЯ

ГРУПИ ВЗАЄМНОЇ ПІДТРИМКИ

КОРЕКЦІЙНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ КРИВДНИКІВ

1.3.1. Шелтери – притулки для постраждалих vs вилучення кривдника

Значна проблема, з якою стикається особа постраждала від насильства в сім'ї – це відсутність іншого житла (або грошей на його винаймання) або місця, до якого можна було б переїхати для того, щоб розірвати жорстокі стосунки. Навіть, якщо жінка приймає рішення про розлучення для того, щоб припинити насильство щодо себе, вона часто стикається з необхідністю продовжувати жити в одному помешканні зі своїм кривдником через неможливість розділити спільне житло (воно або замале, або знаходиться у спільній власності, і колишній чоловік відмовляється продавати свою частину тощо). Особливості законодавства, коли право контролю над власністю належать чоловікові, а отже у випадку розлучення жертва насильства опиниться на вулиці, також часто примушують жінок залишатися у деструктивних стосунках через відсутність іншого помешкання.

Виходом – принаймні тимчасовим – є запровадження мережі шелтерів, притулків для жінок, які постраждали від жорстоких форм насильства в сім'ї (побиття, погрози життю, зґвалтування та ін.). Жінка переїжджає до притулку, де перебуває певний час до вирішення питань щодо подальшої долі кривдника, їх родини, дітей, спільного майна тощо.

Перший шелтер відкрився в Лондоні 1972. В 1974 році з'явилося перше сховище для жінок в Берліні, в 1978 – в Австрії. Тоді ж, на початку 1970-х, шелтери з'явилися в США. Всі вони являли собою сховища для жінок, які потерпають від брутального насильства з боку чоловіків. Адреси шелтерів ретельно утаємничувалися, самі вони охоронялися, і жінки, фактично, весь час перебували на їх території. З того часу мережа шелтерів поширилася, і зараз вони є не лише у Великій Британії, США (де їх понад 10 000), Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Німеччині, Австрії та інших європейських державах з розвинутим законодавством щодо протидії насильству в сім'ї. Шелтери існують навіть в тих країнах, де немає спеціального законодавства (або спеціальних положень в кримінальному кодексі) щодо попередження насильства в сім'ї: Росії, Таджикистані,

Казахстані тощо. Крім того, функції основної маси шелтерів дещо змінилися – тепер це не стільки місце, де жінка переховується від свого кривдника, скільки тимчасове житло, знаходячись в якому постраждала проходить реабілітацію, отримує юридичну, психологічні, медичну (за необхідності) допомогу. Шелтери приймають постраждалих цілодобово, до них можна потрапити:

- за власним бажанням, рятуючись від насильства;
- за направленням соціальних органів та служб;
- шляхом вилучення з оселі після кризового втручання поліції / швидкої допомоги.

Згідно рекомендаціям Ради Європи, оптимум охоплення спеціальними установами тимчасового перебування для жертв домашнього насильства (шелтерами) складає таку пропорцію: одне місце у закладі на 7,5 тис. населення (мінімальний стандарт – одне місце на 10 000 населення). Однак в переважній більшості країн, зокрема Східної, Південної та Центральної Європи шелтерів, по-перше, замало, а по-друге вони доступні лише у великих містах, хоча постраждалі потребують їх і в містечках, і в селищах. З одного боку, можливість якомога далі знаходиться від кривдника є позитивною з точки зору безпеки, з іншого – в багатьох країнах перебування в шелтері (через обмеженість місць та особливостей законодавства) можливе лише за місцем проживання (Росія, Україна тощо). Крім того, перебування у шелтері не означає, що жінка втрачає всі соціальні зв'язки: в неї має зберігатися можливість продовжувати працювати та/або навчатися, підтримувати зв'язки з друзями та родиною, забезпечувати шкільну освіту дитині.

Своєрідним заміником шелтерам можуть стати «осередки безпеки» – квартири або сім'ї в місцевій громаді, де жінка (в т.ч. з дітьми) може сховатися у термінальному випадку, та перебути там певний час. Так, в Німеччині поліція або швидка допомога одразу ж після виявлення випадку насильства в сім'ї спрямовують жінку (в т.ч. з дитиною) до «осередку безпеки», де їй, зокрема:

- роз'яснюють її права, відповідальність кривдника та можливі подальші дії в напрямку розв'язання інциденту;
- розкривають сутність проблеми домашнього насильства та його наслідків для подальшого життя жінки (та, якщо є, дітей);
- виявляють потреби в медичній допомозі, одязі, грошовому забезпеченні, відновленні документів, утриманні дітей тощо та складають індивідуальний план допомоги;
- надають юридичні та психологічні консультації, проводять реабілітаційну роботу.

Іноді притулки об'єднуються з іншими соціальними службами – наприклад, денними центрами надання консультативної допомоги й соціальних послуг, медичними

зкладами, жіночими ремісними школами (так налагоджена діяльність шелтерів в Узбекистані). В низці країн притулки потсраждалим від насильства надають церкви (перш за все, це стосується католицьких країн Європи) та релігійні організації.

Довгий час відкритим залишалося питання: а чому саме постраждалі мають залишати власну оселю, зазнавати значних втрат та позбавлятися звичного образу життя, в той час як кривдник продовжує в повному обсязі користуватися помешканням? Це пояснювалося неможливістю посягати на майнові права особи та примусово вилучати її з помешкання без відповідного судового рішення за фактом скоєння правопорушення або злочину.

Прийняття у другій половині 1990-х в країнах Європи законів (Національних актів та планів) щодо протидії насильству в сім'ї, якими запроваджувалися судові та поліцейські процедури щодо кривдників, дозволили розв'язати суперечність між майновими правами кривдника та правом постраждалих на життя і свободою від тортур, жорстокого та нелюдського поводження. Сьогодні основною формою убезпечення постраждалих від насильства стало вилучення кривдника на визначений період часу зі спільного з жертвою помешкання та заборона наблизитися до неї чи вступати з нею в будь-який контакт. Така практика, запроваджена в Австрії, Іспанії, Швеції, Люксембурзі, Норвегії та низці інших країн, вважається сьогодні більш адекватною, ніж переведення постраждалих до шелтеру.

В той же час, відмовлятися від шелтерів недоцільно і неможливо, оскільки саме завдяки ним постраждалі отримують наступні послуги:

- термінове убезпечення себе та дітей від тяжкого насильства та переслідувань;
- можливість залучити соціальні органи та служби до супроводу сім'ї;
- оцінка ступеню ризикованості поведінки партнера та сприяння прийняттю усвідомленого рішення щодо продовження / припинення спільного життя;
- медична допомога, зокрема психоневрологічне обстеження, та можливість пройти курс психологічної реабілітації;
- отримання правдивої інформації щодо проблеми насильства в сім'ї та підтримку «колежанок по нещастю».

1.3.2. Консультаційні послуги для постраждалих від насильства в сім'ї

Шелтери, «осередки безпеки», притулки та оселі тимчасового перебування – це форми допомоги особам, які страждають від жорстоких, брутальних форм насильства в сім'ї, не мають, де жити, та потребують термінового кризового втручання в ситуацію. Як правило (але не завжди), до шелтерів потрапляють жінки з національних меншин, мігрантки або такі, що переїхали з віддалених регіонів країни, з малозабезпечених родин.

Водночас, існує досить багато сімей, в яких:

- насильство не сягає надбрутальних форм, і термінове втручання не потрібне (принаймні, на думку постраждалої);
- існують чинники ризику щодо насильства, яке ще не відбулося, але є потреба в інформації для того, щоб попередити інцидент;
- кривдник пройшов корекцію поведінки, і сім'я потребує соціального супроводу;
- постраждалі повернулися до кривдника з шелтеру та потребують подальшої допомоги (підтримки);
- існує необхідність організації денного перебування дітей.

В таких випадках важливим інструментом допомоги постраждалим є надання широкого спектру амбулаторних консультативних послуг різного спрямування:

- психологічних (в т.ч., сімейна консультація, підвищення батьківської компетентності, курси особистісного зростання та ін.);
- юридичних (в т.ч. з питань встановлення опіки над дітьми, розлучення, майнових прав тощо);
- профорієнтаційних та професійного навчання (перенавчання);
- управління доходами тощо.

За таких умов найбільш доцільною є практика надання одноразових чи періодичних консультацій, спрямованих на ефективне розв'язання проблеми самою жінкою (за підтримки фахівців соціальних служб). Постраждалі отримують необхідну інформацію та послуги шляхом відвідання організацій, які надають відповідні послуги, зокрема:

- державних (муніципальних) соціальних служб;
- служб супроводу сімей із насильством при поліцейських відділках;
- служб у справах дітей;
- психологічних та юридичних консультацій;
- неурядових організацій, що надають послуги сім'ям у складних життєвих обставинах (зокрема, із насильством).

В межах амбулаторної допомоги:

- складається індивідуальний план супроводу постраждалих та їх сімей;
- визначається необхідність кризової інтервенції та вирішується питання щодо направлення постраждалих до шелтеру;
- здійснюється міждисциплінарний супровід сімей;
- підтримується самостійність та автономність постраждалих;
- надається необхідний спектр соціально-психологічної та юридичної допомоги.

Останнім часом роль консультативних пунктів відіграють спеціалізовані інтернет-ресурси для постраждалих від насильства, завдяки яким можна отримати необхідну інформацію та відповіді на запитання, ознайомитися зі своїми правами та визначитися із подальшими діями. Такі сайти мають захищену IP-адресу (для того, щоб контролюючий кривдник не зміг відслідкувати, на який саме ресурс заходила постраждала) та «тривожну кнопку», яка дозволяє миттєво згорнути вікно з інформацією при виникненні небезпеки.

Консультативні центри мають формувати регіональну або національну мережу, яка працює за єдиним стандартом та надавати послуги постраждалим незалежно від місця їх проживання.

1.3.3. Гарячі лінії

Гарячі лінії (та їх аналог – захищені інтернет-канали) є важливим інструментом для отримання сигналу про випадок насильства та надання інформації щодо закладів і служб, куди можна звернутися. Наявність і доступність гарячих ліній забезпечує швидкий доступ до допомоги, але лише за умов існування консультаційних центрів та шелтерів. Для того, щоб вважатися ефективною, система гарячих ліній має відповідати наступним критеріям:

Критерії ефективності	наявність щонайменше однієї національної (регіональної) гарячої лінії. Кількість гарячих ліній має відповідати стандарту одна лінія на 10 тис. населення. В ідеалі, в кожному шелтері має бути власна гаряча лінія та транспорт для того, щоб доставити постраждалу;
	безоплатність
	доступність 24 години на добу;
	забезпечення анонімності та конфіденційності звернення;
	наявність інформації щодо прав постраждалих;
	наявність адрес центрів підтримки (в ідеалі, центр підтримки має запропонувати безкоштовний трансфер до шелтеру (притулку), оскільки надавати його адресу в ході телефонного дзвінка не можна через принцип безпеки постраждалих.) в межах доступності для особи, що телефонує;
	доступність відомостей щодо номеру (номерів) гарячої лінії та постійне інформування щодо них;
	багатомовність, тобто можливість надання інформації на рідній мові особи, що звертається (для мігрантів, національних меншин тощо);
	підготовленість фахівців гарячої лінії щодо визначення наявності та форми домашнього насильства (в т.ч. сексуальних домагань щодо дитини, примусового одруження тощо), оцінки ступеню ризику для життя з боку кривдника;
	підготовленість фахівців до спілкування з дітьми та надання їм інформації.

При дотриманні зазначених умов гарячі лінії стають важливим і дієвим механізмом надання допомоги постраждалим та припинення домашнього насильства.

1.3.4. Подружжя (парна) психотерапія та консультування, родинна медіація та конференції

Ці види допомоги постраждалим від насильства в сім'ї є поширеним в країнах Північної та Західної Європи (Австрія, Данія, Норвегія, Бельгія, Нідерланди) та часто йдуть поруч. Однак реалізація зазначених методів підтримки постраждалих часто виявляється проблематичною, оскільки початок допомоги вимагає дотримання низки умов.

Саме тому, наприклад, оцінка ефективності **сімейного консультування в контексті протидії домашньому насильству** є проблематичною, адже цей механізм підтримки ненасильницьких стосунків у сім'ї має значний обсяг обмежень та застережень, а саме:

- і жінка, і чоловік мають погодитися на участь в програмі сімейного консультування, а за умов збереження насильницьких стосунків це неможливо через очевидне небажання кривдника змінювати власну поведінку;
- такі програми вимагають високого рівня підготовки фахівця, що їх здійснює;
- сімейне консультування можливе лише за умов згоди обох членів подружжя зберігати сім'ю та налагоджувати партнерську взаємодію (а це можливо, як правило, при одноразовому акті насильства або конфліктних стосунків, які не є насильницькими);
- необхідною є впевненість в повній безпеці постраждалої сторони та відсутності маніпулювання нею з боку кривдника.

Групова сімейна конференція спрямована проти втаємничення насильства шляхом збільшення кількості тих, хто про нього знає. Вважається, що збільшення кола обізнаних дає ресурс для покращення ситуації в сім'ї. Зустрічі мають дві мети – убезпечити всіх членів родини та покращити стан дітей. Головними принципами родинних конференцій¹⁶ є:

- члени родини знають, що відбувається з членами їх сім'ї, і хто з них знаходиться у безпеці, а хто – ні;
- всі члени родини так чи інакше на все життя пов'язані одне з одним;
- люди охочіше вибудовують плани та слідкують за їх виконанням, якщо вони залучені до процесу прийняття рішень;
- вірні рішення ґрунтуються на достовірній інформації, отже зустрічі мають бути відкритими та чесними;
- люди поводяться одне з одним краще за умов взаємної поваги;
- якщо визначити та опертися на сильні сторони родини, то позитивний результат є вірогіднішим.

16 Taylor, M. and Powney, A. (2005) 'The Use of FGCs in Situations of Domestic Violence' in *Resolution: News from the Restorative Justice Consortium*, Number 17, January 2005;

Сімейна конференція не має на меті укріпити або утримати разом родину. Головна ідея полягає в тому, щоб не ре-віктимізувати постраждалих. Що стосується кривдника, то він запрошується лише у випадку, якщо продовжує перебувати в одному помешканні із жертвою, та якщо він усвідомлює свою провину за насильство та бажає змінити ситуацію¹⁷.

Що стосується **медіації жертва-агресор**, то цей вид послуг практикується з 1985 р. з підлітками та з 1992 р. з дорослими. Медіація, за сутністю, є способом позасудового розв'язання питань, що виникли між постраждалою стороною та правопопрусниклм.

Фахівці з медіації (медіатори) – це підготовлені експерти, а також спеціально навчені соціальні працівники. У випадках домашнього насильства, коли державний обвинувач вилучає справу з суду для того, щоб застосувати процедуру медіації, фахівці (чоловік і жінка) працюють вдвох. Вони запрошують подружжя (*якщо обидва згодні*) до Центру медіації та спілкуються наодниці з кожною стороною (чоловік-медіатор – з чоловіком; жінка – з жінкою). Цей етап дозволяє виявити очікування пари та їх бачення перспектив спільного проживання (чи вони бажають залишитися разом, чи розлучитися).

Медіація приваблює тому, що є певні обставини, за яких судове рішення у випадку насильства в сім'ї не дає ефективного результату:

- кривдник не вважає за потрібне виконувати судові приписи;
- постраждала відчуває себе винною за те, що кривдник отримав покарання;
- кривдник знущається з жертви;
- жертва займає пасивну роль свідка;
- жертва насильства ревіктимізується в ході судового процесу;
- жертва здобуває досвід: наступного разу не слід повідомляти про насильство.

Початок процедури медіації потребує дотримання низки умов (які водночас є і обмеженнями)¹⁸:

- жертва має на неї погодитися; без цього процес не може бути розпочато;
- насильство має бути припинено до початку медіації;
- кривдник має визнати свою провину та взяти на себе відповідальність за власні вчинки;
- єдиний, кого має звинувачувати кривдник – це він сам, а не постраждалі;

17 Pennell, J. and Burford, G. (2002) 'Feminist Praxis: Making Family Group Conferencing Work' in H. Strang and J. Braithwaite (eds) *Restorative Justice and Family Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.

18 Glaeser, B. (2004) 'Victim-Offender Mediation in Cases of Domestic Violence'. Paper presented at the Third Conference of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice "Restorative Justice in Europe: Where are we heading?", Budapest, Hungary, 14-16 October 2004. Available on: www.euforumrj.org/readingroom/Budapest/workshop17.pdf

Запропоновані в п.1.3.5. методи та форми підтримки постраждалих мають вузьке коло випадків для застосування, оскільки передбачають не лише втручання соціальних служб або правоохоронних органів, а й наявність активного бажання кривдника покращити ситуацію.

Це можливо за умов незначного насильства, або коли правопорушник визнає свою провину, і необхідно лише розірвати цикл насильства, не давши кривднику повернутися до звичних способів розв'язання сімейних проблем. В країнах Європи мотивація кривдників щодо проходження консультативно-медіаційних програм підтримується національним законодавством (загроза втрати майнових прав або опіки над дітьми); але за відсутності відповідної нормативної бази, яка призводить до незацікавленості кривдника у трансформації власної поведінки подібне втручання є неефективним та неадекватним.

1.3.5. Групи взаємної підтримки постраждалих

Групи самопомоги (взаємної підтримки) є поширеною та корисною формою пост-реабілітаційного супроводу жертв насильства в сім'ї. Вони базуються на наступних постулатах:

1. Насильство в жодній формі та за жодних обставин не може бути прийнятним в сімейних та інтимних стосунках. Відповідальність за насильство несе агресор, а не жертва.
2. Насильство – це соціальна проблема. Жінка, що переживає насильство, здатна турбуватися про себе та своїх дітей самостійно за наявності підтримки.
3. Особи, які пережили насильство, перебувають підтримки та інформації для самостійного прийняття рішень. Фахівець, який намагається «врятувати» жертву лише посилює її безпорадний стан, поглиблюючи проблему.

Головним обов'язком особи, яка веде групи допомоги є забезпечення взаємної поваги, щирості, впевненості, довіри та врівноваженості учасниць групи. Фахівець має надати можливість для детального обговорення проблеми насильства. Необхідно не лише обговорювати значущі події та факти, а й говорити про власні почуття, переживання в минулому та на сьогоднішній день; слід будувати конкретні плани дій.

Групи самопомоги мають відбуватися один раз на тиждень (щонайменше один раз на два тижні) в один і той самий час. Для багатьох постраждалих важливо знати, що є певне місце і певний час, куди вони можуть прийти зі своєю проблемою, і що це місце є надійним та постійним. Бажано, щоб у групу входили жінки різного віку та з різним сімейним стажем.

Слід зазначити, що групи самопомоги несуть в собі певну небезпеку для ведучого та учасниць – фасілітатор може виявитися залученим до безплідних обговорень,

спогадів, «смакування» найбільш тяжких інцидентів насильства, які пережили учасниці. В такому випадку конструктивне спілкування припиняється, і група втрачає мету самопомоги: учасниці знов повертаються до звичної ролі постраждалих і поступово втрачають здатність до самостійних дій і рішень. В той же час, за умов, коли ведучі не піддаються на «провокацію», групи самопомоги є ефективним та корисним способом підтримки в учасниць самоповаги та здатності до планування власного життя, і стають важливим елементом соціальних послуг для постраждалих від насильства в сім'ї.

1.3.6. Корекційні програми для кривдників¹⁹

Оцінюючи міжнародний досвід щодо впровадження корекційних програм для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, слід зазначити, що програми підтримки постраждалих є більш поширеними. Ефективність роботи з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, залежить від того, наскільки добре співпрацюють між собою поліція, суди, служби пробації, служби підтримки жінок і дітей, інші громадські утворення. Важливим є і координоване громадське реагування, співпраця з місцевими громадськими організаціями тощо.

В США²⁰ запроваджено щонайменше 2265 програм роботи з кривдниками (42-45 програм в кожному штаті); понад 67 програм діє в Ізраїлі²¹. Аналогічна ситуація спостерігається в Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Гонконгу. У Європі²² понад 200 корекційних програм діє у Великій Британії, 30 – у Франції, 66 – у Німеччині, 20 – у Швеції, 15 – у Норвегії, 26 – у Швейцарії (серед них 8 – для жінок, які чинять насильство в сім'ї). Понад 70 програм існує в Іспанії, причому 40 з них розраховані на осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення насильства в сім'ї. Ситуація на півдні континенту інша: взагалі немає таких послуг в Італії, одна програма діє в Греції, одна – на Кіпрі. Найгірший стан речей у Східній та Південно-Східній Європі – можна зазначити наявність всього кількох програм (одна в Словенії, дві пілотних в Хорватії, немає відомостей про Чехію, Словачію, Польщу, Болгарію та ін.), причому всі

19 Більш детальна інформація щодо корекційних програм див.: Кочемировська О.О. Іноземні практики впровадження корекційних програм для осіб, що вчинили насильство в сім'ї // Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні – 2009: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Аналітичний звіт / Хаар Р, Лактіонова Г.М, Христова Г.О., Кочемировська О.О. та ін. / Ред. О. Кочемировська, упоряд. О. Кочемировська, С. Павлиш. – Київ: ПРООН, 2010.

Зразок корекційної програми та вимоги до її впровадження див.: Типова програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації / Кочемировська О.О., Мустафаєв Г.Ю, Заварова Н.О. та ін. – К.: ОБСЄ, 2009 – 127 с.

20 Labriola M, Rempel M, O'Sullivan C.S., Ph.B. Frank ed al. Report Submitted to the National Institute of Justice, 2007

21 Орна Йогив-Розенберг. Виступ на міжнародному семінарі: «Соціальна робота з кривдниками: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні» (м. Київ, 11-12.06.2009).

22 За даними European Focal Point for Work with Perpetrators of Domestic Violence (http://www.work-with-perpetrators.eu/documents/countrysummaries/wwp_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf?sprache=countrysummaries%2Fwwp_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf&submit=download). EFP WWP протягом 2008-2009 рр. провів дослідження, опитавши 192 програми по роботі з кривдниками з 19 країн Європи. Отримана інформація не є абсолютно репрезентативною та не відбиває повну картину щодо діючих програм. Перш за все це стосується Великої Британії (діє понад 200 програм), Ірландії (щонайменше 14 програм), Норвегії та Швеції, де програм значно більше, ніж взяло участь в опитуванні.

вони діють на місцевому рівні, охоплюючи лише невеличкий регіон, та не покривають потреб країни²³. У великій кількості країн цей вид соціально-реабілітаційної послуги є взагалі недоступним.

Всі наявні програми по роботі із сімейними насильниками розраховані на чоловіків (винятком є лише Швейцарія²⁴). Немає також програм щодо корекції насильства в гомосексуальних інтимних стосунках: розробники програм для чоловіків, схильних до насильства, наголошуючи неприпустимість дискримінації учасників за будь-якою ознакою, водночас підкреслюють, що їх методики зорієнтовані на гетеросексуальних чоловіків.

Корекційні програми дуже важливою складовою надання допомоги постраждалим від насильства в сім'ї²⁵. Вони мають відповідати таким критеріям:

1. *Кривдники не використовують участь у програмі як спосіб уникнути правових наслідків* власної поведінки. Органи кримінальної юстиції не повинні розглядати програми для кривдників як відхід від традиційних форм реагування, таких як арешт, висування обвинувачень, судове переслідування та винесення вироку²⁶.
2. *Ведення консультаційної роботи з подружжям (сімейна терапія), запровадження технологій управління гнівом, медіація, відновне правосуддя не є* належними способами реагування на насильницькі дії з боку чоловіків щодо жінок. Сімейна психотерапія та консультування може запроваджуватися після того, як чоловік пройшов повний курс корекційної програми для кривдників + після того, як насильство не чиниться протягом певного часу, + лише тоді, коли жінка продовжує жити з чоловіком та відчуває в собі силу розпочати відвідування сімейної консультації без страху за себе та своїх дітей.
3. Головним пріоритетом є *безпека постраждалих*.
4. *Відповідальність учасників та провайдерів програм щодо дотримання покладених на них обов'язків*, що, в контексті надання допомоги постраждалим означає наступне: співробітники програм по роботі з кривдниками мають надавати фахівцям споріднених служб, які працюють з жінками, інформацію щодо всіх партнерок таких чоловіків. Це важливо для того, щоб фахівець по роботі з постраждалими мав повний обсяг інформації та міг надавати допомогу більш ефективно.

23 Там само.

24 Work with Perpetrators. Country Summaries –//www.work-with-perpetrators.eu/documents/countrysummaries/www_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf ?sprache=countrysummaries%2Fwww_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf&submit=download.

25 Standards for Batterers Programs and Certification. – Santa Clara County Probation Department, 1997 – www.growing.com/nonviolent/worker/bip_stan.htm.

26 Мінімальні стандарти практики вирішення організаційних питань щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї (Дирекція з прав людини Ради Європи, 2004) // Найкращий досвід щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї. – К.: Координатор проектів ОБСЄ в Україні. – С. 51-61.

5. *Корекція поведінки осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, означає об'єднання зусиль громади. Це, зокрема, означає що:*
- корекційна програма здійснюється в співпраці з місцевими програмами підтримки постраждалих від насильства в сім'ї, представниками соціальних служб, правоохоронних органів, судів, медичних закладів тощо;
 - фінансування програм по роботі з кривдниками не має відбуватися за рахунок коштів, виділених на допомогу постраждалим від насильства в сім'ї. Більш того, коли до роботи за програмою по роботі з кривдниками долучаються служби та організації, які надають споріднені послуги для жінки (або дитини), відповідальність за належне фінансове забезпечення такої роботи несе програма по роботі з кривдниками;
 - експерти програм по роботі з кривдниками та з постраждалими повинні мати приблизно однаковий рівень кваліфікації та оплати праці;
 - громада має активно підтримувати зусилля фахівців щодо корекції поведінки осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

Основним механізмом потрапляння особи до корекційної програми є виконання відповідного судового рішення²⁷. Суди накладають на особу обов'язок відвідувати корекційну програму у випадку відповідного правопорушення (39%) або фіксації нанесення легких ушкоджень (55%); значно рідше подібна практика застосовується у випадку тяжких злочинів (6%). Більшість судів (83%) спрямовує кривдників і до інших програм: лікування від алкоголізму та наркоманії, терапія психічних розладів, управління гнівом тощо.

Важливу роль у системі перенаправлення відіграють департаменти пробації – лише 6% судів у США зазначають, що направляють особу до проходження корекційної програми без їх залучення. 94% судів вважають пробацію невід'ємним елементом корекції. 64% судів пропонують певні юридичні переваги для осіб, які повністю пройдуть програму (скасування справи, зниження покарання, відміну вироку тощо); лише в 34% судів проходження корекції не супроводжується додатковими бонусами. Загалом, відвідання програми розглядається як альтернатива відбуванню покарання у вигляді позбавлення волі.

62% судів США зазначають, що особа, направлена до проходження програм, має періодично звітувати щодо відвідання занять. Однак судовий моніторинг здійснюється через тривалі проміжки часу та не завжди є задовільним з точки зору відстеження реального стану справ; до того ж велика кількість судів не виносить санкцій щодо осіб, які не завершили проходження корекційної програми (або робить це досить рідко). Таким чином, великою проблемою є те, що значна кількість кривдників не закінчує проходження корекційних програм, що значно впливає на ефективність подолання

27 Labriola M, Rempel M, O'Sullivan C.S., Ph.B. Frank ed al. Report Submitted to the National Institute of Justice, 2007

насильства в сім'ї. Це є великою проблемою для більшості країн, рішень щодо подолання якої немає.

Реальна ефективність корекційних програм є досить низькою, і це пов'язано як з недостатнім рівнем знань щодо причин та механізмів насильства, так і з поблажливим ставленням до проблеми з боку суддів, поліцейських, працівників пенітенціарної системи (багато яких самі знаходяться в групі ризику щодо скоєння насильства). Найменш ефективними є короткострокові програми, пов'язані з простою репетицією поведінки. Довші програми, які застосовують глибинні підходи до роботи з особистістю кривдників, демонструють кращі результати.

Резюмуючи дані щодо програм допомоги постраждалим від насильства, можна стверджувати: панцеї не існує, і немає такого методу, який підходив би в усіх випадках. Для однієї ситуації потрібне термінове втручання, для іншої – достатньо сімейної конференції або медіації. Пріоритетність тих чи інших програм залежить від законодавства держави, напрямів та пріоритетів соціальної політики, політичної волі визнати насильство в сім'ї як неприпустиму форму поведінки. Але запровадження послуг для жертв домашнього насильства є необхідною ознакою демократичної держави, яка поважає принцип верховенства права, і саме якість відповідного законодавства є ключовим аспектом. Якщо насильство щодо жінок залишається безкарним і немає ефективного захисту проти домашнього насильства, це означає, що воно дозволено.

1.4. Приклади побудови національних систем підтримки постраждалих від насильства в сім'ї

Нижче наведені приклади того, яким чином національні закони та інші нормативні акти регулюють питання протидії домашньому насильству. Очевидно, однак, що, являючи собою певні моделі або зразки, їх положення не можуть бути вільно перенесені до іншого правового контексту без відповідного осмислення та адаптації. В той же час, головними мають залишатися **принципи убезпечення постраждалих та неухильної відповідальності кривдника.**

1.4.1. Досвід США: постраждалі в центрі уваги

В загальному вигляді, система надання підтримки жертвам насильства у США полягає у створенні притулків, кризових центрів. Головна мета сучасних американських притулків – це забезпечення постійним місцем перебування, надання грошової, юридичної допомоги та медичних послуг. Жінки можуть перебувати там допоки не знайдуть роботи або нового місця проживання. Держава оплачує витрати на переїзд до будь-якого місця.

У США організації, які надають допомогу жінкам, що постраждали від насильства, отримують державне (з казни штату, графства або певної місцевості) фінансування, хоча надавачами послуг, як правило, є недержавні організації. Крім притулків, в рамках державної програми створено правничі центри, мета яких полягає в наданні юридичної допомоги. Перелік послуг цих установ включає юридичні консультації, зокрема телефонні; юридичний супровід у цивільних справах (розлучення); юридичний супровід у кримінальних справах (коли жертва насильства скоїла злочин проти агресора і була заарештована), юридична допомога, якщо жертва вбила свого насильника з метою самозахисту.

Програми допомоги постраждалим відрізняються від штату до штату, хоча в 1994 році Національна Рада суддів ювенальних та сімейних судів опублікувала Модельний кодекс з питань домашнього та сімейного насильства. Кодекс являв собою, скоріш, збірку положень, які могли бути адаптовані (повністю чи частково) у кожному штаті. До написання Кодексу долучилися судді, прокурори, адвокати, юристи з питань сімейного права, захисники прав жінок, фахівці-медики, правоохоронці, освітяни та інші експерти.

Наріжним каменем Кодексу стало твердження, що «насильство в сім'ї є неправомірним діянням, яке має бути виправлене в кожному штаті країни. Головним є готовність громади визнати проблему, розв'язати її та попередити прояви домашнього насильства у майбутньому. Для цього необхідно створити належне законодавство». 50-ти сторінковий документ містить такі розділи: основні положення; кримінальні покарання та процесуальні дії; захисні ордери; попередження та розв'язання проблеми насильства. Цей документ:

- визначає домашнє та сімейне насильство як злочин, який потребує активного та ретельного втручання;
- наголошує на необхідності убезпечення постраждалих та дітей, а також підкреслює виключну відповідальність кривдника;
- закріплює процедуру надання охоронних ордерів постраждалим;
- визначає способи та механізми координації зусиль щодо визначення факту насильства, втручання та попередження у разі його підтвердження.

У тому ж 1994 році, було прийнято Акт стосовно насильства проти жінок, в якому закріплені положення як щодо покращення системи допомоги постраждалим, так і щодо механізмів затримання та покарання кривдників. Завдяки Акту виникла національна гаряча лінія з питань насильства в сім'ї, були закріплені процедури фінансування різноманітних програм для постраждалих (шелтерів, юридичної допомоги, програм підтримки сільських жінок, програм юридичного лікнепу, підтримки радників жертви і свідків насильства тощо). Актом також було закріплене положення

про відшкодування кривдниками в порядку цивільного процесу завданої моральної, фізичної та матеріальної шкоди (пізніше Верховний Суд підтвердив відповідність цього положення Конституції США). Завдяки Акту щодо насильства проти жінок злочини на гендерній основі були прирівняні до «злочинів ненависті», які вчинюються на підґрунті расової нетерпимості чи гомофобії.

Зазначені Акти лягли в основу нормативних документів, які регулюють протидію насильству в сім'ї в штатах Мінесота (акцент на боротьбу з переслідуванням постраждалих), Нью-Йорк (головну увагу приділено створенню доступної мережі закладів та установ – шелтерів, консультаційних пунктів, шляхів перенаправлення), Північна Кароліна (процедура досудової медіації), а також кримінального кодексу штату Каліфорнія (захисні ордери та обов'язки правоохоронців щодо постраждалих від насильства) тощо.

Послуги жертвам насильства дещо відрізняються в різних штатах, але головним є те, що **сформована система стандартів**, відповідно до якої має здійснюватися надання допомоги. Слід зазначити, що низка стандартів була розроблена ще ДО прийняття зазначених вище нормативних документів, які, фактично, легалізували наявні соціальні практики.

Стандарти та керівні принципи охоплюють основні послуги, що надаються постраждалим жінкам та їх дітям. Головними засадами є наступні:

- насильство щодо жінок корениться в інституційному дисбалансі розподілу влади між чоловіками і жінками, в статеворольових стереотипів та гендерній нерівності;
- жертва насильства не несе відповідальності за нього;
- безпека та права постраждалих є найвищим пріоритетом;
- політики і процедури Програм допомоги постраждалим від домашнього насильства не мають заподіяти шкоду або погіршити їх стан;
- конфіденційність має першорядне значення;
- програми допомоги постраждалим від домашнього насильства несуть відповідальність перед пошукачами послуг.

Починаючи з 2009 року, відбувається об'єднання програм для постраждалих від домашнього та сексуального насильства (єдине виключення – стандарт навчання фахівців, який передбачає окремі модулі для кожного виду насильства).

Стандарти надання послуг є дуже детальними. Вони покроково та досить жорстко врегульовують:

А) *Діяльність програм допомоги постраждалим від насильства, права, обов'язки, компетенції та обмеження для керівників таких програм та організацій Рад*, створених для їх запровадження.

Б) *Документування процесу адміністрування програм*: статут Ради з протидії насильству, права та обов'язки членів Ради, зв'язок програм з державними фінансовими установами, податкова політика, збір та зберігання персональних даних фахівців програм, відкрита та закрита інформація. Програми допомоги постраждалим від домашнього насильства повинні мати письмові правила, що визначають:

- a. фінансовий менеджмент, в тому числі визначення потреб у фінансуванні;
- b. підбір волонтерів та персоналу; початкову підготовку, підвищення кваліфікації та суервізії;
- c. кадрову політику згідно з трудовим законодавством та на засадах недискримінації;
- d. посадові інструкції для платних співробітників і добровольців;
- e. набір документів, які мають зберігатися щодо кожного співробітника та волонтера, та включати, але не обмежуватися: резюме, даними перевірки з органів опіки та піклування, кримінальної поліції, соціальною страховкою, диплом тощо; підписаною особисто згоди на дотримання конфіденційності; планом проходження перепідготовки.

В) *Стандарти та перелік заходів щодо забезпечення роботи програми*:

- a. Організація системи безпеки шелтеру;
- b. Підтримка здоров'я і гігієнічні процедури, в т.ч. запобігання поширенню інфекційних та соціально небезпечних хвороб;
- c. Документування процесу надання послуг: підготовка та зберігання документів, порядок розкриття інформації резидентам та нерезидентам шелтеру, збір даних та зберігання звітів;
- d. Протоколи ведення психотерапії для дорослих і дітей;
- e. Права осіб, що перебувають в шелтері, та процедура подання ними скарг;
- f. Забезпечення толерантності.
- g. Процедури надання послуг особам, що не володіють англійською, в т.ч. з вадами слуху.
- h. Обов'язки осіб, що перебувають в шелтері (зокрема, участь в громадських роботах з його утримання, фінансові зобов'язання тощо).
- i. Порядок отримання та розподілу федеральних коштів (коштів штату, муніципалітету) та благодійних внесків;
- j. Взаємодія з програмами корекції поведінки кривдників
- k. Облік осіб, що перебувають у шелтері: порядок прийому та виходу з шелтера;

- l. Дії у випадку виявлення жорсткого поводження з дітьми: взаємодії з органами опіки, медичними закладами, правоохоронними органами тощо.
- m. Порядок надання швидкої медичної допомоги;
- n. Порядок дій у випадку замаху на самогубство або підозри на доведення до самогубства;
- o. Стандарти документування відмови від отримання постраждалими послуг;
- p. Порядок і програми підготовки фахівців для роботи з постраждалими та їх ліцензування;
- q. Порядок надання юридичних послуг та діяльності захисників постраждалих
- r. Надання послуг особам з обмеженими можливостями.
- s. Надання послуг представникам ЛГБТ.
- t. Забезпечення навчання та професійної підготовки
- u. Взаємодія із судами та інформування суддів

Найбільш відомим документом, який повністю регулює систему надання сім'ям, в яких вчинюється насильство, є створений ще на початку 19800-х Дулуцький протокол (Duluth Protocol, Minnesota) або Дулуцька модель протидії насильству в сім'ї²⁸. Положення та структура цього документу були взяті за основу при створенні власних моделей боротьби с домашнім насильством як в штатах США, так і в інших країнах світу. Основні положення Дулуцької моделі стали «класичними», а саме:

- необхідною є мультидисциплінарна (міжвідомча) взаємодія між правоохоронними органами, судами та соціальними агенціями;
- допомога постраждалим має враховувати досвід самих постраждалих;
- щоб допомогти постраждалій жінці, необхідно примусити кривдника змінитися;
- успішність допомоги має перевірятися та оцінюватися.

Сьогодні Дулуцька модель викликає багато критики, оскільки вона є, здебільшого, соціально та поведінково орієнтованою, а отже не враховує глибинні психологічні аспекти проблеми домашнього насильства. Зокрема, програми, побудовані на Дулуцькій моделі, як правило, не зважають на зв'язок між проблемою насильства в сім'ї та вживанням психоактивних речовин, ранньою психологічною травматизацією або відсутністю адекватної соціалізації чи навчання²⁹. Крім того, Дулуцька модель, здебільшого, зосереджена на корекції поведінки кривдників, виходячи при цьому з позиції «кривдник вперше – кривдник назавжди»; під кривдником до того ж

²⁸ Home of the Duluth Model – <http://www.theduluthmodel.org/about/index.html>

²⁹ Twohey M. How Can Domestic Violence Be Stopped? // Chicago Tribune. Retrieved 2009-01-28. - www.chicagotribune.com/news/local/chi-abusers-02-jan02,0,1147422.story?page=2

автоматично розуміється чоловік (а, наприклад, матері, які знущуються зі своїх дітей не потрапляють у фокус корекції). Тим не менш, саме Дулуцький протокол є на сьогодні найбільш поширеним у світі підходом до подолання домашнього насильства.

1.4.2. Канада – світовий лідер у подоланні домашнього насильства

Канада є визнаним світовим лідером у боротьбі проти домашнього насильства. Правоохоронні системи всіх провінцій та територій Канади працюють за принципом «нульової терпимості» до найменших проявів насильства. Поліція та суди діють чітко та швидко; постійно завпроваджується підготовка для правоохоронців, суддів, прокурорів, працівників пенітенціарної системи, а також фахівців соціальних служб, які залучені для надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї.

Федеральна влада запроваджує закони, які обов'язкові до виконання в усій країні – і це стосується, зокрема, кримінального законодавства. Провінції зобов'язані розслідувати та виносити вирок по вчиненим у їх межах злочинам; федеральні ж органи відповідають за вчинення правосуддя на територіях, а також у випадку вчинення злочину федерального масштабу. У загальному вигляді описаний алгоритм описує характер врегулювання проблеми домашнього насильства в Канаді.

Домашнє насильство в Канаді поза законом. Хоча в кримінальному кодексі не має спеціальних положень щодо «злочинів у сімейному середовищі», кривдник може бути притягнутий до відповідальності згідно інших статей. Іншими підставами для притягнення є порушення охоронних ордерів, заборони наблизитися до постраждалих та попереджень про неприпустимість вчинення насильства.

Останніми роками до Кримінального кодексу були внесені зміни, спрямовані на покращення законодавчої бази протидії сімейному насильству, зокрема:

- посилення відповідальності (з 5 до 10 років ув'язнення) за порушення статевої недоторканості та за злочини проти статевої свободи дітей: втягнення у порнографію і поширення дитячої порнографії, сексуальну комерційну експлуатацію (2001);
- вдосконалення процедур участі свідків та жертв насильства у судовому процесі з метою їх убезпечення та запобігання їх ревіктимізації з боку правоохоронної системи (1999);
- посилення відповідальності за вбивство першого ступеню, коли злочинець використовував страх жертви як спосіб контролю над нею (1997);
- визнання обтяжуючою обставиною того факту, що злочин скоєно проти членів сім'ї, та запровадження процедури відшкодування збитків постраждалим (1996);

- спрощення процедури отримання захисних ордерів, ордерів на право входу до помешкання та посилення відповідальності за їх порушення (1995);
- визнання переслідування кримінальним злочином (1993).

Спираючися на наведені вище норми, уряди провінцій в межах власної юрисдикції розробляють власні програми подолання насильства в сім'ї, зокрема, надання послуг постраждалим. В Канаді немає федерального закону з протидії домашньому насильству, але чотири провінції (Альберта, 1999; Саскачеван, 1995; Манітоба, 1998; острів принца Едварда, 1996) та одна територія (Юкон, 1997) запровадили спеціальне законодавство з його попередження. Ці нормативні акти доповнюють Кримінальний кодекс Канади в частині запровадження захисту постраждалих від насильства.

Міністерство охорони здоров'я Канади координує ініціативу проти домашнього насильства, яка об'єднує 12 департаментів та агентств та ідеологічно пов'язана із Національною стратегією з громадської безпеки та Програмою попередження злочинів проти жінок. МОЗ Канади вивчає наслідки насильства в сім'ї для громадського здоров'я, виховання нових поколінь та виробляє пропозиції щодо підвищення ефективності протидії домашньому насильству. До цієї діяльності в Канаді залучені також:

- Національний інформаційний центр з питань домашнього насильства – ресурсний центр для всіх мешканців Канади, де вони можуть отримати будь-яку необхідну інформацію щодо насильства в сім'ї та можливостей його припинення;
- Canada Mortgage and Housing Corporation – надає фонди для створення і ремонту шелтерів та місць тимчасового перебування постраждалих різного віку та стану здоров'я;
- жіноча програма Status of Women Canada – громадська підтримка постраждалих жінок та організацій, які надають їм послуги;
- генеральна прокуратура Канади та Міністерство юстиції, які готують правоохоронців до роботи з постраждалими, визначають судові процедури тощо.

В провінції Вінніпег з 1990 р. діє суд з сімейного насильства, який забезпечує безпристрасний та справедливий розгляд випадків насильства між подружжям, стосовно дітей або членів сім'ї похилого віку. В межах процесу створено програму захисту жінок, яка підтримує постраждалих на всіх етапах взаємодії із судовою системою. В Онтаріо провадиться дворівнева система сімейних судів: на першому рівні розглядаються «легкі» справи, і вони, фактично, являють собою форму медіації; другий рівень призначено для розгляду злочинів у сімейних стосунках. Внаслідок роботи суду з сімейного насильства, а також сімейних та ювенальних судів по всій Канаді, випадки домашнього насильства перестали розглядатися як малозначущі, і їми займаються кваліфіковані фахівці.

Серед головних напрямів допомоги постраждалим:

- гнучка та розгалужена **система ордерів та приписів**, що дозволяють терміново втрутитися в інцидент насильства, убезпечити постраждалих від контактів з агресором, увійти в помешкання представникам правоохоронних органів, евакуювати постраждалих, встановлювати спостереження за оселею;

- **система термінового реагування на випадки насильства в сім'ї** (Domestic Violence Emergency Response System – DVERS)³⁰. Постраждалі безкоштовно отримують портативну апаратуру, за допомогою можна подати сигнал про небезпеку, який буде переданий до поліції як дзвінок надзвичайної важливості. DVERS стала першою системою такого роду в Північній Америці, і зараз широко застосовується в Канаді (більше 30 міст) та США (біля 150 міст);

- **шелтери**. Перші з них з'явилися в 1970-і роки і являли собою номери в хостелах; в 1980 р. таких сховищ було вже 70, а до 1990 року їх стало 400 по всій Канаді (як в містах, так і в сільській місцевості)³¹. В багатьох населених пунктах Канади адреси (за можливості) та телефони шелтерів для жінок, кризових центрів для дітей, постраждалих від жорстокого поводження, друкуються на перших сторінках телефонних довідників). Шелтери надають жінкам та дітям наступні послуги:

- a. індивідуальне та групове терапевтичне консультування;
- b. психологічна реабілітація;
- c. 24-годинна кризова телефонна лінія;
- d. допомога у зверненні до юристів та до інших організацій, в т.ч. для отримання освітніх послуг, професійної перепідготовки тощо;
- e. сприяння жінкам у набутті навичок «соціальної адвокації» для подальшого надання допомоги іншим постраждалим у громаді.

Основні видатки на утримання шелетрів надаються, перш за все, федеральною та муніципальною владою. Крім того, кошти надходять від недержавних джерел: благодійні внески (в т.ч., і безпосередньо до шелтерів), лотереї, гранти тощо.

- **кризові центри** – соціальні інститути, куди можуть звернутися постраждалі для прийняття усвідомленого рішення щодо свого життя та подолання домашнього насильства. Центри провадять актину громадську діяльність, беруть участь у просвітницькій, тренінговій діяльності, долучаються до законотворчого процесу. Кризові центри у своїй діяльності спираються на наступні принципи:

- a. конфіденційність отриманої інформації;

³⁰ Діє в Онтаріо з 1988 р. (Див. Забелина Т.Ю., Израелян Е.В., Шведова Н.А. Канада и проблема насилия в семье: двадцать лет борьбы – <http://www.owl.ru/win/research/kanada.htm>)

³¹ Там само

- b. рівна повага до всіх, хто звертається, незалежно від їх соціального статусу, національної приналежності, сексуальної орієнтації та вживання психоактивних речовин;
- c. довірча атмосфера у спілкуванні між працівниками центру і волонтерами;
- d. активна громадянська позиція.
 - **програми групових сімейних конференцій** (Ньюфаундленд, Лабрадор, Манітоба, Вінніпег) – програми залучення всієї родини (страшого покоління, молодших та ін.) до розв'язання проблеми насильства у подружжі або проти дитини в сім'ї.
 - **програми відновного правосуддя щодо протидії насильству в сім'ях корінного населення**³² (Холлоу Уотер, озеро Вінніпег), а також підтримка цілісної моделі надання всього спектру послуг постраждалим жінкам з чила корінного населення; розвиток мережі перекладачів;
 - **програми допомоги та самопомоги постраждалим, побудовані на Дулуцькій моделі** (Едмонтон, Альберта);
 - **програми корекції поведінки кривдників**. В провінціях Канади (Манітоба, Альберта, території корінного населення інші) розроблені та запроваджуються програми для кривдників: групове консультування (на шести мовах); 84-годинна програма інтенсивної терапії для умовно звільнених від покарання (тих, хто проходить пробацію); 300-годинна програма для тих, хто відбуває покарання за насильницькі злочини. Існують також і програми індивідуального консультування;
 - **програми довготермінової підтримки та відновлення дітей-жертв та свідків домашнього насильства** із залучення служб опіки, медиків, освітян тощо. Ці програми передбачають, зокрема, розвиток мережі фостерних сімей, де дитина може перебувати протягом реабілітаційного періоду, а також доки не буде винесене рішення, стосовне виховного потенціалу сім'ї та повернення / позбавлення опіки щодо дитини;
 - **навчальні програми розвитку виховного потенціалу батьків;**
 - **розвиток процедур та діагностичних критеріїв, які допомагають розпізнавати насильство на ранніх етапах його виникнення;**
 - **заходи для підтримки жінок, які мають обмежений доступ до програм допомоги:** сільські жінки, представниці корінного населення, національних меншин, мігрантки, жінки з обмеженими можливостями.

Отже, навіть незважаючи на скорочення державного фінансування програм з протидії насильству в сім'ї, Канада була і залишається флагманом у цій сфері, і запроваджені в цій країні ініціативи варті уваги та адаптації.

³² Ross, R. (1996) *Returning to the Teachings: Exploring Aboriginal Justice*. Toronto: Penguin Group Canada. [in G. Johnstone (2003) *A Restorative Justice Reader*. Cullompton, Devon: Willan]

1.4.3. Велика Британія: особливості програм підтримки постраждалих

Велика Британія також пропонує значний досвід у сфері протидії насильству в сім'ї, але на відміну від США та Канади основна увага приділяється «перевихованню» кривдників як способу забезпечення постраждалих³³. Крім того, фінансова система і система соціального захисту Великої Британії значно відрізняються від аналогічних систем США та Канади. Отже, федеральне (та навіть муніципальне) утримання закладів соціального спрямування, яким є притулки, кризові та консультативні центри для постраждалих є значно утрудненим. В той же час, робота з кривдниками розглядається як частина національної системи протидії злочинності, і тому має більше можливостей для отримання коштів. Завдяки цьому у Великій Британії виникла ситуація, коли програми допомоги постраждалим від насильства в сім'ї розглядаються як дещо вторинні порівняно з корекцією поведінки кривдників.

Прикладом такого підходу є Victim Liaison Units (VLU) – осередки зв'язку з постраждалими, які є складовою Національної служби пробації в Англії та в Уельсі. VLU надають постраждалим від насильства (в т.ч. домашнього) інформацію в тому випадку, якщо правопорушнику винесено вирок за насильницький або сексуальний злочин, і термін ув'язнення складає рік та більше. Окремі фахівці VLU, які набули навичок медіації (а таких небагато), пропонують послуги з встановлення конструктивних стосунків (навіть за умов розлучення) та поваги одне до одного. Це важливо, оскільки відомо, що найбільш небезпечним для жінки є період, коли вона розриває стосунки з кривдником.

Інший приклад – **Інтегрована програма з протидії домашньому насильству (IDAP)**, яка здійснюється під егідою МВС Великої Британії, ставить за мету «знизити рівень повторних випадків насильства, вчинених дорослими чоловіками проти своїх дружин / партнерок (на базі Дулуцької моделі)». Кривднику виноситься припис, який зобов'язує його відвідувати всі 27 сесій IDAP для змінення власної поведінки. Програму запроваджують спеціально акредитовані агенції, які мають підготовлених фахівців. IDAP спирається на міжвідомчу взаємодію та на участь громади. Головним пріоритетом програми є безпека жінок та дітей, яка підтримується шляхом оцінки ризику нападу з боку кривдника, створенням плану забезпечення та постійною співпрацею між поліцією та соціальними службами.

Важливим учаником процесу є фахівець з безпеки постраждалих (Women's Safety Worker/ Victim Support Officer, VSO). Жінки отримують послуг VSO на добровільній основі, і у будь-який момент можуть перервати цей процес (на відміну від кривдника). VSO надає консультації постраждалим жінкам та підтримує зв'язок з програмою для кривдників. VSO має допомогти їй прийти до усвідомленого рішення щодо власного життя на підставі всього обсягу дотичних фактів. Фахівець надає жінці повну інформацію

33 Liebmann M., Wootton L. Restorative Justice and Domestic Violence Abuse. Report commissioned by HMP Cardiff. – Cardiff: The Home Office Crime Reduction Unit. - August 2008 (Updated April 2010)

щодо відвідання її партнером корекційних занять, змін, які з ним відбуваються (або не відбуваються). VSO також допомагає провести оцінку ризиків, співпрацює з судом (за необхідності), іншими програмами.

Жінка зустрічається з VSO щонайменше чотири рази, в тому числі по закінченні реабілітації та для проведення моніторингу успішності проведеної роботи. Роль VSO полягає не в тому, щоб безпосередньо підтримати жінку; VSO спонукає її до звернення до відповідних місцевих центрів і організацій для отримання необхідних послуг та допомоги. Практика свідчить, що жінки очікують від VSO більшого ступеню зацікавленості та підтримки, ніж отримують.

Інший тип послуг, запропонований у 2001 р. The Daybreak Dove Project – це застосування **сімейних конференцій**³⁴ за канадською технологією (див. п.1.3.5). Крім того, в Британському коледжі сімейної медіації здійснюється підготовка фахівців за напрямками роботи з випадками домашнього насильства, що є складовою запровадження скринінгу випадків насильства в сім'ї³⁵.

Загалом, програми відновного правосуддя у сфері подолання домашнього насильства досить успішно реалізуються у Великій Британії, і вони також застосовуються і в інших країнах. Ефективні програми мають наступні ознаки:

- наявність охорони постраждалих;
- процедури, які дозволяють впенитися в добровільності прийнятих рішень та здійснених кроків;
- міжвідомча взаємодія;
- доступність послуг підтримки та супроводу;
- достатня забезпеченість кадрами;
- високий рівень підготовки та постійні супервізії.

Практика Великої Британії демонструє, що насправді існує багато ділем, які витікають з різних підходів до роботи з постраждалими жінками. Наприклад, часто виникає конфлікт між безпекою та автономністю. Безумовний пріоритет безпеки посилює залежність жінки, знижує її здатність до усвідомлених рішень, а надання переваги підтримці самостійності та автономності може створити небезпечну ситуації для життя і здоров'я постраждалої.

Цікаво, що найстарішою у Великобританії з недержавних організацій є Національне товариство попередження жорстокого ставлення до дітей (NSPCC)³⁶. Організація була заснована близько 120 років тому, у 1884 році, у відповідь на жорстоке поведіння з

34 Taylor, M. and Powney, A. (2005) 'The Use of FGCs in Situations of Domestic Violence' in *Resolution: News from the Restorative Justice Consortium*, Number 17, January 2005

35 Domestic Abuse Screening Policy. – Bristol: UK College of Family Mediators, 1999. Available on: www.ukcfm.co.uk

36 Соціальний захист населення у Великобританії [Електронний документ] – К.: Юридично-соціальний портал, 2008. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/node/20>

дітьми і розпочала свою роботу з підготовки та лобювання спеціального закону про захист дітей. Основними напрямками роботи організації є: розробка чітких правил найму на роботу соціальних працівників для роботи з дітьми; урізноманітнення послуг та збільшення чисельності постачальників соціальних послуг для дітей; здійснення внутрішнього моніторингу дотримання стандартів якості соціальних послуг при роботі з дітьми; поширення застосування системи адвокації; розвитку систем забезпечення прав дітей; здійснення лобювання та проведення кампаній з реформування законодавства; розробка системи моніторингу дотриманням прав дітей у школах; участь у розробці ефективної системи покарань за кривдження дітей

1.4.4 Австрійська модель втручання у випадках домашнього насильства³⁷

Австрія – невелика країна з 8-мільйонним населенням, в якій поява перших ініціатив з подолання насильства проти жінок, започаткованих феміністичними організаціями, датується 1970-ми роками. Протягом наступних 25 років було побудовано мережу шелтерів, гарячих ліній та консультативних центрів для жінок.

Керівництво **шелтерами** здійснюють неурядові жіночі організації, а фінансування майже на 100% покривається державним (муниципальними) бюджетами; роль приватних пожертв є незначною. На початку 2000-х років в Австрії існувало 26 шелтерів (400 місць для жінок з дітьми); в 2004 р. до них звернулися 2 767 жінок та дітей³⁸.

На додаток в Австрії працює низка **консультативних центрів** для жінок, консультативних центрів з питань допомоги постраждалим від сексуального насильства, регіональні гарячі лінії та центри підтримки імгранток. З 1999 року працює загальнонаціональна цілодобова безкоштовна **телефонна лінія підтримки** для жінок, яка фінансується з федерального бюджету. В середині 1990-х були також засновані **Центри кризового втручання**, які стали логічним продовженням роботи закладів допомоги постраждалим від домашнього насильства.

Австрія має також одну найкращих програм **медіації**³⁹ (див. п. 1.3.5) для членів сімей, в яких вчинюєть с домашнє насильство. Успішність програм медіації є високою (36% кривдників погоджуються на неї після першого ж інциденту насильства; 80% жінок вважають, що медіація підвищує їх спроможність до усвідомленого опанування сімейної ситуації) завдяки **Біллю про захист від домашнього насильства**, який

37 Violence against women: Good practices in combating and eliminating violence against women" Expert Group Meeting Organized by: UN Division for the Advancement of Women in collaboration with: UN Office on Drugs and Crime 17 to 20 May 2005 Vienna, Austria – <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw-gp-2005/docs/experts/logar.dv.pdf>

38 Verein autonome terreichische Frauenh (2004): Statistik 2004, <http://www.aofe.at/material/index.htm> april 30, 2005

39 Pelikan, C. (2000). *Victim-offender mediation in domestic violence cases - a research report*. Paper presented at the United Nations Crime Congress, Ancillary Meeting on Implementing Restorative Justice in the International Context. Vienna, Austria, 10-17 April. Available on: www.restorativejustice.org/resources/docs/pelikan3; Pelikan, C. (2009) 'On the efficacy of Victim-Offender-Mediation in cases of partnership violence in Austria, or: Men don't get better, but women get stronger: Is it still true?' Research Report of the Institute for Sociology of Law and Criminology, Vienna. German version: www.irks.at

надає поліції широких повноважень. Так, поліцейський може вилучати кривдника з оселі на термін до 14 днів навіть за найменше порушення. Після цього поліція передає справу до прокуратури для визначення, чи наявний склад злочину, який потребує кримінального провадження. Жертва додатково може отримати судовий припис, яким кривднику забороняється перебувати в спільному помешканні на термін до 6 місяців. Отже, постраждалі отримують підтвердження того, що навіть найменше насильство в сім'ї є неприпустим і заслуговує на покарання та звертається, перш за все до поліції, яка і стає першою ланкою у системі надання допомоги.

Більш про захист від домашнього насильства був прийнятий в 1996 році і набрав чинності у 1997 році (зміни внесені в 1999 році). Він змінив колективну свідомість: домашнє насильство перестало бути приватною справою кожної окремої сім'ї, перетворившись на об'єкт суспільної уваги, і це спонукає багатьох осіб переглянути свої погляди та поведінку. Цей документ дозволив Австрії запровадити інноваційні підходи до розв'язання проблеми насильства, а також стати прикладом для інших країн, що прийняли схожі закони.

ЕФЕКТИВНІСТЬ АВСТРІЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ЗУМОВЛЕНА ТИМ, ЩО ВОНА ТІСНО ПОЄДНУЄ ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО СПРЯМУВАННЯ.

Перш за все, австрійська модель – це не стільки модель соціальної допомоги, скільки алгоритм запровадження процедур поліцейського втручання та судового реагування⁴⁰ на випадки насильства в сім'ї. Австрійська модель являє собою адаптований до особливостей країни Дулуцький (Мінесотський) протокол втручання у випадках насильства в сім'ї (див. п. 1.4.1) та базується на його принципах. Основною ланкою є відповідний підрозділ поліції, який опікується саме домашнім насильством.

Прийняттю Білля передувала серйозна та ретельна підготовка, адже для католицької Австрії положення цього законодавчого акту були, безумовно, революційними – він передбачав, що «господар сім'ї» позбавляється права «керувати» нею, якщо здійснює щонайменше насильство щодо членів власної родини. Значний спротив очікувався з боку поліції, яка залишалася дуже консервативним інститутом – наприклад, до початку 1990-х в ній взагалі не було жінок. Тому був визначений термін у шість місяців між прийняттям Білля та набуттям ним чинності, протягом якого було проведено навчання 25 000 поліцейських, щоб забезпечити реальний механізм запровадження Білля. Другий важливий рівень імплементації Білля – це робота сімейних судів, судді яких також були підготовлені належним чином.

⁴⁰ Violence against women: Good practices in combating and eliminating violence against women" Expert Group Meeting Organized by: UN Division for the Advancement of Women in collaboration with: UN Office on Drugs and Crime 17 to 20 May 2005 Vienna, Austria – <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw-gp-2005/docs/experts/logar.dv.pdf>

Біль складається з трьох важливих елементів, завдяки яким постраждалі можуть отримати належний захист, підтримку, і що найважливіше – можливість залишатися у власній оселі. Цими елементами є:

1. **Вилучення кривдника та заборонні ордери**, які видаються поліцією, на період від 10 до 20 днів. У будь-якому випадку, коли поліція вбачає наявність життю, здоров'ю або свободі постраждалої особи, вона має вилучити кривдника з помешкання і заборонити йому з'являтися в оселі та поблизу неї протягом 10 днів. Заборонний ордер захищає будь-яку особу, яка живе в помешканні, незалежно від того, чи вона є її власником чи наймачем.
2. **Можливість подовжити термін захисту та вилучення кривдника** на період трьох та більше місяців в межах цивільного судочинства. Якщо особа, постраждала від насильства, звертається до процедури судового захисту, поліцейська заборона може бути одразу ж подовжена до 20 днів, а після вивчення справи та оцінки ризику і на довший термін. Суд має повідомити поліцію про наявність звернення з боку постраждалої та винесеного рішення, а у випадку, коли серед постраждалих є неповнолітні, суд надає інформацію Департаменту у справах молоді. Якщо суд приймає рішення на користь постраждалих, то про це повідомляється і позивач (жертва), і кривдник, якому надається право взяти з собою особисті речі. Наявність судової процедури, зокрема, означає необхідність ретельного розслідування та збирання доказів домашнього насильства, а також детальне документування всіх обставин справи. Крім того, громадяни мають право оскаржувати дії поліції у судовому порядку.
3. **Підтримка постраждалих, заходи з попередження насильства та координація втручання шляхом створення Центрів кризового втручання.** Важливим елементом системи є нормативно закріплена співпраця між поліцією, цивільними судами, Центрами та Департаментами у справах молоді. Отже співпраця не залежить від доброї волі кожного конкретного фахівця: процедура обміну інформацією між поліцією та Центрами (які керуються жіночими НУО) чітко прописана в Білі.

Персонал Центру підтримує постраждалих та їх дітей у всіх питаннях, пов'язаних з їх безпекою та захистом їх прав, як у цивільному, так і у кримінальному судочинстві. Центри також мають право здійснювати широкий спектр правових та соціальних заходів з метою попередження подальшого насильства.

Центри працюють в руслі **проактивного підходу** – вони не очікують, коли жінка до них звернеться самостійно, а виходять з нею на контакт шляхом телефонного дзвінку або написання відповідного листа з пропозицією допомоги (зрозуміло, що кінцеве рішення щодо того, чи відповідати на пропозицію Центру, належить постраждалим).

Важливим напрямком діяльності Центрів є **оцінка рівня небезпеки для постраждалої**, а також створення плану щодо її забезпечення. Фахівці визначають, чи достатнім є винесення поліцейської заборони щодо перебування кривдника в помешканні, або є необхідність переведення постраждалих до безпечного місця (наприклад, шелтеру), принаймні на кілька днів.

Завданнями Центру є також:

- **правова допомога** – здійснення підтримки жінок у вчиненні позовів та їх супроводженні у судовому засіданні;

- **середньо- та довготермінове консультування, здійснення постреабілітаційного супроводу** (протягом трьох, а за необхідності, і більше місяців), адже проблема насильства не вирішується швидко та потребує часу для розв'язання. Така форма роботи довела свою ефективність; крім того, у випадку повторного випадку насильства постраждалим простіше звернутися до свого консультанта. Центри мають п'ятирічні контракти з відповідним центральним органом виконавчої влади. Це є важливим для стримання кривдників: вони розуміють, що знаходяться у фокусі громадської уваги і не можуть безкарно повернутися до звичної поведінки й учинювати насильство;

- **фінансова допомога та надання тимчасового житла**. Постраждалі, які не мають джерел власного доходу та повністю залежать від кривдника, можуть отримати підтримку в Кризовому центрі. Центри мають тісні зв'язки зі службами соціального захисту й сприяють постраждалим у отриманні фінансової допомоги без тривалих бюрократичних процедур. Центри також допомагають жінкам, які не мають змоги або не бажають залишатися у своїй оселі через неможливість її утримувати чи через страх перед кривдником. Так, Відень має потужну програму соціального житла, в межах якої нужденні мають змогу протягом одного-двох місяців знайти нове помешкання.

- **тренінги з корекції насильницької поведінки для чоловіків**, головна мета яких забезпечити жінок та дітей. Групові тренінги розраховані щонайменше на 32 тижні і відбуваються на щотижневій основі. Тренінгові сесії проводять пари фасілітаторів (чоловік та жінка). Відвідання тренінгів може бути добровільним, але переважна більшість зобов'язана відвідувати їх згідно судових приписів.

- **міжвідомча взаємодія** між правоохоронними органами, судами (кримінальними та цивільними), системою охорони здоров'я і соціального захисту, службами із захисту прав дитини, жіночими організаціями тощо, координатором якої виступає Центр

В той же час залишається проблема з представленістю закладів в регіонах: найближчий шелтер або кризовий центр часто знаходиться поза досяжністю жінок, зокрема сільських. Крім того, недостатньою є і кількість місць у шелтерах,

отже трапляється таке, жінки та діти, які звертаються по допомогу не можуть отримати її терміново. Проблемою, звичайно, є і здобуття шелтерами грошей на власне утримання – вони мають щорічно погоджувати власні бюджети з місцевими адміністраціями, що в умовах скорочення видатків на соціальну негативно позначається на програмах підтримки постраждалих жінок.

1.4.5. Політика Іспанії щодо подолання насильства в сім'ї⁴¹

Іспанія стала першою країною Європи, яка запровадила закон про гендерне насильство проти жінок «Про захист від гендерного насильства» (Integrated Protection Measures against Gender-Based Violence), який був прийнятий у 2004 році⁴². Закон визначає попереджувальні, освітні, соціальні (в т.ч., в частині виплат), законодавчі та судові заходи щодо протидії насильству стосовно жінок. Закон враховує багато аспектів, зокрема, питання цивільного, кримінального та трудового права; координацію дій між органами виконавчої влади, судами та поліцією, спрямованих на ефективний захист жертв гендерного насильства.⁴³ Закон також визначає права жінок, потерпілих від гендерного насильства: право на повну інформацію, на всебічний соціальний захист (в т.ч., у вигляді виплат з боку держави та / або роботодавця), юридичну допомогу тощо. Серед нововведень закону – гарантія рівних прав для всіх постраждалих (включаючи економічні права незалежно від віку жертв), створення спеціального фонду для виплати аліментів та допомоги дітям у випадку розлучення або позбавлення батьківських прав, визначення заходів із попередження подальшого насильства.

Закон передбачає створення спеціальних судів з питань насильства проти жінок (діють з 2005 р.; зараз їх кількість дорівнює 433⁴⁴), реабілітаційних центрів, покращення системи допомоги постраждалим, а також захисту жінок від загроз із боку кривдників. Суди розглядають всі питання, пов'язані з насильством щодо жінок, починаючи із захисних приписів та питань опіки над дітьми, і закінчуючи винесенням вироків кривдникам і питаннями реабілітації постраждалих. Законом передбачено запровадження захисту від фізичних та психологічних нападів для постраждалих (навіть якщо дії кривдника не охоплюються кримінальним кодексом) у випадку, коли кривдник є чоловіком, колишнім чоловіком, партнером, колишнім партнером або будь-якою іншою особою, яка перебувала з постраждлою у аналогічних стосунках,

41 Domestic violence in Spain 50% of women don't testify (11.2010 www.barcelonareporter.com/index.php?/news/comments/domestic_violence_in_spain_50_of_women_dont_testify; Fraerman A. Spain Has New Law on Domestic Violence/ – Madrid, 2004. – <http://www.ipsnews.net/africa/interna.asp?idnews=26780>

42 До того, у 1997 році, були прийняті зміни до Кримінального кодексу, які посилили відповідальність за насильство в сім'ї, причому, починаючи з першого випадку; крім того в католицькій Іспанії за прискороною процедурою стало відбуватися розлучення при доведенні, що мало місце домашнє насильство (час зменшився з 2 років до 6 місяців - Loewenberg S. Domestic violence in Spain // The Lancet, Volume 365, Issue 9458, Page 464, 5 February 2005. - <http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736%2805%2917884-2/fulltext>). В той же час, Кримінальний кодекс Іспанії дозволяє батькам, які жорстоко поведуться з дитиною, зберігати над нею опіку.

43 Camarasa M., Bosch M., Heim D. National report. Spain. – http://www.surt.org/gvei/docs/national_report_spain_def.pdf
44 Fuchs D. Spain acts to stop domestic violence // Guardian – 2005 – June, 30. – <http://www.guardian.co.uk/world/2005/jun/30/spain.dalefuchs>

або щодо якої постраждала є особливо вразливою, або з якою постраждала жила разом на момент вчинення акту насильства.

За історико-політичних причин Іспанія має два рівня управління – центральний (уряд Іспанії) та автономні регіональні (17 самоврядних громад та 2 автономних міста). В окремих випадках держава має виключні повноваження щодо встановлення тих чи інших законів. З іншого боку громади мають право деталізувати ті чи інші положення законів, а також регулювати ті питання, які не належать до виключної компетенції держави. Зокрема це стосується розробки та запровадження Планів щодо подолання насильства відносно жінок, яке розглядається не лише як фізичне насильство, а охоплює також психологічне насильство, сексуальне насильство та сексуальні знущання. Наприклад, плани Канарських островів та Каталонії додатков включають до переліку форм гендерного насильства моббінг (знуцання та переслідування), торгівлю жінками, обрізання жіночих статевих органів, економічне насильство, насильство над жінками в релігійних або традиційних обрядах.

Сьогодні в Іспанії чоловікі, які чинять насильство над жінками, караються суворіше, ніж жінки, які вчинюють ті самі насильницькі дії. Завдяки цьому вдалося дещо похитнути «офіційний мачизм» держави та надати жінкам відчуття захищеності та віру в можливість отримати допомогу від правоохоронних органів⁴⁵ (вважається, що прийняття закону дозволило попередити більше 300 вбивств жінок протягом року).

Зазначений закон являє собою приклад позитивних дій на користь жінок, а тому викликав значні дебати щодо того, чи слід спеціально оговорювати жіночу стать постраждалих⁴⁶, і чи не краще було б визначити кривдників без прив'язки до їх гендерного статусу (адже є насильство щодо дітей та людей похилого віку). Слід, однак, зазначити, що Конституційний суд Іспанії визначив, що Закон не містить ознак гендерної дискримінації та не суперечить Конституції, підтримавши тим самим суворішу відповідальність чоловіків за насильницькі діяння проти жінок.

Досі залишається багато проблем із реалізацією механізмів захисту від гендерного насильства, передбачених законом. Перш за все йдеться про діяльність поліції щодо виявлення випадків насильства та судів щодо винесення ордерів, вироків кривдникам, спрямувань до проходження ними курсів корекції поведінки. Ступінь навантаження на суди дуже залежить від міста або провінції, і, відповідно, постраждалі в різних регіонах Іспанії отримують допомогу різної якості. Не підтримує нововведення і католицька церква Іспанії, яка пов'язує насильство в сім'ї із сексуальною свободою та тим, що багато жінок працюють, а не виконують функції домогосподарок.

Завдяки прийняттю Закону, держава збільшила фінансування шелтерів, громадських інформаційних кампаній в школах та в ЗМІ, і – що дуже важливо – покращилася підготовка лікарів, психологів і суддів. Тривалий час медична спільнота Іспанії ігнорувала проблему насильства, але зараз, на вимогу Міністерства охорони

45 Fuchs D. Spain acts to stop domestic violence // Guardian – 2005 – June, 30. – <http://www.guardian.co.uk/world/2005/jun/30/spain.dalefuchs>

46 Fight Against Domestic Violence in Spain only Strong on Paper, 2008 <http://www.ipsnews.net/news.asp?idnews=42397>

здоров'я, всі лікарі проходять спеціальне навчання щодо діагностування соматичних, психічних та психосоматичних ознак домашнього насильства, а також щодо подальших дій (алгоритмів взаємодії з відповідними органами та службами) у випадках виявлення таких ознак. Сьогодні проходження зазначеного курсу є добровільним, але розглядається питання щодо того, щоб зробити його обов'язковою частиною підготовки лікарів. МОЗ Іспанії також розглядає пропозиції і шукає можливості щодо покращення доступу постраждалих жінок до отримання реабілітаційних центрів.

Важливим елементом іспанського досвіду попередження насильства в сім'ї є **запровадження електронного моніторингу** випадків домашнього насильства за допомогою спеціальних пристроїв відслідковування⁴⁷ (пілотним регіоном став Мадрид, а з листопада 2008 року моніторинг проваджиться по всій Іспанії). Законодавче підґрунтя для запровадження зазначеної системи моніторингу складають положення Кримінального кодексу, зокрема:

- обмеження права особи, засудженої за вчинення насильства, перебувати в певних місцях, або проживати в них, або відвідувати місце скоєння злочину (вчинення правопорушення), або місце проживання потерпілих або їх сім'ї (якщо відрізняється від місця скоєння злочину);
- заборона кривднику наблизитися до жертви або її рідних, або інших осіб, визначених судом, у будь-яких місцях: проживання, роботи, інших місцях, які постраждалі регулярно відвідують тощо. Забороняються також будь-які письмові, телефонні та візуальні контакти кривдника з потерпілими, включаючи спілкування за допомогою інтернету. В окремих випадках в межах додаткової цивільної процедури може бути обмежено право на спілкування кривдника з його дітьми.

Затверджуючи заборонні або обмежувальні заходи щодо кривдника, суд може також винести рішення щодо застосування електронних пристроїв для контролю за виконанням кривдником винесених приписів. Відповідне рішення та необхідна персональна інформація (адреси, телефони кривдника та постраждалих) спрямовується до спеціалізованого контролінгового центру (КЦ). У визначений судом час і порушник, і жертва з'являються у центрі, де фахівці КЦ оздоблюють їх відповідним обладнанням та синхронізують його.

Виконання кривдником судових приписів ретельно відслідковується, а їх порушення призводить до посилення відповідальності за основний злочин (правопорушення). Крім того, про них повідомляють жертві, яка має змогу убезпечити себе (постраждалих повідомляють також, коли кривдник припинив порушувати припис). Фахівці КЦ не займаються визначенням того, було порушення випадковим чи навмисним, – вони повідомляють про всі випадки невиконання заборонних або обмежувальних приписів. Вони також не зобов'язані готувати відповідні протоколи про порушення, а є, по суті, посередницькою ланкою між кривдником та постраждалими.

47 Evaluation of electronic monitoring and dissuasion of domestic violence in Spain, Comunidad de Madrid Ref. 31.08.2009 - <http://www.addstrain.com/uploaded/Spanish%20Case%20Study%20Comunidad%20Eng.pdf>

В контексті протидії домашньому насильству робота КЦ значно підвищила ступінь захищеності постраждалих від насильства в сім'ї. Пристрої, які застосовуються, дозволяють контролювати виконання кривдником, підтримувати зв'язок між кривдником (постраждалим) та фахівцем спеціалізованого контролінгового центру, і є наступними:

1. Для кривдників:

- електронні браслети з GPRS-маячком (дозволяє як відслідковувати місце знаходження кривдника, так і йому самостійно визначати відстань до постраждалих, яку не можна порушувати, – при наближенні менш, ніж на 500 метрів пристрій подає сигнал) та можливістю підтримувати голосовий зв'язок для отримання інструкцій від КЦ.

2. Для постраждалих:

- розташовані в місті проживання із картою мобільного зв'язку для оперативної комунікації постраждалої та КЦ;

- переносні радіопристрої, які передають інформацію про місцезнаходження жертви та отримують відомості щодо відстані, на якій знаходиться кривдник, та його координат відносно постраждалої⁴⁸.

Заборонні та обмежувальні приписи пов'язані не лише із застосуванням електронних пристроїв; їх наявність тісно вплітена в загально соціальний контекст, зокрема:

- потерпіла від гендерного насильства, щодо якої вчинені заходи захисного характеру, та яка працює, має право змінити графік або місце роботи, переїхати, зберігаючи за собою позицію (претендуючи на новому місці на ту саму позицію). Це зроблено для того, щоб не погіршувати ситуацію постраждалої. Додатково, офіційно зареєстровані безробітні жінки отримують допомогу у пошуку роботи;

- постраждалі від гендерного насильства, чий особистий дохід є меншим, ніж 75% від прожиткового мінімуму, мають право на соціальні виплати, якщо вони знаходяться у ситуації підвищеної вразливості та не мають змоги працевлаштуватися;

- жінки, постраждалі від гендерного насильства, є пріоритетною групою щодо отримання соціального житла або гуртожитку;

- постраждалі мають право на юридичну допомогу, психологічну та медичну реабілітацію.

Таким чином, Іспанія пішла далі багатьох інших країн. Вона не лише запровадила мережу закладів для жертв насильства в сім'ї, а визнала цю проблему частиною ширшого питання дискримінації жінок і законодавчо закріпила це визнання. Насильство в сім'ї було визнано як соціальний ризик і отримало відповідну реакцію з боку держави –

⁴⁸ У 2010 р. досвід Іспанії із застосування електронних пристроїв відслідковування у випадках насильства в сім'ї був перейнятий графством Датчез (штат Нью-Йорк, США), де й запроваджується.

у вигляді системних дій, спрямованих на його зниження. Фактично, досвід Іспанії є першою спробою включити подолання насильства в сім'ї до загальносоціального контексту, а не розглядати це питання лише з точки зору взаємодії правоохоронців та спеціалізованих установ для постраждалих чи кривдників.

1.4.6. Хорватія: повільна трансформація системи надання послуг постраждалим

У 2003 році Хорватія надавала досить суперечливі відомості щодо наявності та доступності послуг для постраждалих від насильства в сім'ї. Одні джерела, стверджували, що держава не створила жодного шелтеру для постраждалих, в той час як НУО відкрили чотири притулки⁴⁹. За іншими даними, уряд підтримував центр для постраждалих жінок, а також надання необхідних медичних послуг. Те ж джерело зазначало, що державні лікарні надають безкоштовні послуги жертвам насильства; крім того є гаряча лінія та безоплатні юридичні консультації⁵⁰. Водночас, існували відомості, що гарячі лінії працювали лише в окремих регіонах та лише по кілька годин на день; крім того, шелтери країни надавали лише 19 ліжок⁵¹. Ситуація Хорватії ускладнена тим, що крім домашнього насильства, значна кількість жінок зазнала знущань під час воєнних дій, але чи не єдиною пропонованою формою роботи були групи самопідтримки та підтримки, а також робота з чоловіками та сім'ями, постраждалими внаслідок воєнних дій⁵².

Однак вже в 2008 році жіночі організації та активісти руху проти гендерного насильства в Хорватії домоглися успіху – фінасування автономних шелтерів (як самостійних закладів, юридичних осіб) було внесено в бюджети держави / регіону / міста (30/30/30%), про що 25 листопада 2008 року було привселюдно підписано відповідний документ⁵³.

Отже, зараз в Хорватії працює:

- 5 автономних шелтерів, створених НУО;
- 3 шелтери, якими опікується церква;
- 1 шелтер, який створено спільно церквою, НУО та місцевою адміністрацією;
- 6 шелтерів, які спільно координуються НУО та місцевою адміністрацією;
- 1 шелтер, створений місцевою адміністрацією;

49 Stop VAW (n.d.). Stop Violence Against Women Website: Country Pages. Minnesota Advocates for Human Rights. Accessed December 1, 2005 – January 3, 2006. http://www.stopvaw.org/Country_Pages.html

50 Там само

51 Bjelanovic, S. and C.D. Tauber, M.D. (2004). Domestic Violence in Eastern Croatia. Coalition for Work with Psychotrauma and Peace: Croatia, 2005/ - www.cwwpp.org/Documents/Briefing%20Papers/Brefing%20Paper%20on%20Domestic%20Violence,%202004%2008.doc

52 Там само

53 Risser S., Tanay F.R.V. Overview of the Domestic Violence Legal and Policy Framework in Croatia [Final Draft for Discussion] – UNDP, 2009 - http://www.undp.hr/upload/file/256/128458/FILENAME/Overview_of_the_Domestic_Violence_Legal_and_Policy_Framework_in_Croatia_final_draft.pdf

- 22 гарячих лінії та консультативних центри (в 19 місяцях) для жінок, постраждалих від домашнього та сексуального насильства;

- 6 програм психосоціальної корекції поведінки осіб, які вчинюють насильство в сім'ї, створені спільно НУО та місцевою адміністрацією в 4 містах.

Незважаючи на такий значний прорив, Хорватія зазнає досить багато проблем у сфері надання послуг постраждалим від домашнього насильства. Зокрема:

- організації, що запроваджують послуги для постраждалих, залежать від короткотермінового фінансування їх діяльності з боку місцевих або іноземних донорів;

- шелтерам та консультативним центрам не вистачає персоналу, обладнання та спеціалізованих закладів (наприклад, для жінок з обмеженими можливостями, жінок з дітьми тощо);

- в низці випадків місцева адміністрація ініціює створення НУО (до складу якого входять переважно соціальні працівники та психологи) для запровадження послуг в межах чинної малоефективної системи соціального забезпечення. Інші ж організації, що надають послуги жінкам, зазнають тиску з боку місцевих адміністрацій, які вимагають від них стати Центрами соціальної допомоги та надавати послуг всім нужденним та вразливим категоріям населення;

- Міністерство соціального захисту Хорватії не визнає терміну «шелтер для жінок» внаслідок відсутності відповідного законодавства (зокрема Закону про соціальний захист).

Але головною проблемою Хорватії залишається те, що соціальні служби в багатьох випадках ініціюють позбавлення жінки, яка опинилася в шелтері, батьківських прав. Шелтери утаємничують власні адреси і не розглядаються як частина системи соціального захисту держави, а жінка вважається такою, що покинула дім в невідомому напрямку (або навіть вкрала дитину). Фактично, право батька відвідувати дитину ставиться вище права жінки або дитини на життя, вільне від насильства. Водночас, державна система соціального захисту не створила інфраструктуру ефективної протидії домашньому насильству.

Досвід Хорватії яскраво свідчить, що неможливо розв'язати проблему насильства в сім'ї у відриві від створення належної системи співпраці правоохоронних органів, судів та соціальних служб.

**Наявність дієвого законодавства щодо захисту від домашнього насильства є важливою передумовою для того, щоб його подолання було успішним та результативним. Однак лише законодавства недостатньо – необхідним є створення мережі безпечних місць тимчасового перебування постраждалих та корекційних програм для кривдників.
Без цього подолати насильство в сім'ї неможливо.**

2. НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І В УКРАЇНІ: НАЯВНИЙ СТАН ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

2.1. Сучасна система служб та установ у сфері попередження та протидії насильству в сім'ї: законодавчі основи та стан діяльності

2.1.1. Короткий огляд законодавства України в сфері попередження та протидії насильству в сім'ї

Основу законодавства України з попередження насильства в сім'ї становить Конституція України (зокрема, ст. ст. 3, 21-24, 27-29, 32, 51, 52 Основного Закону), а також **Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»** від 15 листопада 2001 № 2789-III (**далі – Закон**) зі змінами, внесеними **Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї»** від 25 вересня 2008 р. № 599-VI (див. **Додаток 2**). Цей Закон на момент його ухвалення був першим в країнах Центральної і Східної Європи та СНД спеціальним законодавчим актом у сфері протидії сімейному насильству. Вищезазваний Закон визначає правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з його попередження, а також коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України щодо запобігання сімейному насильству.

Насильством в сім'ї, відповідно до ст. 1 Закону, визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Таким чином, можна виділити наступні обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

1. особою, що страждає від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї;
2. діяння кривдника має бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);
3. діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;
4. вина кривдника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності.

Детальніше процедурні моменти застосування законодавства з попередження та протидії насильства в сім'ї врегульовані на рівні підзаконних нормативно-правових актів, до яких передусім належать:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. № 616;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 р. № 3131/386;
- Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. № 5/34/24/11;
- Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106 та інш⁵⁴.

Проблеми законодавства України у сфері протидії насильству в сім'ї стали предметом обговорення під час парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», які відбулися у грудні 2006 р. Учасники серед іншого відзначили, що у значній частині регіонів України відсутні заклади для жертв насильства в сім'ї, зокрема кризові центри та центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї; потребує покращення інформаційно-просвітницька діяльність та роз'яснювальна робота; міжвідомча координація у питаннях попередження насильства в сім'ї є недостатньою; відсутня статистична звітність у цій сфері. Трапляються непоодинокі випадки відмов відповідних органів приймати заяви про вчинення насильства в сім'ї.

Практика застосування Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» засвідчила, що він потребує вдосконалення.

Існують проблеми ізолювання осіб, які вчинили насильство в сім'ї, від жертв цього насильства.

Вимагають доопрацювання з урахуванням диференційованого підходу питання застосування санкцій за вчинення насильства в сім'ї та порушення вимог захисного припису.

Окремим напрямом є розробка та закріплення на нормативному рівні мінімальних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї.

⁵⁴ Більш широкий перелік нормативно-правових актів України, що стосуються питань попередження та протидії насильству над дітьми та дорослими членами сім'ї, викладений у **Додатку 1** (3.1.?) Посібника

За час, що минув після згаданих парламентських слухань, були здійснені спроби усунути окремі недоліки національного законодавства у галузі попередження та протидії насильству в сім'ї, зокрема з Закону було вилучено поняття віктимної поведінки жертви насильства в сім'ї та інститут офіційного попередження про неприпустимість віктимної поведінки⁵⁵, запроваджено корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, визначено поняття «члени сім'ї», ухвалено новий порядку взаємодії уповноважених органів і служб з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, змінено перелік адміністративних стягнень за ст. 173-2 КУпАП (запроваджено громадські роботи) та інш.

Проте, незважаючи на всі спроби його вдосконалення, законодавство України у сфері попередження та протидії насильству в сім'ї характеризується високим ступенем колізійності⁵⁶ та потребує системного реформування. З цією метою робочою групою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України за підтримки Програми Розвитку ООН в Україні було розроблено проект закону «Про внесення змін до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та інших законодавчих актів», який містить нову редакцію Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» - Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁵⁷, а також зміни й доповнення до КУпАП, Кримінального та Цивільного кодексів України.

Окремим напрямом вдосконалення законодавства України в світлі забезпечення його відповідності міжнародним стандартам протидії домашньому насильству та надання допомоги його жертвам має стати розробка та закріплення на нормативному рівні мінімальних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї.

2.1.2. Коло осіб, які потребують соціальних послуг як постраждали від насильства в сім'ї

Модельний закон ООН про домашнє насильство вказує, що до сфері дії законодавства щодо попередження насильства в сім'ї мають входити наступні категорії відносин: «дружини, партнери, що спільно проживають, колишні дружини або партнери, співмешканці, у тому числі ті з них, хто не проживає в одному помешканні» та інш. Конвенція Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (ст. 3 «Визначення термінів») включає до останнього

55 Незважаючи на позитивний потенціал віктимологічної профілактики в інших країнах світу, на практиці впровадження інституту віктимної поведінки у законодавстві України лише посилює усталені гендерні стереотипи щодо наявності певного ступеню провини самої жертви у разі вчинення над нею сімейного насильства. Крім того, що інститут віктимної поведінки потенційної жертви насильства не був прийнятий українською громадою, він містив чималу кількість колізій у його законодавчому врегулюванні та суперечностей щодо застосування, які були усунені внаслідок вилучення його з законодавчого простору.

56 Більш докладно див.: Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочемировська, – К.: Вид-во ФОРМ Кліменко Ю.Я., 2010. – С. 148-173

57 Далі по тексту - проект Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

всі акти насильства, що вчиняються у сім'ї або домогосподарстві, або у колишніх чи дійсних подружжях, незалежно від того, чи кривдник живе або коли-небудь жив разом із жертвою.

В проекті Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 3), до осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, віднесено: *члени сім'ї та інші особи, між якими існують чи існували сімейні стосунки*, а саме: подружжя; колишнє подружжя; особи, які спільно проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; особи, які спільно проживали однією сім'єю не менше 6 місяців, але не перебували у шлюбі між собою; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); усиновителі (усиновитель) і усиновлений (удочерена); дід (бабуся) і внук (внучка); вітчим (мачуха) і пасинок (падчериця); брати і сестри, які спільно проживають не менше шести місяців; опікуни (піклувальники) та особи, що перебувають під опікою (піклуванням); інші родичі прямої або непрямої лінії споріднення, які спільно проживають не менше шести місяців.

При розробці національних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї, необхідно виходити з максимально широкого тлумачення терміну «члени сім'ї», з тим, щоб забезпечити їх відповідність міжнародним стандартам протидії домашньому насильству та захисту його жертв.

Окрему категорію жертв насильства в сім'ї, поряд з дорослими членами сім'ї, становлять **дити**. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (набув чинності 1 січня 2004 р.), *правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.*

Законодавство України щодо попередження насильства в сім'ї спрямовано на захист всіх членів родини від різних форм та проявів такого насильства, проте його норми в повному обсязі підлягають застосуванню у випадках вчинення насильства в сім'ї по відношенню до дитини. При чому, хоча законодавство України формально не поширюється на випадки насильства по відношенню один до одного між *колишнім подружжям*, вчинення таких актів насильства з боку розлучених батька чи матері по відношенню до їх спільної *дитини (дітей)*, або всиновлених дітей іншого члена колишнього подружжя, має кваліфікуватися як діяння, що становлять насильство в сім'ї.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону, що визначає повноваження відповідних підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильства в сім'ї, на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, що вчинила насильство в сім'ї, *не досягли 18-річного віку*, поширюються повноваження *кримінальної міліції у справах дітей*.

У разі вчинення насильства в сім'ї щодо дитини залучаються також відповідні органи та служби, передбачені Розділом 3 *Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення*, затвердженого наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України 16 січня 2004 р. № 5/34/24/11.

Вказаний Порядок виступає єдиним нормативно-правовим актом України, в якому дається визначення поняття «жорстоке поводження з дитиною», що означає «будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею» (п. 1.4. Порядку). З цього визначення виходить, що насильство в сім'ї над дитиною охоплюється поняттям жорстокого поводження з дітьми, що виступає грубою формою порушення прав дитини.

Зв'язок цих двох категорій врахований при підготовці проекту Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 1), в якому поняття домашнього насильства включає **жорстоке поводження з дитиною в сім'ї** - образи, нехтування, недбале поводження, залишення без догляду чи піклування та інші форми фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства над дитиною з боку осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, що порушують права дитини, перешкоджають її нормальному розвитку, завдають шкоду фізичному чи психічному здоров'ю дитини чи створюють загрозу її заповідання.

Національні стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї, мають враховувати особливі потреби дітей, що стали жертвами сімейного насильства. В зв'язку з цим доцільно розробити окремі стандарти надання таких послуг для постраждалих дорослих осіб, а також дітей - жертв насильства в сім'ї.

Міжнародні стандарти протидії домашньому насильству та захисту його жертв однозначно виходять з того, *суб'єктами вчинення насильства в сім'ї виступають переважно чоловіки, жертвами такого насильства – жінки*.

Україна обрала гендерно-нейтральний підхід до вирішення проблеми запобігання насильству в сім'ї на законодавчому рівні та створила юридичний механізм захисту від сімейного насильства не тільки для жінок, а й для всіх осіб, що страждають від насильницьких дій з боку інших членів сім'ї. Згідно Закону та інших актів законодавства України у цій сфері **жертвами сімейного насильства можуть виступати як особи чоловічої, так і особи жіночої статі**, що підтверджується даними державної статистики.

Міжнародний досвід, дані психології та соціології свідчать, що причини та умови вчинення сімейного насильства не є гендерно-нейтральними, так само, як й наслідки такого насильства, від якого страждають переважно жінки. Необхідно враховувати, що проблема насильства в сім'ї є складовою більш широкої проблеми – проблеми *гендерного насильства*, подолання якого виступає передумовою забезпечення в Україні принципу гендерної рівності, на забезпечення якого спрямований Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV.

Гендерні чинники мають обов'язково враховуватися в процесі застосування законодавства України про попередження та протидію сімейному насильству, а також при формуванні національних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї.

При розробці таких стандартів необхідно визначити особливості надання соціальних послуг жінкам-жертвам насильства в сім'ї, передусім тим, які знаходяться в найбільш уразливому становищі: жінкам з дітьми, жінкам, які перебувають в економічній залежності від кривдників, жінкам з інвалідністю, жінкам –біженкам і др.

*Серед осіб, які постраждали від насильства в сім'ї та можуть претендувати на отримання соціальних послуг, слід також виділити **громадян України, іноземців та осіб без громадянства.***

Модельний закон ООН про домашнє насильство вказує на те, «держави мають надати повний захист в межах законодавства щодо попередження насильства в сім'ї жінкам, що не мають громадянство даної держави, та забезпечувати відповідальність за цим законодавством чоловіків, які не є громадянами даної держави (ч. 4 п. А «Коло відносин, що підлягають врегулюванню».

Законом окремо не передбачено питання щодо поширення його дії на іноземців та осіб без громадянства, хоча така дія закону за колом осіб презюмується, виходячи з принципу державного суверенітету, закріпленому в Конституції України.

Таким чином, законодавство України в сфері попередження насильства в сім'ї застосовується до всіх осіб, які постраждали від такого насильства на території України, незалежно від громадянства України чи його відсутності, що відповідає міжнародним стандартам у сфері протидії домашньому насильству та захисту його жертв.

Нарешті, як вже зазначалося, за Законом жертвою насильства в сім'ї визнається член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї. Однак Законом не передбачено винесення окремої постанови чи іншого юридичного документу, яким особа визнається жертвою насильства в сім'ї. В зв'язку з цим виникає питання, чи слід вважати жертвою насильства в сім'ї особу, щодо якої *фактично* вчинюються акти сімейного насильства, чи жертвами сімейного насильства виступають лише ті особи, щодо яких вчинення актів такого насильства *формально (юридично) підтверджено*. Юридичним визнанням фактів насильства в сім'ї може вважатися винесення щодо кривдників відповідних актів реагування (офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, захисного припису, направлення на корекційну програму) або застосування щодо кривдника заходів юридичної відповідальності за насильство в сім'ї.

Системний аналіз чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що Закон припускає можливість визнання жертвами насильства в сім'ї осіб, які фактично зазнали такого насильства та звертаються за захистом до уповноважених органів та служб. Так, відповідно до ст. 4 Закону, однією з підстав для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї виступає «заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї». Це безумовно означає, що при розробці мінімальних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї, необхідно виходити з того, що первинні соціальні послуги (консультування, первинна медична допомога, юридична та психологічна підтримка тощо) мають надаватися всім суб'єктам, які звернулися за їх отриманням незалежно від подання ними заяви про вчинення насильства в сім'ї до органів внутрішніх справ чи інших уповноважених органів та служб. Більш того, на отримання соціальних послуг можуть претендувати також особи, стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї.

У той же час, юридичний статус жертви насильства в сім'ї підтверджується застосуванням до кривдника передбачених Законом *спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї та (або) заходів юридичної відповідальності* за його вчинення, що обумовлює необхідність їх стислого аналізу в межах цього Посібника.

2.1.3. Спеціальні попереджувальні заходи та заходи юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї в системі забезпечення прав осіб, які потерпіли від сімейного насильства

Одним з основних прав жертви насильства в сім'ї чи особи, щодо якої існує реальна загроза такого насильства виступає право звернутися до компетентних органів з заявою про вчинення насильства в сім'ї, що тягне за собою застосування **спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї**, передбачених Розділ III Закону. Ці заходи належать до запобіжних заходів та виступають формою реагування з боку держави на вчинення особою актів сімейного насильства з метою індивідуальної профілактики насильницької поведінки та попередження вчинення сімейного насильства в особливо тяжких формах. **Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї не є видами юридичної відповідальності.**

До передбачених Законом спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належать:

- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст. 10 Закону);
- узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, що здійснили сімейне насильство (ст. 12 Закону);
- обов'язок пройти корекційну програму (ч. 3 ст. 10 Закону);
- захисний припис (ст. 13 Закону).

Розділом III Закону передбачено також можливість стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї (ст. 14 Закону). Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається судом в установленому законом порядку за позовом адміністрації спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Здійсненню спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї присвячений Розділ III Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня.2009 р. № 3131/386 (далі – Інструкція). Цей розділ Інструкції в цілому відбиває положення Розділу III Закону та містять лише окремі уточнюючі положення, які спрямовані на вдосконалення механізму реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 10 Закону та п. 3.1. Інструкції члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, виноситься **офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї**, про що йому повідомляється під розписку. Таке попередження може бути винесено осудній особі,

яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виноситься працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від його підписання у документі робиться відповідний запис (п.3.5.Інструкції). Форма офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, визначена Додатком 7 до Інструкції.

Згідно зі ст. 12 Закону та п. 3.2. Інструкції членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на **профілактичний облік**. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, визначається Законом та Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС, затвердженим Наказом МВС від 11 листопада 2010 р. № 550⁵⁸. Працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактичні справи заводяться у випадках, коли особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягла 18-річного віку.

Систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї було доповнено **обов'язком проходження корекційних програм**⁵⁹ - програм спрямованих на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону та п. 3.3. Інструкції у разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилають до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми. *Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим*. Вказані форми документів щодо проходження корекційних програм затверджено Інструкцією.

Нарешті, до спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належить **захисний припис** - спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо *захисту жертви насильства в сім'ї*,

58 Цим Наказом скасовано Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затверджене Наказом МВС від 20 жовтня 2003 р. № 1212, про яке йдеться в п. 3.2 Інструкції.

59 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. (Ст.1)

яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї (ст. 1 Закону). Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16 – річного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 10, ст. 13 Закону та п. 3.4. Інструкції захисний припис виноситься особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей *за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором*. На погодження захисного припису начальнику відповідного органу внутрішніх справ та прокурору подаються офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, заява та повідомлення (інформація) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення та інші матеріали, які характеризують особу, яка вчинила насильство в сім'ї. Захисний припис *не підлягає погодженню* у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Зазначені обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором. Захисні приписи виносяться за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від його підписання у ньому робиться відповідний запис. Форма захисного припису визначена Додатком 11 до Інструкції.

Захисний припис зарекомендував себе як ефективний засіб запобігання домашньому насильству в багатьох країнах світу, однак в Україні цей інститут містить надто вузький перелік можливих заходів, які нездатні достатньою мірою захисти жертву насильства в сім'ї від протиправних посягань. Отже, інститут захисного припису вимагає принципового оновлення, що й пропонується проектом Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Відповідно до ст. 4 Закону та п. 3.1. Інструкції, до **підстав для вживання заходів з попередження насильства в сім'ї** належать:

- заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза його вчинення;

- повідомлення або заява від інших членів сім'ї, сусідів, родичів, педагогів, інших громадян або організацій про відомі їм випадки насильства в сім'ї або загрозу його вчинення;
- отримання інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення (звернення громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів тощо).

У заяві зазначається прізвище, ім'я та по-батькові жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства; її місце проживання; інформація про те, ким вчинено насильство в сім'ї; час і місце його вчинення; умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування; інші обставини вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення

У разі, якщо повідомлення або заява надійшли *не від постраждалої особи особисто*, заходи з попередження насильства в сім'ї вживаються лише у разі *висловлення жертвою насильства в сім'ї бажання (згоди)* на вжиття таких заходів. Проте згода постраждалого не вимагається, якщо насильство в сім'ї вчинене стосовно *дитини* (якою визнається будь-яка людина до досягнення 18 років) чи *недієздатного члена сім'ї* (недієздатність може бути встановлена лише за рішенням суду).

Слід підкреслити, що дільничні інспектори міліції або співробітники кримінальної міліції у справах дітей мають повідомити жертву сімейного насильства про застосовані до кривдника спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї. Жертва насильства в сім'ї має право направити письмове звернення до дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей щодо вжитих до кривдника заходів з проханням надати їй копії захисного припису чи інших документів.

Як вказано в ст. 15 Закону, по відношенню до осіб, які вчинили насильство в сім'ї, застосовуються **заходи юридичної відповідальності, передбачені кримінальним, адміністративним або цивільним законодавством України**⁶⁰.

Як зазначалося, адміністративне законодавство України містить спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за *вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми*. Названі дії кваліфікуються за *ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення* (далі – КУпАП) від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х, що була внесена до Глави 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку» КУпАП Законом від 15 травня 2003 р. та діє в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. № 599-VI; із змінами, внесеними згідно з Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні

60 Докладно див.: Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочеміровська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочеміровська, – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 163-204

правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» від 2 грудня 2010 р. № 2744-VI (див. **Додаток 3**). Законом від 25 вересня 2008 р. також було внесено зміни до п. 1 ч. 2 ст. 262, ч. 4 ст. 263 та ч. 2 ст. 277 КУпАП, які дозволи здійснювати адміністративне затримання особи, що вчинила насильства в сім'ї, до розгляду справи судом.

Адміністративна відповідальність за дії, які становлять насильство в сім'ї, може також наставати у випадках вчинення таких адміністративних правопорушень, як:

- ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей, що тягне адміністративну відповідальність за ст. 184 КУпАП;
- доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що охоплюється ст. 180 КУпАП;
- нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, що утворюють дрібне хуліганство і тягнуть за собою адміністративну відповідальність за ст. 173 КУпАП;
- якщо під час насильства в сім'ї було допущено порушення тиші на вулицях, площах, у парках, гуртожитках, житлових будинках та інших громадських місцях у заборонений рішеннями сільських, селищних, міських рад час, то таке діяння тягне за собою відповідальність за ст. 182 КУпАП;
- дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрата тягне адміністративну відповідальність за ст. 51 КУпАП.

Кримінальне законодавство України не містить складу окремого злочину «насильство в сім'ї», проте чимало статей Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за злочини, що нерідко вчинюються по відношенню до членів сім'ї та виступають проявом різних форм сімейного насильства.

В Кримінальному кодексі України можна виділити дві групи злочинів, що можуть бути вчинені в результаті насильницьких дій у сім'ї:

- 1) злочини, які можуть бути вчинені внаслідок сімейного насильства, але не враховують в основних чи кваліфікованих складах фактор насильства в сім'ї (ст.ст. 115, 116, 119-123, 125-127, 129, 133, 135, 136, 143, 146, 149, 152, 153, 194, 195, 303 ККУ);
- 2) злочини, які цілеспрямовано передбачають кримінальну відповідальність за умисні насильницькі дії з боку членів сім'ї (ст. 117, ч.2 ст. 135, 150-1, ч. 2 ст. 155, ч.2 ст. 156, 164-167, ч.2 ст. 304, ч.2 ст. 323 ККУ).

Якщо в результаті сімейного насильства члени сім'ї зазнали *матеріальної чи*

моральної шкоди, ця шкода підлягає відшкодуванню, для чого постраждала особа може подати *позов до суду*. Цивільний позов про відшкодування завданої сімейним насильством шкоди можуть бути пред'явлені окремо та розглядатися в межах цивільного процесу, а також при провадженні в кримінальній справі. Під час накладення стягнення за адміністративне правопорушення судом також може бути вирішено питання про відшкодування жертві насильства в сім'ї *майнової шкоди* незалежно від її розміру (ст. 40 КУпАП).

Вчинення насильства над дітьми в сім'ї може призвести до *позбавлення батьків або одного з них батьківських прав*. До підстав позбавлення батьківських прав або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав, пов'язаних з насильством над дітьми в сім'ї, належать *жорстоке поводження з дитиною*, тобто фізичне або психічне насильство, застосування недопустимих методів виховання, приниження людської гідності дитини тощо; *експлуатація дитини*, тобто залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примушення її до жебракування та бродяжництва (п. 3, п. 5 ст. 164, ч. 1 ст. 170 Сімейного кодексу України).

В цілому, будь-які спеціальні попереджувальні заходи та заходи юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї мають бути передусім спрямовані на *забезпечення безпеки особи, що постраждала від насильства в сім'ї, захист її прав та законних інтересів, підвищенні якості її життя*. Саме безпека постраждалих є центральним пунктом створення ефективних механізмів протидії насильству в сім'ї та надання соціальних послуг постраждалим від нього особам.

2.1.4. Органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї та з надання допомоги постраждалим від сімейного насильства

Законодавчі акти України по-різному визначають перелік уповноважених органів та установ у сфері попередження та протидії насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми, що вимагає їх узгодженості та застосування їх положень в системній єдності.

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (*далі – Закон*) (ст. 3, а також Розділ II) до **органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї**, належать:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї (таким органом сьогодні є Міністерство соціальної політики України⁶¹);

61 Згідно Ст.1 Положення про Міністерство соціальної політики України (Указ Президента України від 6 квітня 2011 року N 389/2011). Мінсоцполітики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї».

- відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, до яких віднесено службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей⁶²;
- органи опіки і піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства, до яких належать:
 - кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;
 - центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Інші нормативно-правові акти (*Інструкція* щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів (*далі - Інструкція*); *Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення*; *Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах та ін.*)⁶³ до переліку органів та установ, які здійснюють діяльність, спрямовану на попередження насильства в сім'ї, жорстокого поводження з дітьми та роботу з сім'ями, в яких відбувається насильство в сім'ї, додають до вказаного переліку інших суб'єктів, що опікуються постраждалими особами, зокрема:

- службу у справах дітей;
- центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді;
- органи та заклади охорони здоров'я;
- органи освіти та навчальні заклади.

Реорганізація органів виконавчої влади не позначилася на переліку органів та установ, визначених підзаконними актами⁶⁴, які більш детально розкривають механізм реалізації Закону України про попередження насильства в сім'ї (зокрема, у відповідних інструкціях і досі йдеться про управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту, функції яких наразі віднесені до двох різних міністерств).

62 Після реорганізації структури МВС України, функції з попередження насильства в сім'ї у випадках коли до них долучені діти, будуть покладені на Департамент профілактики правопорушень, а саме на спеціально уповноважений підрозділ МВС України зі здійснення профілактики правопорушень серед дітей. Станом на вересень 2011 року Положення та штаний розпис цього підрозділу ще не затвердженні, отже далі по тексту буде вживатися термін «кримінальна міліція у справах дітей».

63 Повні дані (реквізити) вказаних нормативно-правових актів наведено в підрозділі 3.1. «Законодавство України в сфері попередження та протидії насильству в сім'ї: загальний огляд та напрями вдосконалення» цього Розділу Посібника

64 Зокрема, до них відносяться *Інструкція* щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї (*як вже зазначалось, далі - Інструкція*); *Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення*; *Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах та ін.*

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади

Згідно з Законом, Інструкцією порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а також Порядком розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, *спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї* визнається *координаційним органом* з питань попередження насильства в сім'ї. Відповідно до ст. 5 Закону з наступними змінами та доповненнями спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї у сфері підтримки жертв насильства в сім'ї та організації надання їм соціальних послуг здійснює такі повноваження:

- визначає потребу регіонів у створенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї та організовує роботу з їх створення, здійснює контроль за їх організацією і діяльністю;
- надає органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням громадян, *окремим громадянам методичну і практичну допомогу, консультації з питань попередження насильства в сім'ї*;
- організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, *про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися*;
- звертається до центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування за *наданням відповідної допомоги жертвам насильства в сім'ї*;
- приймає і розглядає заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї і реальну загрозу його вчинення;
- направляє жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

До набрання чинності Указу Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», спеціально уповноваженим органом було Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту та його структурні підрозділи на місцях. Після реорганізації органів виконавчої влади Міністерство було ліквідовано, а його функції в частині попередження насильства в сім'ї у квітні 2011 року перейшли до Міністерства соціальної політики України (згідно Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене Указом Президента України від 06.04.2011 р.).

Станом на 15 вересня 2011 року в межах Міністерства не створено підрозділ, який безпосередньо опікувався проблемами протидії домашньому насильству; не внесені зміни і до дотичних нормативно-правових документів⁶⁵. Отже, на сьогоднішній день, згідно п. 2.1. Інструкції, **управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту** продовжують реалізовувати наступні повноваження:

- координують дії служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та органів внутрішніх справ з питань попередження насильства в сім'ї;
- направляють жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для постраждалих від насильства в сім'ї;
- за наслідками узагальненої інформації визначають потребу регіону у створенні спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, і жертв насильства та вносять відповідні пропозиції на розгляд місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- для організації надання необхідної допомоги членам сім'ї, де вчинено насильство або стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, ведуть облік даних *про організації, установи та заклади*, які працюють за напрямом попередження насильства в сім'ї, та послуги, які ними надаються;
- організовують надання *психологічних, юридичних, соціально-педагогічних, інформаційних та інших послуг членам сім'ї, в якій було вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення*;
- ініціюють винесення питання щодо проведення подальшої роботи з сім'єю, в якій вчинено насильство, на засідання дорадчого органу відповідно до Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- приймають та розглядають в межах своїх повноважень заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, направляють їх після реєстрації до територіального органу внутрішніх справ для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї, а коли заява стосується неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї – подають відповідну інформацію службі у справах дітей та органу опіки і піклування.

В цілому, діяльність спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї на різних рівнях може бути представлена наступним чином⁶⁶:

65 Передбачається, що з 01 листопада 2011 року таким підрозділом стане Департамент сімейної та гендерної політики, який увійде до складу Міністерства соціальної політики України.

66 Кочемировська О., Мустафаєв Г. та ін. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації. – К.:ОБСЕ, 2009 – 127 с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/75925>

НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

- Національна програма протидії домашньому насильству
- Використання технологій активізації громади до вирішення проблеми запобігання домашнього насильства
- Розробка загальнонаціонального механізму надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї;
- Координація розробки, подальше затвердження та впровадження програм навчання за спеціальною програмою для фахівців в галузі психології, психотерапії, соціальної роботи, педагогіки, соціальної педагогіки для надання відповідних послуг на рівні місцевих громад;
- Розв'язання питань, пов'язаних із визначенням порядку та обсягів фінансування державних цільових програм із попередження насильства в сім'ї;
- Взаємодія з міжнародними та українськими організаціями, науково-дослідними установами тощо в сфері протидії насильству в сім'ї

РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

- Регіональна програма протидії домашньому насильству
- Розробка методичних рекомендацій; навчання спеціалістів; інформаційне забезпечення протидії домашньому насильству тощо
- Впровадження моделей проведення заходів з протидії домашньому насильству, надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї та корекції поведінки кривдників в територіальних громадах регіону;
- Сприяння створенню на місцевому рівні кризових центрів, забезпечення умов для фінансування на рівні місцевих бюджетів діяльності кризових центрів;
- Взаємодія з громадськими організаціями, які працюють в сфері попередження насильства в сім'ї, громадськими активістами, науково-дослідними установами та навчальними закладами III-IV рівнів акредитації з питань залучення та підготовки фахівців із протидії насильству в сім'ї

МІСЦЕВИЙ (РАЙОННИЙ ТА НИЖЧЕ) РІВЕНЬ

- Місцева програма протидії домашньому насильству
- Координація взаємодії суб'єктів соціальної роботи місцевої громади щодо протидії домашньому насильству, надання послуг постраждалим та корекції поведінки осіб, що вчинили насильство в сім'ї
- Проведення оцінки потреб місцевої громади та ініціювання створення кризового центру / формування мультидисциплінарної команди фахівців;
- Впровадження моделей проведення заходів із надання послуг постраждалим та корекційних програм з особами, що вчинили насильство в сім'ї, у місцевих громадах
- Нові соціальні послуги в громаді;
- Використання технологій активізації громади для запобігання насильству в сім'ї, залучення громадських організацій.

Органи внутрішніх справ

Згідно зі ст. 6 Закону в органах внутрішніх справ заходи щодо попередження насильства в сім'ї здійснюють **служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей** – спеціально уповноважений підрозділ МВС щодо здійснення профілактики правопорушень серед дітей. Компетенція спеціально уповноваженого підрозділу МВС поширюється на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Повноваження служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей в галузі попередження та протидії насильству в сім'ї переважно спрямовані на роботу з кривдниками, застосування до них заходів з попередження та протидії насильству в сім'ї (винесення офіційних попереджень про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, постановку на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, винесення захисних приписів та контроль за їх виконанням, направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми).

У той же час, низка повноважень цих підрозділів органів внутрішніх справ, які передбачені ст. 6 Закону та п. 2.7. Інструкції, безпосередньо спрямовано на захист та надання необхідної допомоги особам, які постраждали від насильства в сім'ї, зокрема служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей:

- проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, повідомляють членів сім'ї про *права, заходи та послуги*, якими вони можуть скористатися, та передбачену законодавством відповідальність;

- приймають та розглядають *заяви та повідомлення* відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу та нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, а також інформують протягом *трьох днів* про отримання заяви чи повідомлення відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадках, коли заява та повідомлення стосується неповнолітнього або недієздатного члена сім'ї – службу у справах дітей та орган опіки і піклування.

- отримавши заяву чи повідомлення або іншу інформацію про вчинення насильства в сім'ї, вживають передбачених чинним законодавством *заходів щодо припинення насильства*. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику *першої медичної допомоги* викликають бригаду швидкої медичної допомоги;

- при безпосередній загрозі життю та здоров'ю дитини або інших членів сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї

загрози та надають *необхідну допомогу у направленні жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства;*

– у разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймають рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення – відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

–

Органи опіки і піклування та служба у справах дітей

Ст. 7 Закону передбачено повноваження **органів опіки і піклування** у галузі підтримки жертв насильства в сім'ї, зокрема, вони *надають допомогу* у відновленні порушених прав та захисті законних інтересів *неповнолітнім*, які мають батьків і проживають у сім'ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються в сім'ях опікунів (піклувальників), прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також членам сім'ї, визнаним в судовому порядку *недієздатними*, у випадках, коли стосовно них вчинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї; представляють у суді інтереси *неповнолітніх та недієздатних членів сім'ї*, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї.

Відповідно до Постанови КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866, безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, покладаються на **служби у справах дітей**. Служба у справах дітей визначається координаційним органом в сфері попередження жорстокого поводження з дітьми згідно з Порядком розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення (п. 3.2.2.).

Відповідно до п. 2.5 Інструкції служби у справах дітей здійснюють такі повноваження у галузі захисту дитини, що постраждала від насильства в сім'ї:

– ведуть облік дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, у тому числі стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;

– у разі виникнення безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини вживають заходів відповідно до Постанови КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» (зокрема, разом з кримінальною міліцією у справах дітей розв'язують питання про тимчасове вилучення дитини та подальше її влаштування);

- здійснюють прийом *інформації* про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, в межах своїх повноважень вживають заходів щодо захисту прав дитини протягом *трьох днів* з дня отримання такої інформації повідомляють відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту та органи внутрішніх справ для вжиття відповідних заходів;

- порушують питання перед відповідними органами про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;

- представляють інтереси дітей у судах.

Порядком розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поведіння з дітьми або реальної загрози його вчинення (п. 3.2.) конкретизуються повноваження служб у справах дітей щодо надання допомоги та підтримки дитини, яка постраждала від жорстокого поведіння, у тому числі, з боку членів сім'ї. Зокрема, служби у справах дітей, крім вже вказаних вище повноважень:

- надають *необхідну допомогу дитині*, яка зазнала жорстокого поведіння, та в разі загрози його вчинення, вживають заходів до попередження жорстокого поведіння щодо дитини;

- направляють дитину для *обстеження стану її здоров'я* до установ і закладів охорони здоров'я з метою документування фактів жорстокого поведіння, надання дитині *необхідної медичної допомоги*, у тому числі лікування в стаціонарі;

- спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надають *необхідну соціально-психологічну допомогу*, проводять профілактичну та роз'яснювальну роботу щодо наслідків жорстокого поведіння з дітьми.

Отже, основні функції щодо захисту прав та інтересів, а також надання допомоги дітям, які постраждали від насильства в сім'ї, покладаються саме на служби у справах дітей.

***Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді*⁶⁷**

Безпосереднє здійснення соціальної роботи з сім'ями (в т.ч. з тими, в яких вчинено насильство), дітьми та молоддю шляхом надання *соціальних послуг* та ведення *соціального супроводу* покладено законодавством України на **центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді**. Згідно з Порядком взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, такі центри визнаються координаційним органом із здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, до яких належить і вчинення насильства в сім'ї.

⁶⁷ Незважаючи на те, що Державна соціальна служба для сім'ї дітей та молоді 14.06.2011 року вступила в процес ліквідації, мережа регіональних Центрів зберігається. Планується перепідпорядкування Центрів Міністерству соціальної політики (Управлінням соціальної політики на місцях), а їх функції будуть збережені у повному обсязі.

Відповідно до п. 2.6. Інструкції, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- забезпечують надання особам, які постраждали від насильства в сім'ї, *психологічної, соціально-педагогічної, соціально-економічної, інформаційної, соціально-медичної та юридичної допомоги;*
- здійснюють *соціальне інспектування сімей*, де мають місце випадки вчинення насильства в сім'ї або в яких існує реальна загроза його вчинення, відповідно до Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах (Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 27 травня 2010 р. № 1480⁶⁸);
- здійснюють *соціальний супровід сімей*, де мають місце випадки вчинення насильства в сім'ї або в яких існує реальна загроза його вчинення, відповідно до Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25 квітня 2008 р. № 1795;
- забезпечують здійснення закладами соціального обслуговування заходів, спрямованих на *відновлення соціальних функцій, морального, психічного та фізичного стану* членів сім'ї, стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;
- приймають *інформацію* про випадки вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення та протягом *трьох днів* з дня її отримання повідомляють відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту та органи внутрішніх справ, а у випадку вчинення насильства стосовно дитини – також службу у справах дітей (протягом однієї доби).

Загалом, фахівець із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю аналізує звернення та проводить початкову оцінку життєдіяльності сім'ї, уточнює (в разі потреби) інформацію про неї в інших дотичних відомствах, визначає доцільність та можливість подальшої роботи з сім'єю та її членами в межах компетенції Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Органи та заклади освіти й охорони здоров'я

Окреме місце в системі органів та установ, що вживають заходи у сфері протидії насильству в сім'ї та допомоги його жертвам, посідають **органи та заклади освіти й охорони здоров'я**. Їх залучення врегульоване Порядком розгляду звернень та

68 На підставі цього Наказу втратив чинність Порядок здійснення соціального інспектування центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затверджений Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 31 березня 2008 р. № 1278, про який йдеться в п. 2.6. Інструкції

повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, а також Порядком взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Заклади освіти (дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади), а також управління (відділи) освіти і науки обласних, міських та районних державних адміністрацій здійснюють *приймання заяв та повідомлень* про випадки жорстокого поводження з дітьми чи реальну загрозу його вчинення та терміново (протягом *однієї доби*) передають відповідне повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей та органів внутрішніх справ. Крім того, заклади освіти:

- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- ведуть внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформують про це служби у справах дітей і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- забезпечують роботу шкільного психолога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- можуть створювати при освітніх закладах об'єднання батьків, педагогів, громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- залучають працівників освіти до соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у яких виховуються діти шкільного віку.

Що стосується *органів та закладів охорони здоров'я*, то лікувально-профілактичні установи та заклади цілодобово здійснюють приймання осіб, які потерпіли від насильства в сім'ї, зокрема дітей, які зазнали жорстокого поводження, та надають їм потрібну медичну допомогу. При обстеженні дитини медичні працівники звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок жорстокого поводження з дитиною, та повідомляють про це дільничного педіатра, орган внутрішніх справ та відповідну службу у справах дітей. При виявленні трав кримінального характеру у дорослих осіб медичні працівники також інформують органи внутрішніх справ.

Крім того, на базі закладів охорони здоров'я (крім психіатричних лікарень) створюються центри медико-соціальної реабілітації, у тому числі **центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї**. Відповідно до ст. 9 Закону, в такі центри поміщаються жертви насильства в сім'ї (з їхньої згоди або на їхнє прохання) на підставі рішення медичної комісії центру. Щодо неповнолітніх членів сім'ї необхідна згода одного з батьків, усиновителів, опікуна чи піклувальника, у разі, якщо вони не

заснажи насильства від одного з них, або органу опіки і піклування. Жертви насильства в сім'ї перебувають у центрах медико-соціальної реабілітації протягом терміну, необхідного для їхнього лікування та психо-соціальної реабілітації. За їхнім бажанням вони можуть пройти курс лікування та психо-соціальної реабілітації амбулаторно.

Працівники центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї здійснюють низку повноважень, спрямованих на підтримку постраждалих осіб, а саме:

- надають жертвам насильства в сім'ї *первинну медико-санітарну і психологічну допомогу*, окремі види психіатричної допомоги на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу», іншими законами;
- за необхідності направляють жертв насильства в сім'ї для відповідного подальшого лікування;
- організують надання *юридичних консультацій* жертвам насильства в сім'ї;
- повідомляють про вчинене насильство в сім'ї службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей.

Кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення

За законодавством України основний обсяг повноважень у галузі надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї, покладений на ***кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення*** (далі – кризові центри).

Відповідно до ст. 8 Закону, кризові центри створюються місцевими державними адміністраціями за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї відповідно до соціальних потреб регіону. Кризові центри можуть також створюватися органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян і окремими громадянами за погодженням із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї і реєструються в порядку, визначеному законом. Кризові центри є неприбутковими організаціями.

10.06.2009 було видано Примірне положення про Кризовий центр для членів сімей⁶⁹, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення. Однак скористатися ним немає жодної змоги, оскільки доступу до тексту цього документу досі немає навіть у фахівців підпорядкованих тодішньому міністерству підрозділів, відповідальних за попередження насильства в сім'ї.

69 Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 1977 від 10.06.2009

Отже, розпису цілей, завдань та напрямків роботи кризових центрів виписано лише у Законі, згідно якого працівники кризових центрів наділені такими повноваженнями:

- здійснюють *прийом членів сім'ї*, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- організують надання *необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги* членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- відповідно до можливостей надають *притулок для тимчасового перебування* членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, *про права, заходи і послуги*, якими вони можуть скористатися;
- забезпечують збереження *конфіденційної інформації* щодо осіб, які звернулися до кризового центру про допомогу;
- повідомляють службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей про виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства.

Саме кризові центри покликані стати ключовою ланкою у наданні соціальних послуг як особам, що стали жертвами насильства в сім'ї, так і тим, хто можуть зазнати такого насильства та звернулися до уповноважених установ з метою його запобігання. Як вже зазначалося, згідно рекомендаціям Ради Європи, оптимум охоплення лише спеціальними установами тимчасового перебування для жертв домашнього насильства (шелтерами) складає пропорцію: одне місце у закладі на 7,5 тис. населення (мінімальний стандарт – одне місце на 10 000 населення⁷⁰). Таким чином, в Україні має працювати щонайменше 4 600 шелтерів (6135 оптимально).

Дотримання чинного законодавства та виконання міжнародних стандартів означає створення кризових центрів у всіх регіонах країни, бажано, на рівні районних центрів, з урахуванням потреб та можливостей місцевої громади. Доки цей процес триватиме, необхідно забезпечити ефективне надання соціальних послуг особам, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї, на базі реально функціонуючих органів та установ.

⁷⁰ Council of Europe (2007): Protecting women against violence. Analytical study on the effective implementation of Recommendations Rec(2002)5 on the protection of women against violence in Council of Europe member States. Gender Equality, and Anti-Trafficking Division/Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Strasbourg

Однак, інформація щодо кількості установ для постраждалих від насильства в сім'ї, створених державою або органами місцевого самоврядування, то інформація є суперечливою. Так, за даними Мінсім'ямолодьспорту в Україні на місцевому рівні працює 9 центрів медико-соціальної реабілітації жертв домашнього насильства, які, очевидно, мають розглядатися як шелтери для жертв насильства в сім'ї. МВС України станом на кінець 2010 р. наводить дані щодо **61 кризового центру** для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення немає, куди співробітники МВС **спрямовують кривдників** для проходження корекційних програм.

В той же час, колишнє Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту до переліку установ, які надають послуги постраждалим від насильства в сім'ї, **відносить також 21 центр соціально-психологічної допомоги, 14 соціальних центрів матері та дитини та 32 центри соціально-психологічної реабілітації дітей**⁷¹. Всі ці заклади не є кризовими центрами або центрами медико-соціальної реабілітації жертв домашнього насильства у розумінні ЗУ «Про попередження насильства в сім'ї», оскільки надають соціальні послуги значно ширшому колу осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, та не враховують специфічний соціальний та психологічний стан жертв насильства у сім'ї. Всього ж на кінець 2010 року, згідно даних Міністерства в Україні працювала 21 спеціалізована установа й кризових центри, а також 8 центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї⁷².

Додатково в Україні працює біля 10-15 недержавних, створених громадськими організаціями шелтерів та консультативних центрів для постраждалих від насильства в сім'ї. На жаль визначити їх реальну кількість надважко – частина з них закривається, не маючи постійного фінансування (так сталося, наприклад в Харківській області), іноді відкриваються інші та інших регіонах, але їх існування повністю залежить від донорської підтримки, яка далеко не завжди є.

В цілому, всі органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, тієї чи іншої мірою наділені повноваженнями щодо захисту та підтримки осіб, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї, надання їм соціальних послуг. З метою оптимізації системи надання таких послуг особам, що їх потребують, необхідно на нормативному та практичному рівнях *узгодити механізм співпраці між цими органами та установами, чітко та однозначно визначити алгоритми їх міжвідомчої взаємодії, а також розробити та запровадити мінімальні стандарти надання соціальних послуг особам, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї.*

71 Установи місцевого рівня, діяльність яких координується через Мінсім'ямолодь спорт // Довідковий матеріал спільної наради Міністерства соціальної політики, Адміністрації Президента України, ІДСД імені М.В. Птухи, 25.07.2011

72 Святошинцям – насильство в сім'ї неприйнятне [Електронний документ] – К., 14.12.2010. – Режим доступу: http://www.svyatoshin.kyiv-city.gov.ua/?area_id=85&id=5395

2.2. Можливості вдосконалення системи надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї

Світовий досвід демонструє, що за наявності політичної волі потрібно всього кілька років для повної відмови відповідних державних органів та служб від політики невтручання у «сімейні справи» у випадках насильства. На заваді перетворень стають упередження, стереотипи, усталені дискримінаційні практики тощо, які не можуть бути подолані в одну мить, але які можна приборкати шляхом сумлінного дотримання відповідного законодавства. Крім того, подолання насильства не може зводитися лише до покарання правопорушників або являти собою короточасні пілотні проекти – необхідною є виробітка довготермінової і цілеспрямованої соціальної стратегії, яка означає сполучення широкого спектру дій держави та активності громадянського суспільства.

У сфері протидії насильству в сім'ї в Україні існує ціла низка проблем організаційного характеру (крім відсутності стандартів надання соціальних послуг особам, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї), розв'язання яких є суттєвою передумовою запровадження ефективної системи допомоги у випадку домашнього насильства:

1. Коло осіб, які можуть вважатися постраждалими від насильства в сім'ї, є ширшим за перелік, визначений чинним законодавством, що унеможливорює отримання допомоги тими, хто її потребує;
2. В Україні майже **відсутні заклади для жертв насильства в сім'ї** (як постійного перебування, так і амбулаторні), зокрема кризові центри та центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, які мають постійне фінансування з боку місцевих бюджетів. Абсолютна більшість притулків для жертв насильства існує на кошти громадських організацій, тобто постійно знаходиться на межі закриття через відсутність фінансування. Не вироблено і методологію визначення потреб місцевих громад у закладах і установах для постраждалих від насильства в сім'ї, виходячи з кількості споживачів соціальної допомоги (зокрема, через відсутність надійної статистичної інформації).
3. **Відсутня надійна статистична звітність** у сфері протидії насильству в сім'ї. За даними МВС України, кількість зареєстрованих випадків насильства в сім'ї на кінець 2010 р. складає більше 100 тис. Згідно ж даних колишнього Міністерства сім'ї, молоді та спорту України у I півріччі 2010 р. кількість сімей, в яких здійснюється насильство – 17752, причому кількість осіб щодо яких було вчинено насильство складає всього 1664 особи, а ось осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї та взятих на профілактичний облік – 24927⁷³. Державна соціальна служба для сім'ї дітей та молоді визначає, що до її регіональних підрозділів надійшло лише 5546 звернень стосовно 4955 сімей (5883 дітей),

73 Святошинцям – насильство в сім'ї неприйнятне! [Електронний документ] – К., 14.12.2010. – Режим доступу: http://www.svyatoshin.kyiv-city.gov.ua/?area_id=85&id=5395

в яких вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення⁷⁴. Таким чином, досить складно визначити реальні потреби регіонів та громад щодо кількості та характеру установ для постраждалих від насильства в сім'ї.

4. **Наявні заклади мають обмежену можливість допомоги** тим, хто її потребує: кількість місць в них коливається від восьми до двадцяти, що, вочевидь, вкрай недостатньо. Привертає увагу й інституційна обмеженість закладів та складні умови прийому до них. Так, до обласних центрів соціально-психологічної допомоги приймають клієнтів віком до 35 років, хоча часто жертвами насильства стають особи похилого віку. Крім того, умовами прийому до закладів є наявність реєстрації клієнта в населеному пункті області, де розташована установа, та довідки про медичні обстеження. Отримати допомогу у кризовому центрі можливо лише за місцем проживання постраждалих (тобто за наявності реєстрації та в регіоні реєстрації), що значно знижує можливість захисту від насильства значної кількості осіб (наприклад, тих, що пішли з дому без документів та ін.).
5. Низький рівень поінформованості населення та фахівців відповідальних органів і служб щодо наявності й умов роботи консультативних установ та/або закладів тимчасового перебування для жертв насильства в сім'ї;
6. **Відсутність узгодженого на нормативному та практичному рівнях механізму співпраці між органами та установами**, відповідальними за протидію насильству в сім'ї. Немає чіткого та однозначно визначеного алгоритму міжвідомчої взаємодії, в т.ч. у випадку отримання інформації від Національної гарячої лінії з питань протидії домашньому насильству, місцевих телефонів довіри тощо. Окрему проблему становить фінансування шелтерів та програм для постраждалих від насильства в сім'ї, яке покладено на органи місцевого самоврядування. Так, не врахована можливість отримання гарантованих державою (визначених органами місцевого самоврядування) соціальних послуг від позабюджетних установ: немає законодавчого підґрунтя визначення собівартості соціальних послуг та механізму їх надання недержавними організаціями.
7. Внаслідок реорганізації органів виконавчої влади, що розпочалася 21.12.2010 р., **фактично зруйновано й без того слабку міжвідомчу координацію у питаннях попередження насильства в сім'ї**⁷⁵. Це, зокрема, ускладнює

74 Підсумки проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю у 2010 році. Звіт Державної соціальної служби у справах сім'ї, дітей та молоді

75 Слід, однак, зазначити і позитивний аспект: об'єднання всіх функцій щодо підтримки сім'ї, попередження домашнього насильства, соціального захисту та надання соціальних послуг населенню під дахом одного органу виконавчої влади – Міністерства соціальної політики. Це у майбутньому спростить узгодження взаємодії між підпорядкованими Міністерству управліннями соціального захисту, територіальними центрами соціального обслуговування населення та центрами соціальних служб, службами у справах дітей (вже перепідпорядковані Міністерству) та центрами соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді (планується передання до Міністерства).

створення та започаткування роботи міждисциплінарних команд фахівців, які є обов'язковою ланкою системи надання послуг сім'ям, члени яких постраждали від насильства або в яких існує реальна можливість його вчинення.

Отже, для вдосконалення системи надання соціальних послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї є необхідно зробити наступні кроки.

1. Внести зміни до чинного законодавства з питань попередження насильства в сім'ї, зокрема в частині визначення кола осіб, на яких поширюється поняття «член сім'ї»⁷⁶.

2. Значно **розширити мережу закладів** – як амбулаторних, так і резидентних (постійного перебування) для жертв насильства в сім'ї. Необхідно розвинути мережу закладів та установ, які надають не лише медичні та правові послуги, а мають змогу задовольнити більш широкий спектр потреб постраждалих жінок та їх дітей. Мова йдеться про спеціалізовані служби підтримки постраждалих від домашнього насильства, які доповнюють однак одну, знаходяться в тісній взаємодії між собою, а також з правоохоронними та судовими органами, а також з державними установами, відповідальними за призначення та надання соціальної допомоги.

Зокрема, суттєвим є створення Центрів підтримки (хостелів, шелтерів та консультативних пунктів), до яких постраждали можуть звернутися за кризовою допомогою та за подальшою реабілітацією. Зазначені центри мають створюватися не лише в міській, а й в сільській місцевості, щоб накрити всі географічні регіони; крім того вони мають надавати постраждалим допомогу протягом того періоду часу, доки вона буде необхідною. Потреби жертв насильства мають знаходитися в фокусі уваги фахівців відповідних служб (звичайно, що спеціалісти повинні пройти належну підготовку з роботи з сім'ями, в яких чиниться насильство). Головними пріоритетами є забезпечення постраждалих, дотримання їх прав, забезпечення конфіденційності та повага до приватного життя жертв і їх дітей. Водночас, діяльність центрів підтримки не має ревіктимізувати постраждалих та брати їх на повне утримання; жінки мають навчитися самостійно долати проблеми, що в них виникають.

3. Розробити, здійснити апробацію та закріпити на нормативному рівні **мінімальні стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї**, забезпечити їх відповідність міжнародним та європейським стандартам протидії домашньому насильству та надання допомоги його жертвам.

При розробці мінімальних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї, слід забезпечити *врахування статі, віку та інших особистісних характеристик та спеціальних потреб жертв насильства в сім'ї*; розглянути питання про доречність розробки окремих протоколів надання

⁷⁶ Проект відповідних змін (проект Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») вже підготовлено, презентовано 02.06.2011 р. на круглому столі в Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних менших та міжнаціональних відносин та передано до Комітету.

соціальних послуг дітям, які зазнали насильства в сім'ї, а також жінкам, які можуть стати або стали жертвами такого насильства. В той же час, слід зберігати індивідуальний підхід до кожного випадку та уникати застосування типових знеособлених рішень при розв'язанні потреб конкретної особи.

4. **Оцінка інституційної спроможності програм** має стати важливим показником, який дозволить виявити кількісні та якісні показники роботи з особами, що вчинили насильство в сім'ї в загальносоціальному контексті (як на рівні громади, так і на національному рівні). Оцінка спроможності програм має проводитися у вигляді періодичного незалежного моніторингу, який дозволить оцінити переваги та недоліки чинного стану справ, визначить проблеми та можливі шляхи їх розв'язання, здійснить оцінку майбутніх перспектив запровадження програм. Необхідно забезпечити можливість отримання послуг як особами, які стали жертвами насильства в сім'ї, що формально підтверджено застосуванням до їх кривдників спеціальних попереджувальних заходів або заходів юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, так і особами, що фактично стали жертвами насильства в сім'ї, але ще не зверталися по допомогу до правоохоронних органів, а також особами, щодо яких існує реальна загроза заподіяння насильства в сім'ї.

Нижче наведені критерії, спираючись на які, можна визначити, наскільки дієвим є розвиток системи закладів, які надають послуги постраждалим:

- наявність затвердженого стандарту (стандартів) запровадження програм;
- кількість працюючих на рівні місцевих громад програм в регіоні;
- кількість та опис стандартів, що спроваджуються в регіоні;
- кількість регіонів, охоплених и програмами;
- кількість осіб, які направлені до програм;
- кількість осіб, які реально беруть участь в програмах;
- кількість осіб, що повертаються до програм;
- кількість та рівень підготовки фахівців, що проводять програми;
- наявність центру (центрів) підготовки та перепідготовки фахівців; кількість осіб, які пройшли відповідне навчання;
- характер облаштування осередків проведення програми;
- участь громади в протидії насильству в сім'ї;
- характер взаємодії програм із програмами підтримки постраждалих від насильства в сім'ї, медичними закладами, закладами освіти, органами внутрішніх справ, соціальними службами.

Необхідно запровадити систему постійної оцінки та моніторингу діяльності закладів і установ, що надають підтримку постраждалим з метою вдосконалення

програм кризової інтервенції та реабілітаційної роботи, спрямованої на відновлення фізичного і психічного здоров'я жертв, їх прав та соціального статусу

5. **Закріпити на нормативному рівні перелік прав жертв насильства в сім'ї**, до яких зокрема віднести права:

- звертатися за допомогою до органів та установ, на які покладається здійснення заходів з запобігання та протидії насильству в сім'ї, незалежно від місця проживання особи, постраждалої від насильства в сім'ї;
- отримувати інформаційну, медичну, соціальну, психологічну, юридичну та ін. допомогу належного обсягу та якості відповідно до мінімальних стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї;
- отримувати копії документів, які засвідчують застосування до кривдника спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї;
- перебувати в установах для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї;
- право на відшкодування особою, яка вчинила насильство в сім'ї, завданих матеріальних збитків та шкоди, нанесеній фізичному та моральному здоров'ю та інш.

Необхідно закріпити **обов'язок уповноважених органів та установ**, на які покладається здійснення заходів з попередження та протидії насильству в сім'ї, **роз'яснювати жертві насильства в сім'ї її права при першому контакті**. Фахівці та співробітники відповідних органів, закладів та установ мають бути підготовлені таким чином, щоб їх діяльність була спрямована саме на зменшення шкідливих наслідків насильства в сім'ї для постраждалих та відновлення всієї повноти їх прав.

6. **Розробити та затвердити на нормативному рівні типову форму пам'ятки жертви насильства в сім'ї**, яка має містити інформацію про права особи, що зазнала або може зазнати сімейного насильства, мінімальні стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї, а також уповноважені органи та установи, на які покладається обов'язок надавати такі послуги, їх контактні дані.

7. **Розширити перелік** передбачених Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» **органів та установ, на які покладається вживання заходів з попередження насильства в сім'ї**, включивши до нього до нього, передусім:

- a. служби у справах дітей;
- b. центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- c. заклади та органи освіти;
- d. заклади та органи охорони здоров'я;
- e. територіальні центри соціального обслуговування населення

Необхідно визначити на законодавчому рівні обсяг їх повноважень у цій сфері з урахуванням вимог адміністративної реформи, що наразі відбувається в Україні.

8. **Розробити та закріпити** на нормативному рівні чіткий та однозначний **алгоритм міжвідомчої взаємодії органів та установ**, на які покладається вживання заходів з попередження та протидії насильству в сім'ї, та надання ними соціальних послуг постраждалим особам на основі єдиних принципів, підходів та стандартів. Має бути запроваджена єдина уніфікована система обміну інформацією між правоохоронними органами, закладами охорони здоров'я, освіти, установами соціального забезпечення щодо виявлених випадків домашнього насильства та вжитих заходів щодо надання допомоги постраждалим та / або винесення санкцій щодо кривдників. Це, зокрема, означає необхідність створення єдиного електронного реєстру випадків домашнього насильства (з урахуванням вимог щодо збереження персональних даних) та навчання персоналу відповідних органів та установ щодо застосування такого реєстру. Наявність реєстру дозволить зокрема:

- a. відслідковувати порядок та обсяг наданих постраждалим послуг;
- b. посилити рівень захищеності осіб, постраждалих від насильства в сім'ї;
- c. вести облік і здійснювати міжвідомчий та міжрегіональний обмін інформацією щодо постраждалих та кривдників;
- d. упорядкувати збір статистичних відомостей з питань протидії насильству в сім'ї;
- e. координувати роботу дотичних органів і служб з метою її оптимізації;
- f. створювати кризові центри, шелтери, гарячі лінії тощо відповідно до потреб громади.

9. Розробити значний обсяг документарної бази, в межах якої мають бути наступні документи:

– типове положення Центру по роботі з особами, постраждалими від насильства в сім'ї. Слід передбачити можливість створення осередків по роботі з постраждалими без обов'язкової прив'язки до кризових центрів, в т.ч. у вигляді спеціалізованих формувань державних органів та служб, на базі громадських організацій тощо⁷⁷. Водночас, всі ці осередки мають працювати за єдиним соціальним стандартом та чітко дотримуватися норм, які мають бути розроблені для діяльності такої структури;

– угода, що підписується між клієнтом/клієнткою та програмою. В цій угоді мають бути чітко прописані права та обов'язки сторін;

– форми документів, які заповнюються протягом програми, та стандарти їх зберігання. Слід також передбачити:

⁷⁷ Перелік посилань на зразки документів, які можуть бути взяті за основу, наданий у Розділі «Додаткова інформація-3».

- механізм обміну відомостями між програмою та іншими дотичними органами та службами, який має забезпечувати захист персональних даних, безпеку членам сім'ї особи, що проходить програму;
 - механізм передачі відомостей щодо особи, яка проходить програму, до іншого регіону за умов її переїзду;
 - нормативні документи щодо створення навчальних центрів для фахівців, стандарти їх навчання, процес організації супервізій та підвищення кваліфікації, затвердження відповідних навчальних програм.
10. Слід розвинути мережу закладів роботи з особами, які вчинюють насильство в сім'ї, і звертаються за послугами корекції як за власним бажанням, так і відповідно до направлення правоохоронними чи (бажано) судовими органами. Зазначені заклади додатково мають надавати послуги подружнього консультування, формування відповідальної і конструктивної батьківської поведінки (і для чоловіків, і для жінок) та родинної медіації.
11. Важливим елементом створення ефективної системи допомоги постраждалим є запровадження навчальних курсів з питань протидії насильству сім'ї для фахівців з соціальної роботи, педагогів, соціальних педагогів, психологів, лікарів (перш за все, педіатрів, травматологів, терапевтів та психіатрів), суддів, працівників правоохоронних органів тощо.
12. Необхідно сприяти подоланню негативних економічних наслідків насильства в сім'ї для постраждалих, зокрема, пов'язаних із нестачею фінансових ресурсів та втратою (або потенційною втратою) житла. Очевидно, що для нинішньої України це завдання далекої перспективи, але слід пам'ятати про нього, розробляючи заходи соціальної політики, спрямовані на підтримку осіб та сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах. Насильство в сім'ї може розглядатися як потенційний ризик малозабезпеченості; отже слід запроваджувати програми професійного навчання (перенавчання) постраждалих, заходи зі збереження робочого місця, надання соціального житла, інших форм соціальної допомоги.
- Отже, розробка стандартів є надзвичайно важливим, але, на жаль, далеко не єдиним напрямом вдосконалення чинної системи надання послуг особам, які зазнали сімейного насильства. В той же час, покращення інфраструктури закладів та установ для постраждалих має відбуватися в контексті системності, цілісного бачення цілей, завдань, організаційних механізмів тощо. Розробка стандартів надання послуг є невід'ємною складовою посилення ефективності соціального захисту осіб, які постраждали від насильства в сім'ї.

3. СТАНДАРТИ ЯКОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА МОЖЛИВІ МЕХАНІЗМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

3.1. визначення соціального стандарту: чинний стан та проблемні аспекти

Запровадження стандартів соціальних послуг спрямоване на формування загальної культури якості у цій сфері та поліпшення якості життя людей, які не можуть самостійно подолати складних життєвих обставин та потребують сторонньої допомоги для цього. Сучасне уявлення про якість послуг базується на принципі якомога повнішого виконання вимог і побажань користувача, включаючи до себе суб'єктивний (задоволеність чи незадоволеність особи, якій надається послуга) та об'єктивний (зовнішня оцінка досягнутого результату за визначеними критеріями) виміри.

Загалом, розрізняють державний соціальний стандарт; стандарт соціальної послуги; стандарт якості соціальних послуг.

Соціальні стандарти як такі – це основні цінності, принципи та гарантії держави щодо певного обсягу забезпечення кожної людини соціальними благами та певним рівнем реалізації її соціальних прав.

Стандарт соціальних послуг визначає зміст послуг (мету, методи, перелік послуг для отримувача), умови їх надання, технологію або процес надання послуг, організаційну структуру, основну документацію, процедури, вимоги до якості. Одна з особливостей стандарту соціальної послуги – вимоги до кваліфікації фахівців, які її надають, організації заходів, спрямованих на постійне навчання персоналу та на запобігання професійному вигоранню.

Стандарт якості – рівень якості, який можуть установлювати державні стандарти якості, залежить від рівня соціального розвитку держави⁷⁸ – визначає вимоги до якості послуг, і може бути наступним:

мінімальний – встановлює найнижчий (такий, що не може бути зменшений) поріг якості, мінімальний набір послуг та видів діяльності, який можлива в умовах наявних ресурсів та на який може претендувати особа за будь-яких вимог;

оптимальний – визначає найкращий спосіб надання послуги в умовах наявних ресурсів;

ідеальний або стандарт вищої якості – визначає максимально можливий, бажаний рівень надання послуги без урахування ресурсних обмежень; такий стандарт закріплює цілі, до яких слід прагнути.

78 Іванова О. Стандарти у соціальній роботі: якими їм бути? // Соціальні політика і соціальна робота. – 2004. – № 3. – С. 57–64.

Нормативні документи, що регулюють надання соціальних послуг в Україні, на жаль відзначаються сплутаністю термінологічного апарату, розмитістю визначень функцій, цілей і напрямів роботи відповідних органів і служб. Недосконалість нормативно-правового забезпечення, наявність численних суперечностей ускладнює реалізацію конституційних прав громадян. Соціальні питання регулюють щонайменше 170 Законів України, 400 Постанов Кабінету міністрів, 1100 відомчих та міжвідомчих наказів⁷⁹, але жоден з них не містить чіткий мінімальний перелік соціальних послуг, які б гарантувалися державою за будь-якої економічної ситуації та незалежно від території проживання громадян.

Ст. 8 (Державні соціальні нормативи у сфері соціального обслуговування) ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» визначає, що державні нормативи у сфері соціального обслуговування встановлюються для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки *інвалідів, осіб похилого віку, дітей, які залишилися без піклування батьків*, та інших осіб, які потребують соціальної підтримки. Визначаються: а) перелік послуг, які надаються закладами соціального обслуговування і фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів і соціальних фондів; б) норми соціального обслуговування пенсіонерів, інвалідів та дітей, які перебувають на утриманні держави; в) норми харчування та забезпечення непродовольчими товарами у державних і комунальних закладах соціального обслуговування.

ЗУ «Про соціальні послуги» визначає соціальне обслуговування ширше, як систему соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби (а не лише заклади соціального обслуговування) окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. В перелік соціальних послуг входять соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, інформаційні, послуги із працевлаштування, з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями та ін.): за місцем проживання особи (вдома); у стаціонарних інтернатних установах та закладах; у реабілітаційних установах та закладах; в установах та закладах денного перебування; в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; у територіальних центрах соціального обслуговування; в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Існуюча державна система соціальних послуг орієнтована осіб, які знаходяться під доглядом у стаціонарних закладах⁸⁰; щодо інших категорій відповідні норми та

⁷⁹ Порядок надання соціальних послуг в Україні регулюють ЗУ «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 № 966-IV, ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III, інші закони та підзаконні актами, що визначають державні гарантії надання соціальних послуг окремим групам населення, в т.ч. особам та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁸⁰ Інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо.

нормативи не визначені. Відсутність унормованого переліку соціальних послуг для різних категорії осіб, в тому числі постраждалих від насильства в сім'ї (з урахуванням стану здоров'я, інших індивідуальних потреб, об'єктивних чинників, що спричинили складні життєві обставини) унеможливує забезпечення послугами в належному обсязі⁸¹.

Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів⁸² перераховує лише критерії та види нормативів, за якими необхідно оцінювати надання тієї чи іншої безоплатної послуги, але якісного, змістовного розкриття зазначених нормативів (часовий вимір, обсяги харчування тощо) не надається. Передбачається, що подібні документи мають вироблятися кожним конкретним відомством (МОН, МОЗ, Мінпраці, Держкомстат тощо), але незрозуміло, яким чином внутрішній наказ Мінпраці може регулювати діяльність інших міністерств. Крім того, з огляду на реорганізацію органів виконавчої влади, неясно, хто є відповідальним за визначення відповідних нормативів.

Згідно з Класифікатором, державні соціальні стандарти встановлюють лише нормативи функціонування конкретних державних закладів. Вони містять кількісні показники, на основі яких здійснюється розрахунок коштів, необхідних для утримання закладу, а зміст та якість послуг лишаються поза увагою законодавця. Потреби отримувачів і результат надання соціальних послуг не відображені в системі чинних соціальних стандартів, і за їх допомогою неможливо оцінити ефективність використання ресурсів з точки зору результату та впливу на якість життя клієнтів.

Єдиний документ, де здійснено спробу чітко визначити кількісні та якісні критерії соціального обслуговування – Галузевий стандарт надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах⁸³, але він дещо звужує поняття соціального супроводу, закріплене в Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (вид соціальної роботи, спрямований на здійснення соціальної опіки, патронажу соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу⁸⁴), та формулює його як «визначення головної проблеми, що провокує неблагополуччя, вирішення якої

81 На сьогодні існують наступні види стандартів та критеріїв соціальної роботи, частина з яких є обов'язковими для дотримання лише для центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Галузевий стандарт надання соціальних послуг вживачам психоактивних речовин, у тому числі споживачам ін'єкційних наркотиків; Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг з соціальної адаптації учнів та випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа; Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; Стандарт мінімального пакету соціальних послуг та медичної допомоги для дітей та молоді у сфері профілактики ВІЛ/СНІДу. (http://www.dcssm.gov.ua/ua_standards.phtml).

82 Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 р. № 293

83 Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах (Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту 29.12.2009 № 4569) є обов'язковим для виконання центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та закладами соціального обслуговування, які знаходяться у сфері управління Мінсім'ямолодьспорту, та рекомендується до виконання іншими державними, комунальними і недержавними суб'єктами соціальної роботи, які здійснюють соціальну роботу з сім'ями з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

84 Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III (зі змінами від від 18.01.2005, 01.12.2005, 15.01.2009) <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2558-14>

дозволить ... нормалізувати становище». Крім того, зазначений документ є відомчим і поширюється лише на діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, статус і підвідомчість яких сьогодні є незрозумілими внаслідок ліквідації Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді⁸⁵.

Чинне законодавство дає суперечливі (а в низці випадків і неадекватні) дефініції базових понять «норма», «норматив» та «стандарт», що унеможлиблює як визначення переліку мінімального обсягу послуг, що має фінансуватися державою, так і вироблення чітких критеріїв оцінки якості соціальної роботи.

ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»⁸⁶ визначає державні соціальні стандарти як «встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій...». Соціальні стандарти згідно закону⁸⁷ мають суто грошове або натуральне наповнення; на їх підставі визначаються мінімальний розмір оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. Соціальні стандарти ототоженні з соціальними нормами й нормативами (показниками необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами), а це є хибою.

По-перше, невірним є визначення «соціальної норми» (тобто правил спільного існування, вироблених суспільством, чи групою людей у процесі їх життєдіяльності) через «показники споживання». По-друге соціальні стандарти не можуть зводитися до грошових (споживчих) нормативів, регулюючи переважно розподіл ресурсів для надання соціальних послуг, але не даючи змоги оцінити ефективність та впливу послуги на якість життя отримувача⁸⁸. Соціальний стандарт – це планка задоволення потреб, цільовий орієнтир соціальної політики в напрямку забезпечення високого рівня і якості життя⁸⁹. *Соціальні стандарти включають до себе, але не зводяться до мінімальних соціальних нормативів, які й мають гарантуватися державою.*

85 Загалом, сьогодні є наступні види стандартів та критеріїв соціальної роботи, обов'язкові для дотримання центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Галузевий стандарт надання соціальних послуг вживачам психоактивних речовин, у тому числі споживачам ін'єкційних наркотиків; Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг з соціальної адаптації учнів та випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа; Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; Стандарт мінімального пакету соціальних послуг та медичної допомоги для дітей та молоді у сфері профілактики ВІЛ/СНІДу. (http://www.dcssm.gov.ua/ua_standards.phtml).

86 Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України N 2017-III від 05.10.2000 р. [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>

87 Там само

88 Концепція реформування системи соціальних послуг. Розпорядження Кабінету міністрів України від 13 квітня 2007 р. N 178-р [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=178-2007-%F0>

89 Уровень и качество жизни населения: система показателей и определяющие факторы // Политика доходов и качество жизни населения / Под ред. Н.А. Горелова. – СПб: Питер, 2003.

ЗУ «Про соціальні послуги» містить відносно сучасні принципи надання соціальних послуг, які відповідають міжнародним стандартам у цій сфері; він оперує поняттям «стандарти якості надання соціальних послуг» у контексті зобов'язань надавачів послуг дотримуватися цих стандартів⁹⁰. Водночас, визначення поняття «стандарти якості соціальних послуг» у чинному українському законодавстві немає, що призводить до різного тлумачення стандартів соціальних послуг, визначення їх суттєвих характеристик і показників. До того ж, існує значна кількість альтернативних форм соціальних послуг, які надаються недержавними організаціями, але вони залишаються поза увагою регуляторних документів.

3.2. Базові вимоги до стандартів соціальних послуг

Стандарти якості соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї мають бути зосереджені на досяжних результатах, тобто на тому, що ж власне отримає клієнт під час обслуговування, і яким чином воно буде організоване. Стандарти якості соціальних послуг постраждалим є складовою бази системи соціальних стандартів у сфері соціального захисту та надання соціальних послуг. Вони впроваджуються з метою забезпечення якості соціальних послуг і гарантують надання однаково якісних послуг незалежно від форми власності постачальника послуг та способу їх надання (консультативні, резидентні тощо)⁹¹. Мінімальні стандарти встановлюють найнижчий поріг, який гарантує безпеку та ефективність діяльності, базисний рівень якості, нижче якого суб'єкти-постачальники не повинні сягати незалежно від обсягів фінансування. Застосування стандартів гарантує комплексність соціальних послуг, їх орієнтацію на врахування індивідуальних потреб клієнта та добровільність вибору отримання чи відмови від отримання тих чи інших послуг. Невід'ємною складовою стандартів якості соціальних послуг постраждалим є повага до автономії клієнтів, а також вимоги, спрямовані на попередження ревіктимізації та посилення здатності до самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають.

Стандарти якості соціальних послуг постраждалим мають відповідати ЗУ «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року №966-IV, ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року №2017-14, ЗУ «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789; враховувати Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 року №293, інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність з надання соціальних послуг та протидії насильству в сім'ї.

⁹⁰ Закон України «Про державні соціальні гарантії та державні соціальні нормативи» від 5 жовтня 2000 р. № 201-III З Ми не використовуємо тут термін «норми», оскільки поняття норми не обмежується тільки кількісними показниками. Нормами також є правила та принципи (норми законів, етичні норми, правові норми). І якщо читати правильно визначення соціальних стандартів, яке дане Законом, то «соціальні норми» це не лише показники. Таке визначення не розкриває поняття «норм», тому, як наслідок, державні соціальні стандарти розроблені лише як нормативи забезпечення в закладах.

⁹¹ При цьому оптимальний стандарт послуг ставить вимоги до певного рівня їх фінансування.

Для постраждалих стандарти є гарантійним документом, що забезпечує надання однаково якісних, доступних та кваліфікованих послуг з боку державних, громадських, приватних постачальників з дотриманням необхідних норм, принципів та цінностей та з урахуванням усіх заявлених потреб. Для працівників відповідних служб вони є контекстом, у рамках якого можливе здійснення стратегічного та щоденного планування і кординації професійної діяльності. Для профільних Міністерств, органів виконавчої влади, моніторингових структур стандарти виступають інструментом оцінки й контролю якості надання послуг⁹². Стандарти визначають специфічні та комплексні потреби клієнтів, а також додаткові конкретні знання та навички, необхідні для надання соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї.

За наявності додаткових ресурсів, що здатні покращити якість надання соціальних послуг в інституції, суб'єкти-постачальники можуть розробляти власні моделі практичної роботи з метою більш якісного задоволення потреб постраждалих від насильства в сім'ї за умови неухильного дотримання мінімальних стандартів.

Узагальнюючи, **стандарти якості** соціальної послуги мають:

- орієнтуватися на потреби клієнта, відповідати його (її) інтересам та очікуванням;
- установлюватися для послуг, а не для закладів;
- бути сконцентрованими на аспектах поліпшення якості життя клієнта;
- створювати рівні можливості та висувати рівні вимоги до державних та недержавних надавачів;
- відповідати законодавчо закріпленим державним гарантіям щодо соціального захисту і соціального забезпечення громадян;
- надавати можливість оцінки (бути вимірюваними об'єктивними методами);
- відповідати цілям надання послуги;
- бути економічно доцільними;
- забезпечувати дотримання прав людини.

Ефективна соціальна послуга, як така, повинна мати наступні властивості⁹³:

92 За умов запровадження і розвитку системи ліцензування соціальних послуг, відповідність діяльності закладу (служби, установи) з надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї та його організаційних спроможностей мінімальним стандартам має бути ключовою умовою для отримання відповідної ліцензії.

93 Наводиться за: Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ. – С. 15

Властивість	зміст
<i>доступність</i>	<ul style="list-style-type: none"> – послугу легко отримати в зручному місті, у зручний час, без складних процедур та тривалого очікування, – опис послуги зрозумілий для клієнта, спілкування відбувається зрозумілою мовою;
<i>безпека</i>	<ul style="list-style-type: none"> – надання послуги не несе небезпеки або ризику; – персонал несе відповідальність за безпеку перебування користувача в приміщенні, – приміщення обладнане і утримується згідно з правилами безпеки;
<i>точність та відповідальність</i>	<ul style="list-style-type: none"> – послуга надається стабільно, – заявлений час надання послуги дотримується, – надавач послуги здатен точно та надійно виконувати свої обов'язки, несе відповідальність за власні дії під час надання послуги;
<i>відповідність потребам</i>	<ul style="list-style-type: none"> – послуга відповідає очікуванням та побажанням користувачів, – зорієнтована на позитивний результат, – ураховує індивідуальні особливості кожного клієнта, – потреби задовольняються професійно; – послуга протидіє ревіктимізації;
<i>компетентність фахівців</i>	<ul style="list-style-type: none"> – послуга надається кваліфікованим персоналом, який розуміє проблеми користувача, вміє застосовувати ефективні методи роботи;
<i>чесність та етичність</i>	<ul style="list-style-type: none"> – персонал відповідає виявленій довірі клієнта, ставиться до нього з повагою і турботою; – персонал надає об'єктивну та повну інформацію; – реальні заходи відповідають наданим обіцянкам;
<i>індивідуальний підхід, співчуття</i>	<ul style="list-style-type: none"> – опіка та індивідуальна увага до постраждалих; – послуга планується з урахуванням очікувань постраждалих; – працівники намагаються розв'язати індивідуальну проблему кожного клієнта;
<i>матеріальне забезпечення</i>	<ul style="list-style-type: none"> – вимоги до обладнання, середовища, зовнішнього вигляду персоналу;
<i>реагування служби/ послуги на запити користувача</i>	<ul style="list-style-type: none"> – нетривалий проміжок часу між зверненням та отриманням послуг, – порядок розгляду звернень отримувача, – зворотний зв'язок та усунення недоліків з урахуванням рекомендацій (побажань, зауважень), – адресація/перенаправлення від партнерської організації чи установи, – відповіді на звернення та пропозиції, розгляд скарг та інше.

Стандарти якості соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї мають враховувати такі базові принципи, як:

- Повага до людей та їх індивідуальних потреб і потенціалу.
- Право вибору.
- Право клієнтів на обслуговування відповідно навченим та кваліфікованим персоналом і/ або волонтерами.
- Право клієнтів на залучення в плануванні їх підтримки.
- Право на скаргу.
- Право на доступу до інформації про спектр доступних послуг.
- Право на конфіденційність.
- Право на отримання послуг у громаді, якомога ближче до місця проживання.

Нижче представлені вимоги до стандартів надання послуг згруповані відповідно до ключових тем, що відображають аспекти діяльності з підтримки постраждалих від насильства в сім'ї:

1. Основні засади надання соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї:

- убезпечення постраждалих і конфіденційність;д
- збереження зв'язків з дитиною (дітьми);
- мультидисциплінарний підхід;
- підтримка автономії і незалежності
- повага до прав постраждалих, зокрема права на особисте життя та почуття власної гідності;
- відповідність потребам клієнта;
- сприяння підтримці соціальних зв'язків та відновлення соціального статусу;
- врахування ризиків, в т.ч. створених кривдником;
- забезпечення заходів впливу (правових та психокорекційних) на особу, що вчинила насильство в сім'ї.

2. Напрями роботи з постраждалими:

- захист клієнтів;
- оцінювання потреб;
- підписання угоди про надання допомоги (консультативної, перебування в закладі тощо);
- створення та погодження плану реабілітації і індивідуальної підтримки;
- сприяння охороні здоров'я і медикаментозному лікуванню (за потреби);
- освіта і робота, відновлення соціальних зв'язків;
- зворотній зв'язок від клієнтів, процедура оскарження;
- робота з членами сім'ї постраждалих.

**Послуги постраждалим від насильства в сім'ї, які мають
забезпечуватися стандартами**

Назва послуги	Цільова група	Необхідні спеціалісти	Час (термін надання)
Цілодобовий телефон довіри («гаряча лінія»)	Постраждалі	Консультант ТД, соціальний працівник/ психолог Волонтери	24 години на добу
Транзитне житло (захищене проживання, шелтер, притулок)	Жінки та діти, які зазнали насильства в сім'ї	Фахівці із соціальної роботи, психологи, волонтери, медики (за потреби)	за потребою постраждалих (мінімум – до 90 діб)
Кризове консультування	Постраждалі від насильства та особи, щодо яких існує реальна загроза його вчинення	Психолог (психотерапевт за потреби); Фахівець із соціальної роботи	за потребою постраждалих (мінімум – до 10 сеансів не рідше, ніж раз на тиждень)
Денний Центр для дітей	Діти, які були свідками чи зазнавали насильства в сім'ї	Педагог/соціальний працівник	протягом здійснення соціального супроводу сім'ї
Профілактичні тренінгові програми для громади, навчальні програми для фахівців	Члени громади, представники правоохоронних органів, закладів освіти та охорони здоров'я, ЗМІ, фахівці з надання послуг постраждалим та кривдникам	Соціальні працівники, волонтери, фахівці-психологи, дільничні інспектори міліції, фахівці спеціально уповноваженого підрозділу МВС щодо здійснення профілактики правопорушень серед дітей, психологи, викладачі ВНЗ відповідних спеціальностей, медичні працівники, вчителі тощо	залежно від запиту громади або конкретної інституції та відповідно до чинного законодавства
Корекційні програми (консультації)	Особи, які здійснюють насильство в сім'ї	Психолог, соціальний працівник, які пройшли спеціальну підготовку	до 52 тижнів / зустрічі раз на тиждень (мінімально – 16 тижнів)
Сімейне консультування	Члени сім'ї, партнер	Психолог/психотерапевт	

3. Персонал, кадрове забезпечення закладів (установ, служб)

В цій частині мають бути розв'язані та задокументовані наступні питання:

- порядок працевлаштування (повний час, за сумісництвом, залучені фахівці із погодинним завантаженням тощо) та відбір персоналу;
- штатний розпис (вимоги до колективу), повноваження та функції, співвідношення кількості волонтерів та постійних фахівців;
- проведення навчання;
- порядок й терміни підвищення кваліфікації та організація супервізій;
- захист персоналу;
- фінансові аспекти роботи.

Можливі вимоги до кваліфікації персоналу інституції, що надає послуги постраждалим від насильства в сім'ї (кризового центру)⁹⁴

Вид послуг	Фахівець	Кваліфікаційні вимоги
Управління персоналом. Менеджмент організації. Кризове консультування. Кризове втручання. Ведення випадку. Представництво інтересів. Переадресація	Директор	Освіта: вища / неповна вища (сертифіковані курси у сфері управління, соціальної роботи, психології; курси підвищення кваліфікації у сфері управління, соціальної роботи, психології). Досвід роботи: після отримання кваліфікації не менше 3-х років; на керівних посадах чи з управління персоналом не менше одного року; у соціальних службах чи установах; у команді. Знання та навички: знання відповідного законодавства та системи соціальних служб; знання системи управління фінансами та персоналом; навички роботи з комп'ютером; навички управління часом; уміння надавати підтримку і заохочувати інших; комунікативні навички; навички ведення переговорів; Робочі вимоги: відкритість до навчання; наявність мотивації до роботи; ініціативність; відповідальність.

⁹⁴ Наводиться за робочими матеріалами КЦ «Родина», м. Красилів, Хмельницька обл.

Вид послуг	Фахівець	Кваліфікаційні вимоги
<p>Кризове консультування. Ведення випадку. Представництво інтересів. Захисне проживання. Кризове втручання. Соціальний супровід. Дебрифінг. Групи підтримки. Корекційне консультування.</p>	<p>Соціальний працівник</p>	<p>Освіта: вища/неповна вища\сфері соціальної роботи, психології, медицини, права (сертифіковані курси, курси підвищення кваліфікації). Досвід роботи: не менше 2-х років у соціальній сфері, системі охорони здоров'я, освіти; з вразливими групами населення; в організаціях з надання соціальних послуг населення; волонтерської роботи. Знання та навички: знання системи соціального захисту, знання основ медичних знань, (бажано); знання правових засад соціальної роботи; розуміння етичних принципів та цінностей соціальної роботи, розуміння потреб клієнтів, підтримка антидискримінаційної практики; уміння збирати та аналізувати інформацію; уміння надавати підтримку; уміння приймати рішення; уміння працювати в складних ситуаціях; уміння розв'язувати конфлікти; уміння організувати робочий час; уміння працювати в команді. Робочі вимоги: можливість працювати за необхідності у вечірній та нічний час</p>
<p>Кризове консультування. Переадресація. Дебрифінг. Тренінг асертивності. Корекційне консультування (за необхідності – корекційні програми). Сімейне консультування.</p>	<p>Психолог</p>	<p>Освіта: вища/неповна вища у сфері психології, (сертифіковані курси, курси підвищення кваліфікації). Досвід роботи: не менше 2-х років в організаціях системи освіти, охорони здоров'я. Знання та уміння: розуміння етичних принципів та норм надання психологічної допомоги; знання теоретичних засад психології; консультування, психокорекції, психотерапії; уміння надавати інформацію та підтримку.</p>
<p>Юридичне консультування. Представництво інтересів. Навчальні програми</p>	<p>Юрист</p>	<p>Освіта: вища/неповна вища) в сфері права, курси підвищеної кваліфікації. Досвід роботи: не менше 2-х років. Знання, навички та вміння: розуміння етичних принципів та норм надання соціально-психологічної допомоги; розуміння потреб та стану клієнта підтримка антидискримінаційної практики; знання нормативно-правової бази щодо проблеми насильства в сім'ї знання Законів України та законопроектів; знання засад надання соціально-психологічної допомоги; уміння слухати уміння надавати інформацію уміння надавати підтримку</p>

Вид послуг	Фахівець	Кваліфікаційні вимоги
Телефонне консультування. Переадресація	Консультант телефону довіри	Освіта: вища/неповна вища і галузі психології, соціальної роботи, педагогіки, медицини; бажано – сертифіковані курси, курси підвищення кваліфікації. Досвід роботи: не менше 2-х років; у сфері надання послуг соціально незахищеним групам населення. Знання та навички: знання і теоретичних засад надання психологічної допомоги; знання теоретичних засад проведення заочного консультування; консультативні вміння та навички
Інформаційно-мотиваційне консультування. Переадресація	Офіс-менеджер / Адміністратор	Освіта: середня/середня-спеціальна/неповна вища; сертифіковані курси. Досвід роботи: користування інформаційними технологіями та оргтехнікою; досвід адміністративної роботи; досвід самостійної роботи та роботи в команді. Знання, навички та вміння: розуміння етичних принципів та норм надання соціально-психологічної допомоги; підтримка антидискримінаційної практики; навички роботи з оргтехнікою; комунікативні та організаторські навички
Допомога фахівцям відповідної спеціальності. Вивчення практики та документів. Робота на телефоні довіри.	Волонтер	Робочі вимоги: вік від 18-ти років, відповідність особистісних якостей професійній діяльності, бажання допомагати іншим людям; наявність стійкої мотивації; згода дотримуватися етичного кодексу телефонних консультантів; особистісні якості (вміння слухати, бути емпатичним, позитивно та логічно мислити, не нав'язувати власної думки).

4. Ресурси для надання соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї

- визначення інфраструктури та фінансових ресурсів;
- інформаційне забезпечення
- налагоджені зв'язки з потенційними партнерами – державними структурами (правоохоронні органи, служби у справах дітей, органи соціального захисту, суди тощо) та недержавними акторами (НУО, благодійні фонди, громада).

5. Управління процесом надання соціальних послуг:

- визначення порядку й процедур організаційного управління і планування;

- забезпечення документування випадків та зберігання відповідних записів\ протоколів;
- захист персональної інформації отримувачів послуг;
- забезпечення (за необхідності) захищеного обміну інформацією із відповідальними органами та службами – органами опіки і піклування за місцем проживання особи, правоохоронними органами, закладами охорони здоров'я і освіти, соціальними службами тощо.
- уніфікація стратегій і процедур надання соціальних послуг.

Робота з сім'єю із вирішення проблем насильства, вже на початковому етапі передбачає вивчення життєдіяльності сім'ї, визначення основних чинників, що лежать в основі насильницьких дій, та документування отриманих даних. Вивчення життєдіяльності сім'ї означає з'ясування ситуації в родині, її суспільного оточення та чинників негативного впливу на неї. Таким чином отримується основна інформація про постраждалих, їх проблеми та потреби, причини виникнення ситуації, що призвела до насильства. За необхідності відомості про сім'ю уточнюються в інших дотичних інституціях.

Висновки експертів стають ґрунтом для винесення рішень щодо характеру подальшої роботи з клієнтом/клієнткою / сім'єю, визначення її ресурсного потенціалу, а також підтвердженням активності соціальних служб щодо протидії насильству.

Всі отримані дані мають документуватися (*форми зберігання документів щодо випадку, індивідуальний план проходження програми, форму планування роботи з клієнтом/клієнткою та інші*) та зберігатися в закладі. Це дозволить:

- проводити оцінку ефективності тих чи інших форм роботи з постраждалими та вносити корективи в плани й методи психологічної реабілітації;
- відстежувати регіональну, демографічну, соціальну, соціокультурну та релігійну специфіку запровадження програм підтримки постраждалих;
- визначити структури особистості, які потребують додаткової спеціальної роботи в межах релізації програм підтримки;
- здійснювати поточний та стратегічний контроль якості надання соціальних послуг.

6. Контроль за якістю надання послуг:

Дотримання якості надання соціальних послуг постраждалим вимагає запровадження системи внутрішнього моніторингу й оцінки діяльності закладу та того, чи задоволені нею клієнти. Крім того, як вже зазначалося, відповідні інституції підлягають також і зовнішній оцінці з боку уповноважених органів державної влади – в даному випадку Міністерства соціальної політики України та його регіональних

підрозділів⁹⁵. Додатково, незалежну оцінку можуть проводити і недержавні організації, які мають достатній досвід та підготовлених фахівців з питань протидії насильству в сім'ї, надання соціальних послуг та організації моніторингів.

Для оцінки ефективності наданих послуг використовуються як суб'єктивні оцінки змін з точки зору членів сім'ї (анкетування, щоденник змін, інтерв'ювання), так і об'єктивні дані органів внутрішніх справ або відповідальних соціальних служб щодо скоєння повторних актів насильства в сім'ї. В ході моіторингу має проводитися, зокрема, оцінка відповідності реально наданих послуг задекларованим обсягу та якості, задля чого уповноважені особи здійснюють:

- обговорення з клієнтами (отримувачами послуг);
- співбесіди з працівниками й керівниками закладів;
- інтерв'ю із залученими до діяльності закладів фахівцями;
- опитування в громаді щодо діяльності закладів;
- спостереження за діяльністю закладів;
- огляд особих справ, угод про надання послуг, індивідуальних планів ведення випадку, іншої документації.

Така оцінка має об'єктивний та суб'єктивний компоненти.

Суб'єктивний компонент базується на оцінці змін та впливу соціальної послуг на якість життя, яку здійснює безпосередньо отримувач послуг шляхом спостереження за динамікою сімейної ситуації (анкети, інтерв'ювання, щоденники самоспостереження). Така оцінка може відбуватися безпосередньо після проходження особою програми реабілітації або через визначений термін (або проміжки часу) після закінчення програми.

Об'єктивна оцінка змін відбувається на підставі результатів психодіагностики сімейних стосунків особистаїї соціально-психологічних характеристик, яке проводиться за допомогою надійних та валідних методів психодіагностики. Додатковим та дуже важливим джерелом інформації є вивчення життєдіяльності сім'ї, яке являє собою систему заходів, що реалізується відповідними суб'єктами соціальної роботи у визначеному законом порядку.

⁹⁵ Так уповноваженим органом з моніторингу може стати підрозділ Мінсоцполітики, відповідальний за здійснення сімейної та гендерної політики.

Перелік параметрів, що оцінюються, при визначенні якості наданих соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї⁹⁶

Параметр, що оцінюється	Зміст параметру
Організація процесу надання соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї:	<ul style="list-style-type: none"> ▪ швидкість реагування служби на потреби нового клієнта; ▪ доступності інформації про служби для громадян, які проживають на охоплюваній території, та її чіткість; ▪ наявність та хід попереднього визначення потреб потенційних клієнтів; ▪ зміст, структурованість та процес планування; ▪ інфраструктура, забезпеченість ресурсами; ▪ наявність поточної оцінки та уточнення змісту соціальних послуг постраждалим від насильства в сім'ї.
Кваліфікація кадрів	<ul style="list-style-type: none"> ▪ рівень професійної підготовки фахівців; ▪ кількість підготовленого персоналу; ▪ підвищення кваліфікації персоналу (фахівців і волонтерів) відповідно до їх посадових обов'язків
Дотримання стандартів якості соціальних послуг постраждалим	<ul style="list-style-type: none"> ▪ відповідність послуг затвердженим стандартам; ▪ моніторинг надання соціальних послуг; ▪ спосіб оцінювання рівня якості послуг; ▪ розробка та впровадження процедури подання скарг.

У загальному вигляді, оцінка ефективності має виходити з моделі, представленої на рисунку 1.

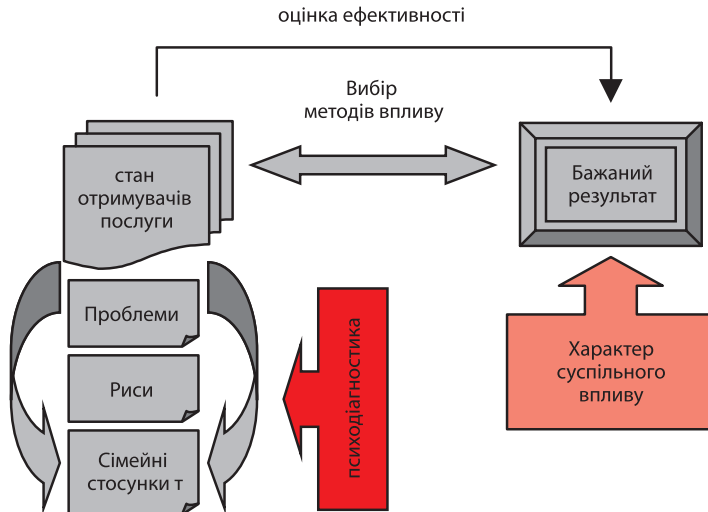

Рис.1. Базова модель оцінювання успішності програми підтримки постраждалих від насильства в сім'ї

⁹⁶ Наводиться за: Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ, 2007

Базуючись на цій моделі, видно, що кінцеве оцінювання ефективності програм може здійснюватися за кількома підставами:

1. рівень досягнення поставленої мети (бажаного результату);
2. спосіб реалізації втручання;
3. характер змін у житті постраждалих, які отримали послугу.

Всі ці елементи динамічно пов'язані і постійно впливають один на один. Отже, процес оцінки ефективності програми має відбуватися протягом всього періоду надання послуги та починатися з планування змін (рис. 2).

Рис. 2 Динамічна модель оцінки ефективності програми

Зображені на рис. 2 компоненти визначають **п'ять напрямків, за якими може вестися моніторинг**, а саме:

1. Наявність та характер змін особистості осіб, які отримали допомогу;
2. Характер трансформації сімейної ситуації та соціальних зв'язків особи;
3. Рівень та характер участі відповідних державних органів та служб;
4. Оцінка інституційної спроможності: розгалуженість регіональних та національної мережі закладів, програм і установ, рівень їх організаційного забезпечення та професійної підготовки фахівців;
5. Нормативне забезпечення послуг та його відповідність реальним потребам.

Ефективність наданих послуг може визначатися, зокрема, досягненням наступних результатів:

- постраждалі від насильства в сім'ї засвідчують отримання необхідного правового та соціального захисту;

- сім'ї, члени яких узяті на облік правоохоронними органами, у випадках вчинення насильства, охоплені соціальним супроводом;
- жінкам та дітям, які потребують негайного вилучення із кризової ситуації у сім'ї, надано тимчасове місце для безпечного проживання (шелтер, кизовий хостел тощо);
- жінки, які зазнали насильства в сім'ї, активно звертаються до відповідних служб;
- кількість телефонних дзвінків від людей, які перебувають у кризі, що цілодобово надходять на гарячу лінію;
- збільшення кількості звернень на телефон довіри щодо гострих емоційних проблем та проблеми насильства в сім'ї;
- чоловіки, які вчинюють насильство в сім'ї проходять корекційні програми;
- жінки, які зазнали насильства в сім'ї, надають позитивний зворотний зв'язок щодо роботи кризових центрів та шелтерів;
- жінки, які зазнали насильства в сім'ї, вказують на поліпшення свого психоемоційного стану, наголошують на позитивних результатах вирішення правових питань в результаті діяльності програм для постраждалих;
- жінки, які зазнали насильства в сім'ї, об'єднуються в групи взаємодопомоги, створюють формальні або неформальні громадські об'єднання;
- представники правоохоронних органів засвідчують зміни ставлення чоловіків до проблеми насильства в сім'ї та їх поведінки при проведенні первинного оцінювання в сім'ї;
- зменшення кількості повторних викликів у сім'ї, де здійснювалося насильство;
- збільшення кількості волонтерів, бажаючих надавати допомогу постраждалим;
- налагоджена чітка система переадресації клієнтів-постраждалих;
- члени місцевої громади позитивно оцінюють діяльність служб;
- члени місцевої громади засвідчують поліпшення рівня інформованості щодо проблеми насильства в сім'ї;
- освітні заклади, лікарні надають позитивний зворотній зв'язок щодо проведених навчальних програм та матеріалів.

Ефективна оцінка змін сімейної та соціальної ситуації потребує посилення міжвідомчої взаємодії між органами та службами, відповідальними за попередження насильства в сім'ї, а також виробітки додаткової нормативної бази.

3.3. Етапи надання послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї⁹⁷

Порушення, які виникають внаслідок насильства в сім'ї, впливають на всі аспекти здоров'я (фізичного, психологічного, соціального) людини і призводять до стійких особистісних та поведінкових змін. Характерними наслідками насильства є феномен набутої безпорадності, симптоми посттравматичного стресового розладу, агресивно-депресивні прояви, стійка особистісна іммобілізація, схильність до деструктивної та аутодеструктивної поведінки тощо. зазначені явища виявляють себе в ході соціальної взаємодії, і можуть бути визначені при оцінюванні стану постраждалих в ході втручання.

Широкий спектр фізичних, психологічних та соціальних наслідків насильства в сім'ї свідчить про різноманіття специфічних потреб у постраждалих, серед яких основними є:

- потреба у захисті;
- потреба в спілкуванні та приналежності до соціальної групи;
- потреба в любові та прийнятті;
- потреба у самоповазі та впевненості в собі;
- потреба у матеріальному забезпеченні;
- потреба у працевлаштуванні для забезпечення проживання окремо від кривдника;
- потреба в емоційній підтримці;
- потреба у лікуванні чи реабілітації;
- потреба у догляді за дітьми;
- потреба в самореалізації.

Розв'язання зазначених питань в процесі надання допомоги особі, яка зазнала насильства, потребує відповідної кваліфікації спеціалістів соціальних служб і програм для постраждалих, а також вимагає від фахівців дотримання стандартів професійної діяльності.

Процес надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї означає реалізацію низки етапів, кожен із яких має власну структуру, а саме:

1. Ідентифікація і фіксація випадку, постановка на облік.
2. Діагностика: збір детальної інформації про інцидент і оцінка ситуації клієнта (сім'ї);
3. Планування послуги і підписання контракту (угоди щодо надання послуги);
4. Втручання: корекція стану клієнта й ситуації⁹⁸;

⁹⁷ Із застосуванням досвіду роботи кризового центру для жертв насильства в сім'ї «Родина» (Хмельницька обл.)

⁹⁸ У загальному вигляді є два основних організаційних підходи до здійснення корекції: 1) послуги надаються члену сім'ї, в якій вчинено насильство, амбулаторно, тобто у вигляді періодичних консультацій у приміщенні служби (закладу) без вилучення з сім'ї; 2) послуги надаються постраждалим стаціонарно, тобто жертва протягом певного (індої тривалого) часу переходується від потенційної чи реальної небезпеки в спеціальному закладі (кризовий центр, притулок, шелтер, інше місце безпечного перебування).

5. Контроль за ходом надання послуги, оцінка результатів (впливу наданих послуг на психологічний та соціальний стан отримувачів) і завершення роботи.

Кожний етап має власний зміст:

Етап	Зміст етапу
Фіксація випадку	<ul style="list-style-type: none"> – збір первинної інформації щодо ситуації, яка включає основні формальні відомості (ім'я, адреса, стать, вік жертви) і контактну інформацію². – вивчення та фіксація обставин ситуації; – документування отриманих даних (за необхідності)
Діагностика стану та визначення потреб постраждалих	<ul style="list-style-type: none"> – медичне обстеження, в ході якого особлива увага приділяється ознакам насильства; – первинна психологічна діагностика для виявлення особистісних та поведінкових порушень внаслідок травми насильства; – прийняття рішення щодо необхідності, терміновості та форми надання допомоги постраждалим; <p>Для оцінювання подібних ситуацій можна поєднати спеціальні психодіагностичні методики, індикативні картки (приклади наведені в Довідковій інформації⁴) та первинні інтерв'ю. Основне завдання – визначити, чи піддавалася жертва насильству, і якщо так, то якому саме його виду, у якій формі, та до яких наслідків воно призвело.</p>
Планування і контракування.	Визначення пакету необхідних послуг, підбір фахівців (залучення організацій) для ведення випадку. Узгодження етапів і змісту надання послуг; обговорення та фіксація взаємних прав, обов'язків і відповідальності.
Втручання в ситуацію (корекція).	<p>Здійснення втручання в ситуацію: надання медичних, психологічних, юридичних (в т.ч. з представлення в суді), профорієнтаційних та інших послуг. Надання за необхідності тимчасового житла, матеріальної допомоги, послуг для дитини (в т.ч., освітніх).</p> <p>Спрямування кривдника до корекційних програм.</p> <p>Оцінка доцільності й можливості застосування сімейного консультування, сімейної медіації.</p>
Контроль, оцінка	Оцінювання успішності процесу реабілітації. Корекція методів, методик, форм і підходів до її проведення.
Завершення процесу	Завершення надання послуг. Допомога в прийнятті рішення щодо доцільності застосування амбулаторних консультацій і підтримки. Пропозиція щодо участі св групах самопомоги (за наявності). Підведення підсумків втручання. Фінальна оцінка досягнутих результатів.

1. Цільова група/клієнти – особи (в т.ч., з інвалідністю, особи похилого віку), які зазнали насильства в сім'ї чи стосовно яких існує загроза вчинення насильства, та їх неповнолітні діти.

2. Зміст послуги. Основні послуги є наступними:

- забезпечення захисту від різних форм насильства;
- надання притулку для жінок і дітей, які опинились в загрозовій для життя та здоров'я ситуації;
- правова підтримка постраждалих (в т.ч., представлення інтересів у суді та державних органах і службах);
- психотерапевтична та соціальна робота з постраждалими, допомога у відновленні соціальних зв'язків;
- робота з клієнткою, членами її сім'ї щодо корекції сімейних стосунків і профілактики нових випадків насильства в сім'ї;
- навчання навичок самооборони (за потреби);
- підтримка контактів з дітьми (за потреби);
- робота з громадськими організаціями, ЗМІ, соціальними службами і метою роз'яснення небезпеки насильства, його витоків тощо;
- координація діяльності з органами охорони здоров'я щодо надання медичної та медико-психологічної допомоги тим, хто зазнав насильства, та своєчасного виявлення постраждалих;
- налагодження взаємодії з закладами освіти, органами опіки та піклування, службою у справах дітей (якщо проблема стосується жорстокого поводження з дитиною або якщо в родині є дитина);
- взаємодія з правоохоронними органами з метою виявлення випадків насильства та забезпечення швидкого реагування на них;
- сприяння направленню кривдників для проходження корекційних програм.

ФОРМИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

ЕКСТРЕНА ДОПОМОГА ПРИ ГОСТРІЙ ТРАВМІ ЧИ В КРИЗІ

Основна мета: оцінка безпеки членів сім'ї, заходи по забезпеченню їх фізичної та психологічної безпеки, нормалізація психічного стану.

Основні види послуг:

- «гаряча лінія»;
- кризове втручання;
- індивідуальне консультування;
- групове консультування;
- притулок (транзитне житло, захисне проживання);
- направлення (переадресація) до медичних та правоохоронних органів.

ТРИВАЛА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ТА СУПРОВІД

Основна мета: надання соціальної, психологічної, юридичної допомоги постраждалим.

Основні види послуг:

- психотерапевтичне індивідуальне та групове консультування (екзистенціально-гуманістичний підхід, психодрама, арт-терапія, когнітивно-поведінкова терапія);
- структурна сімейна психотерапія;
- тренінги соціальних навичок та вмінь;
- правова допомога.

3.4. Надання резидентних послуг особам, постраждалим від насильства в сім'ї⁹⁹

3.4.1. Рамкові вимоги до стандартів надання резидентних послуг постражданим у спеціалізованих закладах і установах

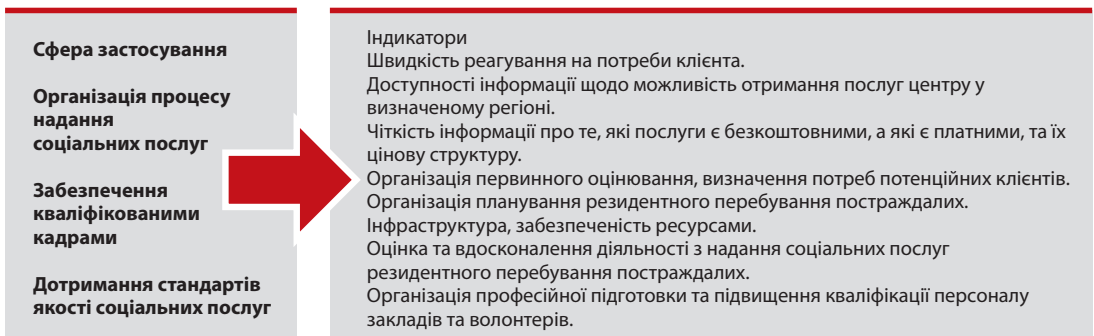
Стандарти якості соціальних послуг постраждалим застосовуються для забезпечення і вимірювання якості соціальних послуг, що надаються у резидентних закладах. Вони являють собою уніфікований інструмент для вимірювання відповідності якості соціальних послуг заявленим потребам і обсягу.

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ РЕЗИДЕНТНОГО ПЕРЕБУВАННЯ ПОСТРАЖДАЛИХ – КОМПЛЕКС ПОСЛІДОВНИХ ПРОЦЕДУР ТА ЗАХОДІВ, ЩО НАДАЮТЬСЯ КЛІЄНТАМ У МЕЖАХ СТАЦІОНАРУ

Резидентний заклад, у якому пропонуються послуги, має бути постійно діючим, тобто:

- мати стабільне фінансове забезпечення
- бути у змозі задовольняти довгострокові та короткострокові потреби клієнтів;
- працювати цілодобово.

Пропоновані стандарти надання резидентних послуг складають приблизний мінімум, який забезпечує захист отримувачів послуг та гарантує безпеку клієнтів у закладах. Стандарти відповідають специфічним і комплексним потребам отримувачів відповідних послуг, зокрема в частині підготовки та навчання персоналу закладів.

⁹⁹ При розробці був взятий за основу та адаптований до потреб цільової групи проект державних мінімальних стандартів якості соціальних послуг інституційного догляду (Київ-Луцьк-Рівне, 2006; розроблений в межах проекту ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб»)

Стандарти якості соціальних послуг постраждалим розроблялися з урахуванням базових принципів, застосування яких на практиці надає змогу оцінити рівень суб'єкта-постачальника та ідентифікувати якість задоволення потреб клієнтів, а саме:

- Право на захист життя та здоров'я.
- Право на повагу до приватного життя.
- Повага до людей та їх індивідуальних потреб і потенціалу.
- Право вибору та право клієнтів брати участь у плануванні дій щодо їх підтримки
- Право клієнтів на обслуговування кваліфікованим персоналом і/ або волонтерами.
- Право на скаргу.
- Право на доступу до інформації про спектр доступних послуг.
- Право на конфіденційність.
- Право на отримання послуг якомога ближче від дому.

Стандарти охоплюють наступні аспекти діяльності з надання соціальних послуг у закладі резидентного типу:

- Зміст соціальних послуг резидентного перебування постраждалих та підходи до процесу їх надання;
- Робота з клієнтами;
- Персонал, кадрове забезпечення;
- Ресурси;
- Управління процесом надання соціальних послуг;
- Контроль за якістю надання соціальних послуг.

Процес організації та надання соціальних послуг в межах резидентного закладу має враховувати, перш за все, потреби клієнтів, у відповідності до спільно розробленого затвердженого плану, поважати їх права і гідність, надавати безпечні умови перебування.

Відповідно до потреб надаються такі соціальні послуги:

Вид послуги	Зміст та термін надання послуги	Переваги	Обмеження
Довгострокове перебування	надається до того часу, поки потреби клієнта не зміняться докорінно	значні можливості максимальної реабілітації постраждалих; допомога особам із житловими та матеріальними проблемами	ре-віктимізація; зниження рівня автономії; високі вимоги до облаштування закладу; можлива втрата зв'язків з дитиною та місцем роботи

Вид послуги	Зміст та термін надання послуги	Переваги	Обмеження
Короткострокове перебування	до моменту розв'язання основних правових чи соціальних питань, але не менше 90 днів (до 6 місяців)	повага до автономії постраждалих; достатній час для реабілітації постраждалих і виробітки (відновлення) навичок самостійного планування життя	високі вимоги до облаштування закладу; нерозв'язані питання правового характеру (зокрема щодо житла, соціальних виплат тощо); відсутність окремого житла
Кризове втручання	Термінове надання психологічної, медичної, соціальної допомоги (вилучення з небезпечного оточення, надання притулку, зниження рівня стресу, вираження турботи, захист прав). Триває не більше 90 діб.	надання безпечного місця для перебування; можливість розпочати необхідне психологічне, соціальне, медичне та втручання; відкритість до клієнтів у кризі; надання підтримки та турботи в гострій ситуації	короткий термін перебування не дає змоги розв'язати проблеми правового та/або матеріального характеру; високої вимоги до організації безпеки; надається лише в кризовій ситуації
Спеціальне перебування	Послуги, завдяки постраждалі проходять спеціальну реабілітацію, вчать жити з певними вадами здоров'я (якщо такі є) або долати залежність тощо	Можливості задоволення спеціальних потреб осіб із вадами здоров'я (залежностями)	спеціальне облаштування закладів для постраждалих із вадами здоров'я, залежностями тощо; необхідність ліцензії на надання медичних (в т.ч., наркологічних) послуг; стан здоров'я клієнтів; можлива втрата зв'язку з дітьми, родиною.

Організуюючи надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих, потрібно брати до уваги цілу низку травмуючих чинників, що ускладнюють роботу та вимагають більше ресурсів, часу, планування, відповідальності, сил, а саме:

- розлучення з близькими і знайомими людьми та звичайним місцем перебування;
- тривога, пов'язана з новим місцем перебування в новій ситуації;
- страх невизначеного майбутнього і втрати контролю обставин;
- суб'єктивні переживання приниженості, ганебності свого становища;
- відчуття залежності та безпорадності у прийнятті рішень та вибору.

Послуги повинні мати комплексний та мультидисциплінарний характер, бути доступними для всіх клієнтів і надаватись на добровільній основі.

Комплексність передбачає низку послідовних стратегій, практик, процедур при наданні необхідних психологічних, соціальних, медичних послуг кожному конкретному клієнтові. З метою якнайповнішого задоволення потреб клієнта надання соціальних послуг має здійснюватись мультидисциплінарною бригадою фахівців у складі соціального працівника\робітника, соціального педагога, психолога, медсестри, трудового терапевта, реабілітолога, за потреби інших фахівців, наприклад, служби у справах дітей, центру зайнятості.

Зміст послуг резидентного перебування постраждалих визначається індивідуально, залежно від потреб клієнток, їх фізичного, психологічного стану.

ГОЛОВНЕ – ПІДТРИМКА ЖІНОК У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО ВЛАСНОГО ЖИТТЯ ТА ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ, А НЕ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЗАМІСТЬ НИХ.

3.4.2. Зміст соціальних послуг резидентного перебування постраждалих та підходи до процесу їх надання

Процес резидентного перебування постраждалих має будуватися таким чином, щоб забезпечити їх успішне повернення до життя у громаді, а також створити безпечне і стимулююче середовище для життя в межах закладу.

Підставою для отримання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих може слугувати звернення (заява) клієнта, вік клієнта, відсутність протипоказань щодо перебування у резидентному закладі.

Підставою припинення надання соціальних послуг резидентного перебування

постраждалих може бути рішення клієнта, перехід до іншого закладу, неприпустима поведінка клієнта, смерть клієнта.

Резидентний заклад може відмовити у наданні послуг, якщо за наявних ресурсів він не в змозі задовольнити визначених потреб (наприклад, через відсутність місць або спеціального облаштування для перебування з дитиною). У такому випадку керівництво резидентного закладу забезпечує особу, яка звернулася з проханням про надання послуг, інформацією щодо можливості отримати аналогічні послуги в інших резидентних закладах.

Нижче наведені змістовні характеристики стандартів, структуровані наступним чином:

- назва стандарту;
- вимоги, які необхідно виконати для досягнення очікуваного результату,
- результат, який очікується досягти для забезпечення якості послуги.

1. Автономія і незалежність

1.1 Соціальні працівники\робітники сприяють самостійному прийняттю рішення щодо власного життя, забезпечуючи, за потреби, інформацією, допомогою та підтримкою.

1.2 Клієнтки мають самостійно контролювати свої власні фінанси.

1.3. Соціальні працівники\робітники спілкуються з клієнтками мовою, якій ті надають перевагу.

1.4. Клієнтки мають право, після подання запиту, переглянути документи, стосовні ведення випадку та періоду перебування в закладі (особову справу, яка зберігається у резидентній установі).

1.5. Клієнтки мають бути проінформовані про будь-які наявні адвокатські послуги та процедури оскарження.

1.6. Резидентний заклад сприяє створенню умов фінансового убезпечення клієнтів та захисту їх особистих майнових інтересів. Клієнтам надається місце для безпечного зберігання цінних речей, проводяться приватні консультації щодо фінансових операцій.

Результати

Користувачі послуг беруть активну участь у прийнятті рішень, контролі над власним життям і допомагають підтримувати свою незалежність.

Налагоджена співпраця персоналу закладу з клієнтами.

Автономія клієнтів підтримується та захищається.

2. Повага до особистого життя та гідності клієнтів

1.1. Персонал закладу надає клієнтам підтримку, відповідно до їх особистих потреб і забезпечує повагу до людської гідності, незалежності та права контролювати власне життя.

1.2. Індивідуальна підтримка надається відповідно до побажань клієнта у спосіб, який поважає його гідність, в межах можливостей закладу. Соціальні послуги резидентного перебування постраждалих надаються у спосіб, який не порушує право на повагу до приватного і сімейного життя особи, з особливою увагою до:

- організації проживання, максимально наближеного до умов проживання дорослої людини (зокрема: можливість окремого проживання (або якомога менша кількість мешканців в одному приміщенні – кімнаті) та індивідуального користування ванною і туалетом; можливість проживання з дитиною; можливість самостійно визначати режим дня (з урахування графіку роботи закладу); можливість вільно пересуватися, якщо дозволяє режим безпеки); обирати стиль одягу, зачіски, застосування косметики, прафумів (якщо це не порушує прав або не шкодить здоров'ю інших клієнтів);
- надання санітарно-гігієнічних послуг, зокрема забезпечення санвузлом;
- проведення медичних оглядів та сприяння у забезпеченні клієнтів, які того потребують, лікуванням, лікарськими препаратами (за призначенням), засобами пересування, ортопедичними виробами тощо;
- придбання та доставки продовольчих, промислових та господарських товарів, медикаментів, книг, преси (у разі необхідності);
- допомога у написання листів, заяв, у оформленні документів, управлінні майном.
- представлення інтересів клієнта з метою їх захисту та вирішення проблем клієнта у державних та місцевих органах влади, в установах, організаціях, підприємствах, громадських об'єднаннях.

1.2. Персонал закладу завжди з повагою ставиться до своїх клієнтів.

1.3. До клієнтів завжди звертаються на ім'я (справжнє або вигадане), яким вони назвалися.

1.4. Персонал закладу завжди ставиться з повагою до раси, національності, культури, релігії, віку, вад людей, які отримують догляд у резидентній установі. Клієнти мають можливість задовольняти свої культурні, духовні, релігійні потреби.

1.5. Клієнти мають право обирати представників персоналу закладу, які надають їм послуги. У разі необхідності забезпечується отримання клієнтом/клієнткою соціальних послуг від спеціалістів інших закладів і установ.

1.6. Персонал установи забезпечує послідовність і постійність послуг, що надаються:

- призначаючи, з врахуванням думки клієнта, супервізора (ключового соціального працівника), який координує процес надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих;
- забезпечуючи ведення відповідної документації, де зазначаються особисті уподобання клієнта, його скарги і т.д.;

за бажанням (та з урахуванням вимог безпеки клієнта і закладу) підтримується зв'язок з сім'єю і друзями клієнта, юристами та іншими організаціями.

Результати

Клієнти відчувають, що до них ставляться з повагою, і цінують їх як особистість, не порушуючи право на особисте життя.

Клієнти отримують особисту підтримку у спосіб, який є для них прийнятним та відповідає їх особистим потребам.

Клієнти мають змогу підтримувати власну автономію, особистісно розвиватися, задовольняти свої інтелектуальні, духовні, культурні та релігійні потреби.

3. Конфіденційність

1.1 Персонал резидентного закладу поважає інформацію, надану клієнтом/ клієнткою, і зберігає її в таємниці від сторонніх.

1.2 Клієнти ознайомлені з інструкціями резидентного закладу щодо дотримання принципів конфіденційності, де зазначаються умови, за яких конфіденційність може бути порушена, а також санкції за невинуватене порушення конфіденційності.

1.3. Персонал закладу, у якому надаються соціальні послуги резидентного перебування постраждалих під розписку ознайомилися, про умови, за яких вони мають право розголосити отриману ними конфіденційну інформацію: 1) в межах закладу; 2) на вимогу органів влади чи інших служб.

1.4 Принципи конфіденційності розглядаються під час обговорення з колегами, керівниками та під час тренінгу або занять групової супервізії у закладі резидентного перебування постраждалих.

1.5 Суб'єкт-постачальник соціальних послуг резидентного перебування постраждалих вживає заходів для зберігання конфіденційної інформації у безпеці (в т.ч. – за необхідності – власного місцезнаходження).

1.6. Конфіденційна інформація зберігається з дотриманням правил обмеженого доступу у спеціально відведеному місці.

Результати

- Персональна інформація клієнтів є захищеною, доки вони не погодилися на її розкриття, або у виняткових ситуаціях.

- До конфіденційної інформації ставляться з повагою, а її невинуватене розголошення карається.
- В документах, що підписуються клієнткою та закладом, є пункти про дотримання принципів конфіденційності.
- У закладі є визначений та затверджений Порядок поведіння з конфіденційною інформацією клієнта, де чітко регламентовані умови, за яких конфіденційність може бути порушена, а також вимоги до збереження персональних даних та іншої конфіденційної інформації.

4. Відповідність потребам клієнта

1.1. Резидентний заклад задовольняє потреби клієнта, які були визначені під час оцінювання.

1.2. Усі спеціалізовані послуги (медичні, психологічні, освітні, профорієнтаційні тощо) надаються з урахуванням наукових досліджень та визнаного практичного досвіду в конкретній галузі.

1.3. Персонал має досвід та навички, необхідні для надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих.

1.4. Персонал має навички, необхідні для ефективного спілкування з клієнтами, застосовуючи індивідуальний підхід та манеру спілкування, що відповідає потребам кожного клієнта.

1.5. Потенційні клієнти, які мають намір отримувати соціальні послуги резидентного перебування постраждалих, пов'язані з лікуванням, реабілітацією або навчанням, повинні отримати і узгодити план догляду, в якому чітко розписані мета, завдання, етапи, тривалість та вимоги щодо виконання даних програм.

1.6. Персонал резидентного закладу повинен повідомити своїх клієнтів щодо наявних незалежних служб із захисту прав клієнтів.

1.7. Резидентний заклад може відмовити потенційному клієнтові у наданні своїх послуг, якщо за наявних ресурсів він не в змозі задовольнити визначених потреб. Відмова повинна супроводжуватися чітким поясненням причин та довідковою інформацією про можливість отримати дані послуги в іншому закладі.

1.8. Клієнт, який отримує соціальні послуги короткострокового резидентного перебування, не може перейти до програми довгострокового догляду без повторної комплексної оцінки потреб, результати якої повинні підтверджувати необхідність зміни щодо тривалості перебування.

Результати

Клієнти отримують соціальні послуги, що надаються кваліфікованим, спеціально

підготовленим персоналом у тому типі резидентного закладу і протягом того періоду, який найбільше відповідає їх заявленим потребам та очікуванням.

5. Ризики

1.1. Персонал не перешкоджає клієнтам брати на себе певні ризики, пов'язані з життєвими ситуаціями, надавши, або переконавшись, що клієнти розуміють ступінь безпеки та мають відповідну інформацію, яка дозволить їм зробити свідомий вибір. Інформація надається в межах реалізації індивідуального плану супроводу.

1.2. Ступінь ризику (зовнішньої небезпеки) оцінюється на момент потрапляння клієнта до резидентного закладу. Оцінка ризику є частиною загального оцінювання потреб та процесу планування індивідуальної реабілітації, які здійснюються у співробітництві з клієнтом/клієнткою. Стратегії підтримки клієнта обговорюються з персоналом.

1.3. Керівництво та персонал дотримуються усіх необхідних процедур з метою мінімізації ризиків при наданні соціальних послуг резидентного перебування постраждалих.

1.4. Персонал установ негайно реагує на відсутність клієнта з нез'ясованих причин згідно відповідних правил та процедур.

Результати

Клієнт отримує підтримку з боку персоналу закладу у випадках, коли йому необхідно брати на себе певний ризик, що є частиною відновлення автономії і незалежності та протидії ревікімізації.

6. Робота з клієнтом/клієнткою

а. Оцінювання потреб

1.1. Нові клієнти переходять до закладів, де надаються соціальні послуги резидентного перебування постраждалих, лише після здійснення комплексного оцінювання їх потреб. Оцінювання здійснюється соціальними працівниками, які мають достатню кваліфікацію, в тому числі необхідні навички спілкування з постраждалими.

1.2. Оцінювання потреб повинно включати частково або повністю наступне:

- необхідна житлова площа та індивідуальна підтримка;
- доступ до освітніх послуг, професійної підготовки або забезпечення можливості здійснювати професійну діяльність;
- підтримка або, навпаки, повне переривання зв'язку з родиною (відповідно до ступеню ризику) та найближчим соціальним оточенням;

- оцінка ризиків та визначення способів їх запобігти;
- культурні та релігійні потреби;
- потреби, пов'язані із станом фізичного та психічного здоров'я;
- особливі потреби, які зумовлюють специфіку умов перебування у закладі (наприклад, потреба в обладнанні для людей з інвалідністю);
- потреби у конкретних програмах лікування або реабілітації;
- методи комунікації;
- «сумісність» з іншими клієнтами, які перебувають у закладі.

1.3. Соціальний працівник разом з клієнтом/клієнткою складають індивідуальний план резидентного перебування на основі результатів оцінювання та іншої необхідної інформації.

1.5. Будь-які обмеження щодо вибору або свободи пересування, як наслідок переходу клієнта до резидентного закладу, обговорюються з клієнтом/клієнткою і зазначаються в індивідуальному плані перебування.

Результати

Клієнт отримує соціальні послуги резидентного перебування постраждалих в установі резидентного типу відповідно до попередньо визначених, обговорених та врахованих індивідуальних потреб та вимог.

Визначені потреби документально зафіксовані, а наявні проблеми (в т.ч. медичного характеру) – діагностовані.

6. Угода щодо перебування в закладі

1.1. Кожний клієнт закладу резидентного перебування постраждалих отримує підписану угоду не пізніше, ніж через 24 години (якщо фізичний і психічний стан клієнта дозволяє повністю усвідомлювати характер власних дій) та не пізніше 7 днів (якщо стан клієнта потребує корекції) від початку надання послуг.

1.2. В угоді визначені наступні характеристики перебування у закладі:

- Приміщення (кімната), де проживатиме клієнт;
- Правила та умови перебування, зокрема вимоги до втаємничення місця перебування та розташування закладу (якщо такі є);
- Термін перебування;
- Види індивідуальної підтримки, обладнання та послуги, які надаватимуться клієнту (в т.ч. юридичні, медичні, інші спеціалізовані послуги – за необхідністю);
- Обмеження (якщо є) щодо пересування за межами закладу;

- Перелік базових безкоштовних послуг, на які може розраховувати клієнт;
- Вартість послуг (за наявності платних додаткових послуг), зміст платної послуги, терміни і форма оплати та вартість будь-яких послуг та (або) обладнання;
- Індивідуальний план перебування та процедури перегляду й внесення змін до нього;
- Додаткові умови (можливість перебування з дитиною, політика щодо тютюнопаління, врахування культурних та релігійних потреб, особливості харчування та ін..)

1.3. Клієнт бере активну участь у погодженні тексту угоди щодо перебування в закладі.

1.4. Угода щодо перебування в закладі підписується у двосторонньому порядку. Клієнт отримує по примірник підписаної обома сторонами угоди.

Результати

Кожен клієнт має індивідуальну письмову угоду про надання соціальних послуг резидентного перебування з визначеними умовами перебування.

в. Індивідуальний план перебування

1.1. Індивідуальний план перебування, який окреслює умови надання послуг та відповідальність сторін, складається і узгоджується з кожним/кжною клієнтом/клієнткою з урахуванням його/її побажань щодо способу надання послуг, якщо вони не суперечать існуючим правилам закладу та вимогам чинного законодавства. План є основою для надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих, і базується на оцінюванні потреб, ризиків та на угоді про перебування в закладі.

1.2. План перебування детально описує заходи, які здійснюватимуться персоналом резидентного закладу з метою задоволення виявлених потреб.

1.3. План перебування оновлюється і узгоджується зі змінами потреб клієнта/клієнтки. Зміни мають реєструватися і впроваджуватися. План переглядається раз на 30 днів спільно з клієнтом/клієнткою, або, за потреби, частіше, відповідно до результатів психодіагностики та висловлених побажань отримувачів соціальних послуг.

1.5. План перебування підписується у двосторонньому порядку клієнтом/клієнткою та представником резидентного закладу. Обидві сторони зберігають свої примірники плану.

1.6. В плані перебування визначені усі обмеження, пов'язані з перебуванням у резидентному закладі, і є відомості про інформовану згоду клієнта на такі обмеження.

1.7. плані перебування зазначається прізвище фахівця відповідального за надання соціальних послуг резидентного перебування

Результати:

Всі клієнти мають розроблені та погоджені плани перебування, які зберігаються в них, та в закладі.

План відображає актуальні індивідуальні потреби клієнта у отриманні соціальних послуг резидентного перебування постраждалих у резидентній установі.

Клієнт має повну інформацію щодо характеру отримуваних послуг та залучається до розробки плану їх надання, що підвищує рівень автономності і незалежності.

7. Охорона здоров'я та медикаментозне лікування

1.1. Кожен заклад резидентного типу має розроблені програми підтримки здоров'я, лікування для задоволення потреб тих груп клієнтів, які у ньому перебувають.

1.2. Клієнтам надається підтримка та вони всіляко заохочується щодо піклування про власне здоров'я, в тому числі:

- підтримка у відвідуванні лікаря у лікарні та інших медичних закладах;
- підтримка щодо отримання доступу до інформації стосовно загальних питань охорони здоров'я;
- забезпечення умов щодо медичного самобслуговування (якщо можливо).

1.3. Клієнтам пропонується медичний огляд, включаючи лікування.

1.4. Курс лікування детально документується відповідно до вимог МОЗ та чинного законодавства. Інформація щодо наявності хвороби та наданого лікування зберігається в особовій справі клієнта, яка знаходиться у резидентному закладі.

1.5. Якщо клієнти самі здійснюють маніпуляції, необхідні для лікування, їм надається місце (кімната) для безпечного їх проведення.

1.6. Персонал, який надає соціальні послуги, пов'язані з охороною здоров'я, повинен мати медичну освіту (середню спеціальну або вищу).

1.7. Працівники закладу спостерігають за клієнтами, які вживають медикаменти, та викликають лікаря, якщо стан пацієнтів змінюється внаслідок вживання медикаментів і викликає занепокоєння.

1.8. У випадку смерті клієнта, всі медикаменти та записи щодо курсу лікування зберігаються протягом законодавчо встановленого періоду на випадок виникнення необхідності розслідування причин смерті.

Результати

Під час перебування у резидентному закладі задовольняються потреби клієнтів у адекватному, безпечному та систематичному лікуванні.

Перебіг надання медичних послуг ретельно документується.

8. Прийняття рішень

1.1. Персонал резидентного закладу поважає право клієнтів приймати рішення щодо власного життя та визнає можливість обмеження цього права лише у разі крайньої необхідності (небезпеки для життя або здоров'я). Будь-яке обмеження цього права ґрунтується на результатах оцінювання потреб клієнта та оцінці ризику і зазначається у плані догляду.

1.2. Обмеження свободи клієнта з метою захисту самого клієнта або оточуючих можливе лише після належного обстеження і обговорення та повинно бути задокументовано у особистій справі клієнта. Обмеження свободи клієнта можливе лише у відповідності до правил резидентної установи та з обов'язковим дотриманням чинного законодавства.

1.3. Персонал забезпечує клієнтів інформацією та підтримкою з метою сприяння у прийнятті рішень щодо власного життя.

1.4. Клієнти повинні мати доступ до послуг, що надаються незалежними організаціями із захисту прав людини, мають право самостійно відстоювати свої права, брати участь у роботі груп із захисту прав, які працюють за принципом «рівний-рівному», а також брати участь у групах самопомоги

1.5. Випадки, коли за клієнта рішення приймали інші особи, члени його родини, опікуни, документуються із зазначенням причин та заносяться до особової справи.

1.6. Власні кошти дієздатних клієнтів знаходяться у їх повному розпорядженні. Випадки, коли клієнти потребують сторонньої допомоги щодо розпорядження власними коштами та/або майном, і форми надання такої допомоги документуються і заносяться до особової справи клієнта.

Результати

Клієнти уникають ревіктимізації, посилюють власну автономію та незалежність. Вони самостійно приймають рішення щодо власного життя, отримуючи належну підтримку у разі необхідності.

Всі випадки обмеження пра клієнта ретельно задокументовані.

В закладі створюють групи самопомоги.

9. Участь у житті закладу

1.1. Керівництво закладу заохочує клієнтів до участі у щоденному житті резидентного закладу, а також у розробці та перегляді його процедур і програм. Клієнтам надається можливість залучатися до процесу прийняття важливих рішень щодо життя резидентної установи.

1.2. Персонал має надати клієнтам комплексну, доступну та зрозумілу інформацію щодо політики (мети, завдань, перспектив) резидентного закладу. Інформація подається у доступній для клієнта формі.

Результати

Клієнти мають право голосу та беруть активну участь в усіх аспектах життя закладу.

Забезпечується постійний зв'язок між усіма учасниками процесу надання постраждалим від насильства в сім'ї соціальних послуг резидентного перебування.

10. Освіта і робота

1.1. За необхідності заклад сприяє працевлаштуванню клієнтів (в т.ч. тимчасовій), отриманню доступу до освіти, фахової підготовки / перепідготовки, розвитку професійних навичок та іншій суспільно корисній діяльності, що відповідає здібностям і можливостям клієнтів.

1.2. Клієнти заохочуються (за умов безпечності) до відновлення участі у суспільній діяльності, освітніх програмах і культурному житті, в яких (або в подібних до яких) вони брали участь до переходу на проживання до резидентного закладу

1.3 Персонал допомагає клієнтам знайти можливості отримання освіти та здобуття нових навичок, в т.ч. дистанційної.

1.4 Персонал підтримує клієнтів у їх бажанні виконувати ту чи іншу роботу або здійснювати благодійну (волонтерську) діяльність в межах і поза межами резидентного закладу.

Результати

Клієнтам надається можливість отримати професійні навички, підвищити свою кваліфікацію, працювати, виконувати суспільно-корисну роботу в закладі та поза його межами, що сприяє збереженню / відновленню соціальних зв'язків.

11. Реабілітація

1.1. Керівництво резидентного закладу забезпечує можливості доступу (в межах закладу або із залученням дотичних служб) до реабілітаційних послуг медичного, психологічного, професійного, соціального характеру.

1.2. Для кожного клієнта резидентного закладу складається (за необхідності) програма реабілітації, складові якої узгоджуються з клієнтом/клієнткою. Програма реабілітації є складовою індивідуального плану перебування і міститься в особовій справі клієнта.

1.3. Реабілітаційні послуги надаються кваліфікованими фахівцями зі складу членів мультидисциплінарної команди фахівців.

1.4. Керівництво резидентного закладу забезпечує надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих мультидисциплінарною командою, сформованою на договірній основі, до складу якої можуть входити: соціальний робітник, психолог, медсестра, лікар потрібної спеціалізації, реабілітолог, священник, інші фахівці, визначені на підставі оцінки потреб клієнтів.

1.5. Індивідуальна програма реабілітації регулярно переглядається та коригується відповідно до зміни потреб клієнта. Усі зміни документуються.

1.6. Перегляд програми здійснюється фахівцями мультидисциплінарної бригади, усі зміни узгоджуються з клієнтом/клієнткою.

Результати

Клієнти резидентного закладу отримують професійні реабілітаційні послуги відповідно до своїх потреб.

12. Зворотний зв'язок, процедура оскарження та заохочення дій персоналу

1.1. Керівництво резидентного закладу відповідно до чинного законодавства розробляє і впроваджує процедуру й порядок отримання зворотного зв'язку від клієнтів з метою моніторингу і оцінки якості послуг, що надаються.

1.2. Персонал прислуховується враховує думки клієнтів, вживає заходів щодо їх обговорення та вирішення проблем, сприяючи, зменшенню кількості скарг.

1.3. Процедура і порядок подання скарг та схвальних відгуків щодо дій персоналу визначає послідовність та терміни їх розгляду.

1.4. Клієнт резидентного закладу може оформити скаргу або схвальний відгук самостійно або із залученням третьої особи.

1.5. З метою уникнення зловживань правом на скаргу з боку клієнтів персонал резидентного закладу проводить роз'яснювальні заходи для того, щоб переконатись, що клієнти розуміють зміст процедури оскарження (схвалення) дій персоналу та дійсно бажають її застосувати.

1.6. Клієнтів постійно інформують щодо ходу вивчення скарги (схвального відгуку). Клієнти, які подали скарги (схвалення), отримують відповідь протягом 30 діб.

1.7. Ведуться записи щодо усіх поданих скарг (схвальних відгуків) та результатів їх розгляду, відповідні записи заносяться до особових справ клієнтів та персоналу.

1.8. Неприпустимим є переслідування чи покарання клієнтів у будь-якій формі за подання скарги.

1.9. Розробляється система аналізу, визначення та реагування на однотипні скарги, що мають тенденцію до повторення.

1.10. Персонал, робота якого визначається позитивними відгуками клієнтів заохочується спеціальними винагородами.

Результати

Клієнти мають чітку процедуру надання зворотного зв'язку керівництву закладу.

Заклад має підстави для оцінки та прийняття рішень щодо способів удосконалення роботи закладу.

13. Захист клієнтів

1.1 Соціальні послуги резидентного перебування постраждалих надаються з недопущенням будь-якої форми насильства чи експлуатації як в самому закладі, так і з боку осіб поза його межами, включаючи фізичне, економічне, психологічне, сексуальне насильство, зневагу, дискримінацію чи приниження, до ведення до самогубства чи самоушкодження, або нелюдське ставлення внаслідок усвідомленого наміру, халатності чи незнання.

1.2 Клієнту надається інформація про процедуру сповіщення у випадку виникнення небезпеки стосовно клієнта або закладу. Заклад застосовує всі можливі способи згідно чинного законодавства для захисту осіб, які перебувають в ньому в якості клієнтів, та для захисту персоналу.

1.3. Клієнт отримує інформацію щодо порядку повідомлення у випадку виникнення загрози насильства з боку будь-якої особи в межах закладу (з числа персоналу або інших клієнтів). Керівництво закладу здійснює оперативне вивчення ситуації, перевіряє подану інформацію, вживає заходів щодо її припинення (якщо дані підтвердилися) / вживає заходів щодо недопущення обмови в майбутньому (якщо інформація не підтвердилася)

1.4. Навчання щодо запобігання насильству проводиться одразу ж після прийняття на посаду нового фахівця, та не рідше, ніж раз на шість місяців для всього персоналу.

14. Персонал, кадрове забезпечення

1.1. Заклад резидентного перебування постраждалих повинен мати необхідну кількість кваліфікованого персоналу у відповідності до штатного розпису. Персонал закладу має бути тієї ж статі, що і клієнти закладу.

1.2. Персонал має достатню компетенцію для виконання професійних обов'язків (має відповідну освіту, професійну / тренінгову підготовку / перепідготовку, володіє знаннями та досвідом для виконання поставлених завдань). Персонал має пройти спеціальну підготовку з питань протидії насильству в сім'ї та роботи з постраждалими від насильства.

1.3. Претендент на посаду подає документи згідно переліку, а також інформує про непритягнення до адміністративної відповідальності (з приводу насильства в сім'ї, недбалого виконання батьківських обов'язків) та/або кримінальної відповідальності. За наявності останньої, пошукач повідомляє обставини справи та статтю, по якій було притягнуто до відповідальності.

1.4. Заява від потенційного працівника та його рекомендації (з попереднього місця роботи, навчального закладу) розглядаються перед зустріччю та інтерв'ю з кандидатом, особлива увага звертається на моральні якості особи.

1.5. Працевлаштування на постійній основі здійснюється на підставі трудової угоди (контракту). Умови та вимоги трудової угоди (контракту) обговорюються сторонами перед підписанням. Примірники трудової угоди трудової угоди (контракту) надаються працівникові та зберігаються у відділі кадрів резидентного закладу

1.6. При зарахуванні до резидентного закладу, працівник проходить випробувальний термін протягом трьох місяців. По закінченні випробувального терміну, робота пошукача оцінюється із залученням клієнтів резидентного закладу. Протягом випробувального терміну пошукач проходить вступний курс (1 тиждень) щодо соціальної роботи в закладі резидентного перебування постраждалих, який включає ознайомлення: з цілями, завданнями, порядком роботи, процедурами та документообігом закладу; з основними принципами резидентного перебування постраждалих; правилами безпеки; досвідом роботи з окремими групами клієнтів та їх потреби тощо.

На час проходження вступного курсу призначається супервізор – наставник з числа досвідчених фахівців закладу; результати проходження курсу заносяться до особової справи працівника.

У разі потреби керівництво резидентного закладу забезпечує проходження додаткового навчання щодо надання послуг клієнтам із особливими потребами.

Керівник закладу проходять спеціальне навчання з управління наданням соціальних послуг.

1.7. Персонал має бути ознайомлений із посадовими інструкціями, розробленими з врахуванням специфіки роботи, що визначають межі відповідальності і підпорядкованість працівників резидентного закладу. Перед початком роботи з клієнтами фахівець протягом тижня проходить стажування та знайомиться з порядком роботи і процедурами резидентної установи.

1.8. Працівники закладу постійно підвищують кваліфікацію, проходячі програми навчання. Програми роботи закладу щорічно переглядаються, щоб переконатись у тому, що персонал може виконати цілі та задовольнити потреби клієнтів.

1.9. Персонал має володіти знаннями та навичками, необхідними для виконання професійних завдань, зокрема щодо:

- психологічних особливостей постраждалих від насильства в сім'ї та кривдників, і специфіки їх поведінки;
- пост-травматичних стресових розладів;
- методик реабілітації постраждалих;
- базових знань щодо захисту прав постраждалих від насильства в сім'ї;
- задоволення індивідуальних потреб клієнтів, в т.ч. навички спілкування та реагування на неадекватну чи агресивну поведінку;
- розв'язанні міжособистісних конфліктів та узгодження індивідуальних потреб клієнтів і порядку роботи закладу;
- розуміння релігійних та культурних особливостей клієнтів.

1.10. Навчання та підвищення кваліфікації, відповідно до посадових інструкцій, є одним з обов'язків персоналу, і складає частину робочого навантаження. Індивідуальні потреби навчання персоналу розглядаються і погоджуються не рідше, ніж раз на рік.

1.11. Щорічно здійснюється спільна (керівництво та соціальний працівник\робітник) оцінка результатів роботи персоналу згідно посадових інструкцій.

1.12. Бюджет установи складається з урахуванням коштів на навчання і підвищення кваліфікації персоналу.

1.13. Записи щодо пройденого навчання та його результатів зберігається в особових справах працівників закладів.

1.14. До надання соціальних послуг резидентного перебування залучаються волонтери. Відбір волонтерів здійснюється за тими ж критеріями, що й персоналу. Персонал не має права примушувати волонтерів виконувати завдання чи обов'язки, які є частиною оплачуваної роботи персоналу закладу.

Результати:

Підготовлений персонал надає кваліфіковані послуги клієнтам.

Персонал закладу своєчасно і регулярно проходить навчання та підвищує власну кваліфікацію.

15. Супервізія

1.1. Персонал резидентного закладу проходить регулярні супервізії, плани яких переглядаються щорічно.

1.2. Усі зустрічі з супервізії є частиною робочого плану і проводяться у робочий час не рідше, ніж один раз на три місяці.

1.3. Зміст і результати кожної зустрічі з супервізії письмово протоколюються.

1.4. Керівники закладу і супервізори обов'язково повинні проходити навчання з навичок супервізії.

Результати

Персонал закладу регулярно проходить супервізію, отримує кваліфіковане наставництво та підтримку.

Клієнти закладу отримують якісні послуги резидентного перебування постраждалих від персоналу, який регулярно проходить супервізію.

16. Захист

1.1. Резидентний заклад захищає клієнтів та персонал відповідно до вимог чинного законодавства. Порядок та процедури охоплюють наступні питання:

- заходи безпеки для захисту закладу та його клієнтів;
- взаємодія з правоохоронними органами при виникненні небезпеки;
- взаємодія зі сторонніми особами, які бажають потрапити на територію закладу, або вступити в контакт з клієнтами без згоди останніх;
- поведження із кривдниками;
- звітування про нещасні випадки;
- наявність інфекційної хвороби;
- реагування на погрози, випадки агресії чи жорстокості з боку клієнтів;
- реагування у випадку пожежі, техногенної аварії або стихійного лиха;
- зберігання грошей та цінностей клієнтів;
- зберігання ліків;
- реагування на зникнення клієнта з резидентного закладу.

1.2. Всі документи, що стосуються питань безпеки при наданні соціальних послуг резидентного перебування постраждалих мають постійно обновлятися.

1.3. Резидентний заклад має чіткі чіткі процедури/інструкції відповідального ставлення персоналу до грошей та власності клієнтів.

1.4. Персонал закладу фіксує всі випадки пошкодження або втрати майна клієнтів, яке сталося в межах закладу протягом періоду перебування клієнта.

1.5. Персоналу забороняється:

- приймати від клієнтів грошові засоби чи подарунки (крім тих, що відповідають традиційним уявленням про гостинність та коштують не дорожче 51 грн.);

- використовувати власність клієнта в особистих цілях;
- залучати клієнтів до азартних ігор;
- позичати у клієнта/клієнту гроші;
- продавати чи викидати речі, що належать клієнтам або їх сім'ям (навіть на прохання клієнта);
- продавати клієнтам товари чи послуги, окрім тих, які зазначено в угоді і які здійснюються на платній основі;
- брати борги або відповідальність за доглядом цінних речей від імені клієнта;
- впускати\приймати незнайомих осіб територію закладу або в кімнату клієнта без його чіткого дозволу.

Результати

Здоров'я, безпека персоналу закладу та добробут клієнтів резидентного закладу, у якому надаються соціальні послуги резидентного перебування постраждалих є пріоритетними та захищеними.

Гроші та особисте майно клієнтів захищені впродовж усього часу отримання соціальних послуг резидентного перебування.

17. Забезпечення надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих

1.1. Заклад надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалим від насильства в сім'ї визначає свою структуру відповідно до цілей, функцій, показників діяльності, безпеки і надійності та з метою досягнення ефективності і якості наданих послуг.

1.2. Персонал забезпечується робочим місцем та обладнанням, робочим одягом, необхідним для надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих.

1.3. Розташування та обладнання робочих місць здійснюється з дотриманням санітарно-гігієнічних норм та з дотриманням правил техніки безпеки.

1.4. Персонал в обов'язковому порядку ознайомлюється з правилами техніки безпеки та правилами користування засобами захисту, у разі необхідності.

1.5. Резидентний заклад, у якому надаються соціальні послуги, забезпечує своїх клієнтів кімнатою для проживання, необхідними меблями, та спеціальним обладнанням (за потреби) згідно норм чинного законодавства.

1.6. Резидентний заклад забезпечує для своїх клієнтів спеціально пристосовані та обладнані приміщення для проведення реабілітаційних, оздоровчих, культмасових заходів, релігійних відправ, кімнати для проведення дозвілля.

1.7. Керівництво резидентного закладу регулярно здійснює оцінку та вдосконалення інфраструктури з огляду на потреби та очікування клієнтів.

1.8. Надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих здійснюється за активної між секторальної взаємодії з іншими службами.

1.9. Діяльність з надання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих здійснюється з дотриманням вимог українського законодавства щодо ведення бухгалтерської звітності та проведення усіх фінансових процедур. Фінансова документація зберігається у встановленому законом порядку.

1.10. Керівництво та персонал резидентного закладу проводять послідовну та цілеспрямовану роботу з пошуку додаткових коштів, залучення до співпраці донорів та спонсорів.

Результати:

У резидентному закладі надаються якісні соціальні послуги резидентного перебування постраждалих.

Персонал та клієнти є захищеними у процесі надання та отримання соціальних послуг резидентного перебування постраждалих.

Безперервність надання/отримання соціальної послуги резидентного перебування охороняється бухгалтерськими та фінансовими процедурами.

18. Документування процесу надання послуг

1.1. Процес надання послуг документується. Перелік документів, що зберігаються в закладі згідно умов чинного законодавства, включає:

Особові справи кожного клієнта, включаючи угоди щодо надання соціальних послуг, індивідуальні плани перебування та реабілітації.

Особові справи кожного працівника, включаючи відомості щодо скарг/заохочень, освіти, графік проходження і результати навчання (підвищення кваліфікації), відмітки про супервізію, письмове повідомлення про ознайомлення з правилами безпеки закладу, інше.

Документацію з бухгалтерського обліку.

Договори про співпрацю з партнерами.

Звіти про нещасні випадки, інциденти, випадки насилля і здійснені заходи.

1.2. Клієнти та персонал повинні мати право ознайомитись з власними особовими справами на їх запит.

1.3. Положення про заклад, порядок роботи закладу, права та обов'язки клієнтів і персоналу, інші інформаційні матеріали мають знаходитися у відкритому доступі.

1.4. Резидентний заклад не рідше одного разу на рік проводить внутрішній моніторинг своєї діяльності щодо відповідності соціальних послуг, що надаються, стандартам. Результати моніторингу документуються, обговорюються персоналом закладу з метою визначення шляхів подальшої роботи.

Результати:

Права та інтереси клієнтів і персоналу охороняються процедурами резидентного закладу.

Діяльність закладу документується згідно вимог чинного законодавства.

3.5. Соціальні послуги дітям, які зазнали насильства в сім'ї¹⁰⁰

3.5.1. Загальні принципи надання соціальних послуг дітям та сім'ям

Стандарт якості соціальних послуг дітям (особам до 18 років), які зазнали насильства в сім'ї, вводить з метою покращення, упорядкування та уніфікації системи надання допомоги дітям та захисту їх прав. Стандарт визначає перелік та обсяг гарантованих видів соціальних послуг для дітей, які зазнали насильства в сім'ї, встановлює вимоги до якості, процесу надання послуг, змісту, форм та обсягу послуг, які повинні забезпечити суб'єкти надання соціальних послуг дітям, які зазнали насильства в сім'ї (далі – Служби). На підставі зазначеного стандарту визначається якість соціальних послуг, які надаються суб'єктами соціальних послуг, незалежно від форми власності, що зареєстровані як надавачі соціальних послуг дітям та сім'ям, мають відповідний дозвіл (ліцензію, сертифікат тощо).

Метою соціальних послуг для дітей, які зазнали насильства в сім'ї, є припинення насильства над дитиною, відновлення безпечного середовища для її виховання та розвитку в сім'ї; організація соціальної, медичної та психологічної реабілітації дитини та інших членів сім'ї, які зазнали насильства.

Цільова група:

1) Діти, які зазнали фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства (або осіб, які їх замінюють) та інших членів сім'ї.

2) Батьки (особи, які їх замінюють) дитини, яка зазнала фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства, недбалого ставлення.

Критерії визначення клієнтів:

- діти, визначені як жертви насильства в сім'ї відповідно до здійсненого оцінювання працівниками Служби, якщо інформація надійшла від самої дитини або членів її сім'ї;

¹⁰⁰ Розроблено та адаптовано до вимог цільової групи на основі: Брижоватий Т.В., Яковчук-Бесараб К.О.. Соціальні послуги дітям, які зазнали насильства в сім'ї // Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. ЛЛ. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ. – С. 92-142.

- діти, які визначені як жертви насильства в сім'ї відповідно до висновку служби швидкого реагування, яка здійснила первинне оцінювання та визначила наявність ознак насильства;
- батьки дитини, яка стала жертвою насильства в сім'ї (особи, які їх замінюють)¹⁰¹.

Клієнти отримують послуги за місцем фактичного проживання.

Робота здійснюється з дотриманням **етичних принципів соціальної роботи**, а саме:

відповідальність	– служба відповідає за якість послуг, які надаються, за створення належних умов праці, відповідне облаштування Служби та професійне зростання працівників
професіоналізм	– керівник Служби несе відповідальність за професійну компетентність працівників, створення можливостей для їх розвитку та навчання;
конфіденційність	– працівники Служби суворо дотримуються правил поширення інформації про клієнтів, з повагою ставляться до приватності клієнтів та інших працівників;
справедливість	– керівник та працівники Служби у вирішенні спірних питань перш за все керуються загальним принципом справедливості стосовно клієнтів та інших осіб, незалежно від того, хто причетний до питання, що виникло;
відданість	– усі працівники Служби при виконанні професійних обов'язків на перше місце ставлять інтереси клієнтів, спільними зусиллями шукають шляхи покращення послуг;
відкритість	– працівники Служби позитивно та відкрито налаштовані до всіх клієнтів та відвідувачів Служби, Служба налагоджує партнерські стосунки з іншими організаціями та громадою, поширює свій досвід у наданні послуг клієнтам
відсутність дискримінації	– всі клієнти Служби є рівними у праві отримання допомоги незалежно від статі, раси, національності, віку, релігійної приналежності, фізичних особливостей, майнового статусу, попереднього досвіду тощо.

**ГОЛОВНЕ – ПІДТРИМКА ЖІНОК У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО
ВЛАСНОГО ЖИТТЯ ТА ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ, А НЕ ПРИЙНЯТТЯ
РІШЕНЬ ЗАМІСТЬ НИХ.**

¹⁰¹ Якщо дитина не була вилучена з сім'ї, вона та її батьки (особи, які їх замінюють) отримують послуги після підписання договору про співпрацю між батьками дитини (особами, які їх замінюють) та Службою. Якщо дитина була вилучена з сім'ї, дитина отримує послуги одразу після влаштування на тимчасове проживання в безпечному місці; батьки дитини (особи, які їх замінюють) отримують послуги після підписання договору про співпрацю зі Службою.

Для унебезпечення дитини слід дотримуватися наступних правил:

- у випадку вилучення дитини з сім'ї **ознайомити** осіб, яким доручена тимчасова відповідальність за неї (родичі, працівники закладу, прийомні батьки), **з порядком дій у випадку несанкціонованих дій з боку батьків або інших членів сім'ї дитини** (погрози, спроба викрадення, порушення заборони на відвідування дитини тощо);
- організувати **супроводження дитини працівником**, який веде випадок або волонтером у разі вилучення дитини з сім'ї, направлення її до послуг додаткових фахівців чи організацій;
- **представляти інтереси дитини** в організаціях, установах і закладах та організувати надання послуг, в тому числі й навчання у місці перебування (реабілітації, лікування) дитини у випадку, якщо вона зазнала тяжких форм фізичного або сексуального насильства.

Соціальний працівник та інші фахівці, які працюють з дитиною, повинні повідомити Службу або правоохоронні органи в разі отримання інформації про існування загрози для життя та здоров'я дитини чи осіб з її значимого оточення.

Для унебезпечення працівника, який веде випадок, слід:

- проводити індивідуальну та групову роботу з клієнтами у службовому приміщенні, яке обладнане пристроєм для екстреного виклику міліції (використовується у випадку агресивних дій з боку клієнтів);
- відвідання сім'ї, де мало місце фізичне або сексуальне насильство, здійснювати у супроводі іншого працівника;
- не надавати клієнтам персональних контактів працівників, домашньої адреси, номерів домашнього та мобільного телефонів;
- будь-яку роботу з клієнтами здійснювати протягом робочих годин організації, яка надає послуги;
- кожного працівника ознайомити з правилами техніки безпеки та порядком дій у випадку виникнення надзвичайної ситуації.

Для забезпечення конфіденційності інформації про клієнтів надавач має створити умови для отримання членами сім'ї консультацій окремо один від одного, а також розробити для клієнтів та довести до їхнього відома правила безпеки та порядок дій у випадку виникнення небезпечної ситуації.

Особиста інформація про дитину та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути надана іншій стороні лише у випадках, передбачених законодавством і в разі загрози життю та здоров'ю дитини.

Фахівці, залучені до надання послуг, з повагою ставляться до особистої інформації про дитину та членів її сім'ї та оперують нею виключно в інтересах дитини:

- служба не має права розголошувати особисту інформацію про клієнтів без їх письмової згоди;
- усі особисті дані клієнтів та матеріали особистих справ зберігаються у закритій шафі, доступ до якої мають тільки працівник, який працює з випадком, та керівник Служби;
- інформація, отримана від клієнтів під час консультування, може залишатися конфіденційною від інших членів сім'ї за проханням клієнта (крім випадків, коли розголошення інформації може викрити планований клієнтом/клієнткою злочин проти інших осіб).

Важливим аспектом є управління якістю послуг, що надаються Службою, запровадження якого є завданням керівництва Служби (воно ж виступає гарантом належного рівня послуг). Система управління якістю включає: планування роботи, контроль за якістю її виконання, розроблення та реалізацію заходів з усунення недоліків та покращення якості послуг. Для забезпечення якості розробляється стратегічний та щорічний план розвитку послуг, орієнтованих на задоволення потреб клієнтів. Оцінювання роботи Служби проводиться за допомогою адміністративного перегляду діяльності організації, а також через опитування клієнтів. Інформація, отримана від клієнтів, використовується для аналізу та вдосконалення діяльності організації. Крім того, має існувати дієва процедура подання та розгляду скарг та отримання подяк.

ПІДСТАВИ

ПОЧАТКУ НАДАННЯ ПОСЛУГ

Дітям:

- 1) отримане та зареєстроване повідомлення про випадок насильства в сім'ї;
- 2) підтверджена інформація про насильство над дитиною, що оформлюється відповідним висновком у формі оцінки жорстокого поводження з дитиною в сім'ї;

Зацікавленим дорослим

- 3) підписання договору про надання послуг батьками (або особам, які їх замінюють).

ЗАКІНЧЕННЯ НАДАННЯ ПОСЛУГ

Дітям:

висновок соціального працівника, який веде випадок, про влаштування дитини в безпечне середовище: повернення у власну сім'ю, влаштування на постійне проживання в іншу сім'ю чи заклад та завершення періоду її адаптації.

Батькам (особам, які замінюють):

- 1) відновлення безпечного середовища для дитини в родині та можливість її повернення;
- 2) завершення максимально можливого терміну роботи з сім'єю та неможливість відновити безпечне середовище для дитини в біологічній родині;
- 3) дострокове розірвання договору про співпрацю через невиконання його умов;
- 4) відмова батьків від отримання соціальних послуг.

Етапи надання соціальних послуг сім'ям, в яких є діти, що страждають від насильства

Етап	Зміст етапу
Отримання інформації та її реєстрація	<p>Інформація надходить шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> особистого звернення дитини чи заяви одного із членів сім'ї безпосередньо до Служби у справах дітей за місцем проживання (якщо отримана інформація вказує на можливість скоєння кримінального злочину стосовно дитини, вона не пізніше ніж протягом 24 годин з моменту отримання повинна бути передана до органів внутрішніх справ); письмового або усного повідомлення від фахівців закладів, де навчається або перебуває дитина чи від сторонніх осіб, які мають підозру або докази жорстокого поводження з дитиною в сім'ї; отримання форми оцінки жорстокого ставлення до дитини в сім'ї від Служби швидкого реагування. <p>Отримана інформація повинна бути зафіксована черговим працівником Служби письмово у книзі реєстрації повідомлень.</p>
Розширене вивчення/розслідування ситуації. Прийняття рішення та влаштування дитини у безпечне місце перебування	<ol style="list-style-type: none"> Розширене вивчення ситуації в сім'ї здійснюється соціальним працівником Служби, якому доручено вести випадок, протягом семи днів після здійснення первинного оцінювання ситуації в сім'ї. Для збору інформації для оцінювання ситуації сім'ї соціальний працівник застосовує такі методи: інтерв'ю, огляд дитини та умов її проживання та догляду, опитування, спостереження, тестування, вивчення документів і довідок, офіційні звернення до правоохоронних органів та органів влади тощо. У ході розширеного вивчення ситуації в сім'ї детально вивчається стиль спілкування батьків або осіб, які їх замінюють, з дитиною, ставлення їх та близьких родичів до дитини, ставлення до інших дітей в сім'ї, ситуації з минулого, які можуть підтвердити або спростувати схильність кожного з батьків або осіб, які їх замінюють, до насильства, стосунки між членами сім'ї, особливості поведінки членів сім'ї на роботі, з сусідами та інші обставини, які можуть бути використані у роботі з випадком. Результати розширеного вивчення ситуації фіксуються у формі оцінки жорстокого поводження з дитиною в сім'ї та є конфіденційною інформацією. Висновки розширеного вивчення ситуації стосуються: <ul style="list-style-type: none"> наявності ознак жорстокого поводження з дитиною; безпеки/небезпеки перебування дитини в сім'ї та її повернення в сім'ю у разі вилучення; виявлення причин жорстокого поводження та рекомендацій щодо усунення цих причин; стилю поведінки й особливостей характеру батьків або осіб, які їх замінюють; висновку щодо реалістичності цілей роботи з батьками та членами родини, а також рівня безпеки середовища для виховання дитини; терміновості та шляхів усунення причини небезпеки для дитини та заходів з її вилучення; виявлення пріоритетів та акцентів у наданні послуг дитині та батькам або особам, які їх замінюють, для відновлення безпечного середовища для проживання дитини в сім'ї.

Етап	Зміст етапу
Укладання та підписання договору з батьками або особами, які їх замінюють, про надання послуг	<ol style="list-style-type: none"> 1. Договір укладається між батьками або особами, які їх замінюють та Службою і підписується обома сторонами перед початком надання послуг. З метою отримання згоди батьків на співпрацю із соціальним працівником він попередньо проводить для них та членів сім'ї мотиваційну консультацію протягом тижня після здійснення розширеного вивчення ситуації в сім'ї. 2. Договір визначає: <ul style="list-style-type: none"> ● перелік соціальних послуг, які надаватимуться дитині та членам сім'ї в межах плану ведення випадку на безоплатній основі; ● перелік послуг, які можуть надаватися на платній основі за умови, що батьки виявили згоду на їх отримання; ● права та обов'язки кожної з сторін, а також відповідальність у випадку порушення умов угоди; ● умови припинення надання послуг; ● термін дії договору. 3. План роботи з випадком додається до договору і є його невід'ємною частиною. 4. Договір складається соціальним працівником, який веде випадок, у двох примірниках, один з яких передається сім'ї, другий – зберігається в особовій справі сім'ї. 5. Перед підписанням договору соціальний працівник, який веде випадок, повинен переконатись, що батьки або особи, які їх замінюють, та інші члени сім'ї усвідомлюють призначення та функції документу, права та обов'язки сторін, розуміють значення термінів. У разі необхідності він повинен роз'яснити положення договору. 6. У випадку відмови батьків від подальшої співпраці, працівник забезпечує їх друкованими інформаційними матеріалами з висвітленням тем, що розглядалися під час мотиваційної консультації.
Складання індивідуального плану роботи з випадком	<ol style="list-style-type: none"> 1. План роботи з випадком складається соціальним працівником, який веде випадок, на основі результатів розширеного вивчення ситуації протягом семи днів після укладання договору про співпрацю. План включає заходи з реабілітаційної роботи з дитиною (якщо дитина не була вилучена з сім'ї) та план роботи з батьками або особами, які їх замінюють. 2. У випадку, коли дитина не була вилучена з сім'ї, план складається за участі батьків або осіб, які їх замінюють, та обов'язково спільно з ними. 3. План роботи підписують всі виконавці, які будуть відповідальні за здійснення окремих завдань. 4. Перед підписанням плану соціальний працівник, який працює з випадком, з'ясовує, чи зрозумілі всім членам сім'ї заплановані кроки, дає роз'яснення щодо пунктів плану. 5. План складається за типовою формою і містить: а) мету надання соціальних послуг; б) короткострокові цілі та завдання роботи з конкретною сім'єю; в) заходи для досягнення цілей; г) очікувані результати роботи з членами сім'ї; д) терміни виконання заходів; е) відповідальних виконавців. 6. План охоплює основні сфери функціонування сім'ї, які спрямовані на відновлення безпечного середовища для дитини в сім'ї. 7. План складається у двох примірниках, один з яких надається батькам або особами, які їх замінюють. 8. План надання соціальних послуг переглядається щонайменше один раз на два тижні.

Етап	Зміст етапу
<p>Реалізація заходів, передбачених індивідуальним планом</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Термін роботи з випадком визначається індивідуально для кожної сім'ї і може тривати не більше 12 місяців. 2. В ході роботи з батьками соціальний працівник, який веде випадок, повинен організувати консультації та надання послуг фахівців згідно пріоритетів вирішення нагальних проблем та визначеного плану. Консультування може здійснюватися штатними фахівцями, Служба може залучати кваліфікованих фахівців-консультантів, направляти в інші установи та організації для отримання консультацій або закуповувати послуги інших надавачів послуг у відповідності до плану роботи з сім'єю. 3. Кількість, тематика та частота зустрічей визначаються спільно з батьками (особами, які їх замінюють), фіксуються в плані роботи з випадком та можуть корегуватися в процесі роботи з сім'єю. Рекомендована частота зустрічей соціального працівника з членами сім'ї упродовж першого місяця роботи – не менше двох разів на тиждень. Зустрічі можуть відбуватися як за місцем проживання сім'ї, так і в Службі. 4. Кожен контакт з сім'єю документується. Соціальний працівник фіксує мету зустрічі, питання, які вирішувалися, результати зустрічі і заплановані кроки. 5. Не рідше одного разу на два тижні соціальний працівник, який веде випадок, спільно з батьками (особами, які їх замінюють) оцінюють якість виконання поставлених завдань. Якщо завдання виконані не повністю або не виконані взагалі, залежно від причин термін виконання завдання може бути подовжений, або соціальний працівник приймає рішення про розірвання угоди з сім'єю. 6. Інформація про надані дитині та батькам (особам, які їх замінюють) послуги повинна бути зафіксована в особистій справі
<p>проміжне оцінювання, перегляд або корегування плану роботи з випадком</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проміжне оцінювання, перегляд та корегування плану догляду здійснює працівник, який веде випадок. 2. Регулярність проміжного оцінювання залежить від ситуації в сім'ї, але має здійснюватись не рідше одного разу на квартал. 3. Зміни до плану роботи з випадком вносяться соціальним працівником, який веде випадок, спільно з сім'єю, після розгляду та аналізу ситуації. Проміжне оцінювання здійснюється шляхом аналізу професійних записів, які веде соціальний працівник, усних свідчень клієнта, розгляду звітів фахівців, які працюють з дитиною, свідчень членів родини та людей що регулярно спілкуються з сім'єю та дитиною (інші родичі, друзі, сусіди). 4. Якщо випадки насильства в сім'ї повторюються, соціальний працівник ініціює вилучення дитини з небезпечного середовища. 5. У випадку виникнення проблем чи перешкод у виконанні плану роботи з випадком соціальний працівник виносить випадок клієнта на індивідуальну супервізію.

Етап	Зміст етапу
Кінцеве оцінювання, завершення надання соціальних послуг	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підсумкове оцінювання здійснюється за тиждень до завершення терміну дії договору. 2. Рішення про завершення надання послуг приймається соціальним працівником, який працює з випадком, обговорюється з батьками (особами, які їх замінюють) та керівником Служби. Запис з висновками та обґрунтуванням прийняття рішення щодо завершення надання соціальних послуг здійснюється в особовій справі сім'ї. 3. Соціальний працівник повинен визначити ступінь безпечності ситуації та можливість повернення дитини в сім'ю. Якщо ситуація в сім'ї визначається соціальним працівником як безпечна, це рішення разом з результатами оцінювання передається керівнику Служби. Керівник Служби протягом трьох днів формує та збирає комісію у складі не менше трьох осіб для прийняття рішення про повернення дитини в сім'ю. До складу комісії обов'язково включають представника служби захисту дітей за місцем проживання дитини, соціального працівника, який веде випадок, психолога, який працював з дитиною та членами сім'ї. 4. Якщо після проведення кінцевого оцінювання виявилось, що батьки чи особи, які здійснюють опіку над дитиною, не здатні створити для дитини безпечного середовища, а випадки насильства можуть повторюватися, то працівник, який працює з випадком, інформує службу захисту дітей, яка ініціює процес позбавлення батьківських прав. 5. Соціальний працівник, який веде випадок, надає сім'ї інформацію про служби та заклади у громаді, до яких сім'я може звернутися за допомогою при виникненні кризової ситуації (лікувально-профілактичні, навчальні, виховні заклади, навчально-реабілітаційні центри, центри соціальної та медико-соціальної реабілітації, центри соціальних служб для молоді, територіальні центри соціального обслуговування, інші відповідні державні та недержавні організації та установи за місцем проживання сім'ї). 6. Соціальний працівник, який веде випадок, попереджає батьків про обов'язковий моніторинг ситуації в сім'ї після завершення роботи, визначає спільно з клієнтами термін такого моніторингу.
Післяпрограми моніторинг ситуації в сім'ї	<ol style="list-style-type: none"> 1. Після завершення надання послуг соціальний працівник упродовж шести місяців здійснює моніторинг ситуації та надає необхідну підтримку членам сім'ї. 2. У випадку, якщо батьки відмовилися співпрацювати зі Службою, моніторинг здійснюється протягом року. При існуванні реальної загрози для життя та здоров'я дитини інформація передається до служби швидкого реагування, яка за потребою вилучає дитину з сім'ї. 3. Результати моніторингу додаються до особової справи сім'ї, яка зберігається в Службі не менше ніж п'ять років після завершення роботи з сім'єю. 4. Після завершення терміну здійснення моніторингу, при відсутності повторних випадків насильства, працівник припиняє моніторинг ситуації в сім'ї, нагадує про можливість для сім'ї звертатись до Служби при виникненні проблем та необхідності підтримки. 5. У разі повторення випадків насильства з сім'єю знову починається робота, переглядається попередній план догляду і складається новий.

Етап	Зміст етапу
Перенаправлення до послуг інших фахівців після завершення надання послуг	<ol style="list-style-type: none"> 1. Перенаправлення здійснюється у випадках: <ul style="list-style-type: none"> • необхідності отримання додаткових послуг, які Служба не може надати; • завершення дії договору про надання послуг Службою. 2. Служба може здійснювати перенаправлення до окремих фахівців служб, агенцій, недержавних організацій для отримання послуг психолога, ігрового терапевта, логопеда, дефектолога, соціального педагога, педагога, психіатра, дитячого психіатра, психотерапевта, медичного психолога, педіатра, реабілітолога та до медичних працівників інших спеціальностей або до лікувально-профілактичних, навчальних та навчально-виховних закладів, навчально-реабілітаційних центрів, центрів соціальної та медико-соціальної реабілітації, соціальних служб для молоді, правозахисних та інших відповідних організацій та установ за місцем проживання, що надають послуги дітям, інвалідам, жінкам, особам, залежним від психоактивних речовин, особам, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі тощо. 3. При перенаправленні соціальний працівник, який веде випадок, заповнює форму перенаправлення встановленого зразка і передає її до організацій чи фахівця, куди здійснюється перенаправлення. Відповідальний соціальний працівник повинен перевірити результати свого направлення і впевнитись, що дитина перебуває під увагою і захистом відповідних органів. 4. У разі перенаправлення сім'ї в іншу установу чи заклад для отримання регулярних послуг разом із формою перенаправлення передається особова справа дитини та сім'ї, результати оцінювань. Відповідальний соціальний працівник повинен перевірити результати свого направлення і впевнитись, що сім'ю взято на облік та розпочато надання необхідних послуг. 5. Для ефективного та швидкого перенаправлення Служба складає та постійно оновлює базу даних партнерських агенцій, закладів та установ, а також каталог послуг, які вони надають.
Інформування	<p>Для успішного запровадження послуг для дітей, які зазнали насильства в сім'ї, необхідне проведення постійного інформування громадськості про явище насильства в сім'ї та можливості допомоги дітям, які стали його жертвами. Інформаційна кампанія повинна включати три напрями:</p> <ul style="list-style-type: none"> • інформування дітей (дії у ситуації насильства в сім'ї); • інформування батьків (вплив різних видів насильства на розвиток дитини, відповідальність за скоєння дій, які порушують права дитини); • інформування осіб, які можуть бути свідками насильства в сім'ї – вчителі, лікарі, сусіди та ін. (важливість повідомлення про факт вчинення насильства над дитиною до уповноважених організацій).

3.5.2. Особливі умови надання соціальних послуг дітям, які зазнали насильства в сім'ї¹⁰²

Мінімальний перелік послуг, що мають бути надані дитині, яка зазнала насильства у сім'ї:

1. влаштування у безпечне місце для тимчасового перебування (у сім'ю родичів, прийомну сім'ю, заклад тощо);

¹⁰² Подається за: Брижоватий Т.В., Яковчук-Бесараб К.О.. Соціальні послуги дітям, які зазнали насильства в сім'ї // Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ. – С. 92-142.

2. догляд і утримання дитини під час тимчасового перебування у закладі або іншій сім'ї;
3. планування допомоги дитині та її подальшого влаштування;
4. медична, психологічна, соціальна реабілітація;
5. психологічна підтримка, консультування;
6. допомога у здобутті освіти та супровід навчання (організація додаткових занять, позашкільної роботи, індивідуального плану навчання, корекційні заняття, профорієнтація тощо);
7. надання підтримки перед влаштуванням дитини на постійне проживання (у сім'ю чи заклад);
8. представництво інтересів дитини, захист її прав (представництво у суді, органах влади, установах тощо);
9. правова допомога (допомога в оформленні документів, реалізації державних гарантій щодо соціального захисту, сприяння в отриманні допоміжних або реабілітаційних засобів (в разі потреби));
10. перенаправлення до інших фахівців;
11. у разі вилучення з родини – влаштування до сімейних форм виховання, утримання та догляд до 18 років;
12. моніторинг дотримання прав дитини в процесі оформлення опікунства, догляду в сім'ї чи закладі.

1. Терміни надання послуг

Послуги дитині надаються до моменту її влаштування на постійне проживання у безпечне середовище (власну сім'ю, прийомну сім'ю чи заклад) та завершення процесу її адаптації.

2. Відстеження дотримання прав дитини, яка зазнала насильства в сім'ї

Мета: контроль за умовами проживання та виховання дитини, за дотриманням її законних прав.

Послуги надаються соціальним працівником, який веде випадок, шляхом аналізу інформації, отриманої від батьків (або осіб, які їх замінюють) дитини та від осіб з оточення родини, а також спостереження за стосунками в сім'ї.

Якщо дитина не була вилучена з сім'ї, послуга надається протягом терміну роботи з батьками (особами, які їх замінюють), визначеного договором про співпрацю, та після закінчення роботи з сім'єю протягом терміну здійснення післяпрограмного моніторингу (шість місяців).

Якщо дитина була вилучена з сім'ї, послуга надається протягом терміну тимчасового перебування дитини в безпечному місці та протягом шести місяців після повернення дитини в сім'ю або влаштування її на постійне проживання в прийомну сім'ю чи заклад.

У випадку виявлення порушення прав дитини соціальний працівник, який веде випадок, здійснює соціальну роботу з батьками, спрямовану на зміну їх поведінки, у разі потреби повідомляє правоохоронні органи, місцеві служби у справах дитини про випадок порушення прав дитини, допомагає підготувати необхідні документи для правозахисного процесу (в залежності від ситуації), може представляти інтереси дитини в суді або інших державних органах і службах, планує відповідні заходи до плану роботи з батьками (особами, які їх замінюють) з метою припинення порушення прав дитини в сім'ї та відновлення безпечного середовища для її виховання тощо.

На першому етапі роботи соціальний працівник, який веде випадок, відвідує сім'ю або місце тимчасового перебування дитини не рідше одного разу на тиждень. Якщо порушень прав дитини не виявлено або батьки (особи, які їх замінюють) чи особи, які тимчасово несуть відповідальність за дитину в місці тимчасового перебування, вживають відповідних заходів для відновлення прав дитини, частота візитів може бути меншою, але не рідше одного разу на місяць.

3. Соціально-психологічна підтримка для полегшення адаптації дитини до нових умов при вилученні дитини з сім'ї

Мета: підготовка дитини до зміни оточення, зменшення психологічного стресу через розлучення з близькими людьми і зміну місця проживання.

Послуги передбачають надання емоційної підтримки та наснаження з боку соціального працівника, який веде випадок, при влаштуванні дитини у безпечне місце тимчасового перебування (приймна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, сім'я опікуна чи піклувальника, дитячий будинок, інтернат або притулок), лікувальний або реабілітаційний заклад.

Відвідання та моніторинг становища дитини працівником здійснюється протягом усього періоду перебування дитини в місці тимчасового безпечного перебування та роботи з батьками (особами, які їх замінюють) до моменту здійснення підсумкового оцінювання ситуації в сім'ї та прийняття рішення про відновлення можливості повернення дитини в сім'ю.

Частота відвідань дитини становить: протягом першого тижня перебування дитини в новому оточенні – три рази; протягом наступного терміну визначається за потребою, але не рідше одного разу на тиждень. Спілкування соціального працівника, який веде випадок, з дитиною відбувається у формі бесід, ігор та спільного дозвілля.

У разі потреби – допомога в отриманні послуг психолога, організація дозвілля,

допомога в інтеграції в дитячі колективи (навчального, реабілітаційного чи лікувального закладу), допомога в отриманні доступу до послуг у громаді.

Якщо після завершення роботи з батьками (особами, які їх замінюють) прийнято рішення про неможливість повернення дитини в сім'ю та позбавлення батьків батьківських прав, соціальний працівник, який веде випадок, надає послугу при влаштуванні дитини на постійне місце проживання.

Соціальний працівник, який веде випадок, постійно відстежує процес та умови перебування дитини в закладі або в родині. За наявності обґрунтованої причини в інтересах дитини місце її перебування може бути змінено на підставі висновку соціального працівника, який веде випадок.

Соціальний працівник, який веде випадок, надає рекомендації стосовно реабілітації та особливостей спілкування з дитиною особам, які доглядають дитину у місці тимчасового або постійного перебування.

4. Соціально-психологічна підтримка для полегшення адаптації дитини при поверненні в сім'ю після тимчасового вилучення.

Мета: підготовка дитини до зміни оточення, зменшення психологічного стресу при поверненні в сім'ю після тривалого періоду проживання поза сім'єю.

Послуги передбачають надання дитині емоційної підтримки та наснаження з боку соціального працівника, який веде випадок, при поверненні дитини в сім'ю після тимчасового вилучення.

Послуги надаються протягом одного тижня до повернення дитини в сім'ю та двох тижнів після повернення дитини в сім'ю з частотою відвідань дитини не рідше ніж два рази на тиждень. За потребою такі зустрічі можуть відбуватися частіше.

Послуги передбачають спілкування соціального працівника, який веде випадок, з дитиною, консультування дитини, організацію зустрічей з батьками (особами, які їх замінюють) до повернення дитини в сім'ю, відстеження стосунків дитини з батьками (особами, які їх замінюють) та членами сім'ї, психологічної готовності дитини та батьків (або осіб, які їх замінюють) до повернення дитини в сім'ю.

Спілкування соціального працівника, який веде випадок, з дитиною відбувається у формі бесід, ігр та спільного дозвілля.

Якщо соціальний працівник, який веде випадок, робить висновок про психологічну неготовність дитини до повернення в сім'ю в зазначений термін, він може рекомендувати відкласти повернення дитини. Протягом цього терміну здійснюється активна робота з дитиною для створення позитивного налаштування дитини.

Соціальний працівник, який веде випадок, надає батькам (особам, які їх замінюють) рекомендації стосовно полегшення адаптації дитини та особливостей спілкування з нею.

5. Представництво інтересів дитини

Мета: захист прав та інтересів дитини.

Послуги передбачають безпосередній захист прав та представництво інтересів дитини перед третіми особами якщо немає інших законних представників або таке представництво є найбільш безпечним та відповідає інтересам дитини. Представництво інтересів дитини може здійснюватися перед батьками або особами, які їх замінюють, родичами, органами опіки та піклування, органами місцевого самоврядування, в суді, лікувальних та освітніх закладах тощо. Соціальний працівник надає допомогу дитині при оформленні документів, допомоги в отриманні доступу до гарантованих послуг та ресурсів громади, реалізації прав на соціальний захист та додаткову допомогу.

Послуги надаються протягом терміну ведення випадку соціальним працівником.

Методами здійснення представництва є телефонні дзвінки, особисті візити, участь у розгляді справ дитини, супроводження дитини до закладів, які надають необхідні послуги, написання листів, звернень, пропозицій, запитів, скарг, порушення клопотання перед відповідними органами.

Кінцевим результатом надання послуг є отримання дитиною доступу до всіх необхідних послуг.

6. Організація спеціалізованої допомоги під час роботи з випадком

Мета: забезпечення комплексної професійної допомоги дитині у подоланні стресу та поліпшення адаптації до нових умов перебування.

За результатами розширеного вивчення ситуації в сім'ї соціальний працівник, який веде випадок, визначає потреби дитини, організовує послуги чи направляє дитину до відповідних фахівців.

У разі потреби в реабілітації, соціальний працівник направляє дитину на медичну та психологічну реабілітацію до спеціальних закладів. Направлення може здійснюватися до таких фахівців:

медичного психолога, педіатра, реабілітолога та медичних працівників інших спеціальностей (дитячого психолога, логопеда, дефектолога, соціального педагога, педагога, дитячого психіатра, психотерапевта) або закладів (закладів по роботі з хімічними залежностями; організацій по роботі із інвалідами тощо), які надають відповідні послуги.

При здійсненні направлення соціальний працівник, який веде випадок, заповнює форму встановленого зразка, де вказується вид насильства, якого зазнала дитина; особливості фізичного та психологічного стану дитини; проблема, яка потребує вирішення фахівцем або закладом, до якого здійснюється направлення; контактна інформація фахівця або закладу.

При направленні дитини, яка була вилучена з сім'ї, працівник, який веде випадок, здійснює організацію візиту до фахівця чи закладу та супровід дитини до місця надання послуги. По закінченні надання послуги соціальний працівник, який веде випадок, отримує відповідний висновок фахівця та супроводжує дитину до безпечного місця перебування.

Якщо дитина не була вилучена з сім'ї, соціальний працівник, який веде випадок, пояснює батькам або особам, які їх замінюють, потребу надання дитині таких послуг та передає їм заповнену форму направлення. Відповідальність за організацію візиту до фахівця чи закладу несуть батьки або особи, які їх замінюють.

Факт звернення до рекомендованої послуги та терміни такого звернення враховуються при оцінюванні змін ситуації в сім'ї.

Соціальний працівник, який веде випадок, співпрацює з фахівцями чи закладами, які надають додаткові послуги для дитини, та фіксує інформацію про зміни у фізичному та психологічному стані дитини в особовій справі дитини.

7. Інформування

Мета: надання інформації з метою забезпечення прав дитини, допомоги у здійсненні вибору дитиною та ефективного надання послуг.

Послуги передбачають надання дитині в доступній формі та необхідному обсязі інформації про ціль послуг соціального працівника та заходи, які будуть здійснюватися й здійснюються у ході допомоги дитині. Соціальний працівник протягом усього терміну надання послуг постійно інформує дитину про те, що відбувається, про заплановані кроки, досягнуті результати тощо.

Соціальний працівник надає дитині інформацію стосовно поняття насильства, прав та обов'язків дитини, неможливості використання насильницьких методів виховання та покарання дитини, потреби тимчасового перебування дитини поза сім'єю (у випадку вилучення), ресурсів громади, до яких дитина може звертатися самостійно у випадку насильства стосовно неї або інших осіб.

Інформування може здійснюватися у формі бесід, надання друкованих матеріалів, демонстрації відеоматеріалів, гри. Методи надання послуги обираються відповідно до віку та рівня розвитку дитини.

8. Консультування

Мета: допомога у прийнятті рішень та пошуку шляхів вирішення проблемних ситуацій, які виникають у дитини у процесі надання послуг.

Послуги передбачають спільне планування кроків до поліпшення ситуації

дитини. Рівень відповідальності дитини за виконання запланованого визначається з урахуванням реалістичних можливостей дитини та не може спонукати її діяти проти батьків або осіб, які їх замінюють чи самостійно здійснювати кроки, на які потрібна згода батьків або осіб, які їх замінюють.

Послуги надаються у приміщенні Служби або за місцем проживання (тимчасового перебування) дитини.

Частота консультацій соціального працівника залежить від потреб дитини та її запитів. Дитина має право на отримання не менше однієї на тиждень безоплатної консультації психолога, лікаря, корекційного педагога та дефектолога. Якщо дитина не була вилучена з сім'ї, кількість та частота консультацій визначаються соціальним працівником, який веде випадок, спільно з дитиною, узгоджуються з батьками або особами, які їх замінюють та вносяться у план роботи з сім'єю.

Якщо дитина була вилучена з сім'ї, то кількість та частота консультацій визначається соціальним працівником, який веде випадок, спільно з дитиною та узгоджуються з особами, які несуть тимчасову відповідальність за дитину.

За потреби на консультації можуть бути запрошені батьки, члени родини або інші особи, участь яких може бути необхідною або корисною для дитини та вирішення її проблеми.

Дитина має право на конфіденційність наданої працівнику інформації, в тому числі від її батьків, якщо ця інформація не підлягає обов'язковому повідомленню у відповідні органи згідно з законодавством.

9. Навчання

Мета: надання дитині інформації та відпрацювання навичок у захисті своїх прав та інтересів, підвищення рівня самостійності дитини.

Навчання відбувається за напрямками: комунікативні навички, навички самобслуговування, захист власних прав. Темі та форми необхідного навчання можуть корегуватися в процесі співпраці для підвищення ефективності навчання. Навчання може відбуватися індивідуально під час консультацій або у формі групової роботи.

Послуги організуються в межах Служби працівником, який веде випадок. За потребою Служба може укласти угоду з іншими організаціями та фахівцями для проведення навчання для клієнтів служби та перенаправляти клієнтів для проходження навчання.

Якщо дитина не була вилучена з сім'ї, кількість та частота навчальних занять визначаються соціальним працівником, який веде випадок, спільно з дитиною та узгоджуються з батьками (особами, які їх замінюють) і вносяться у план роботи з сім'єю.

Якщо дитина була вилучена з сім'ї, то кількість та частота навчальних занять визначаються соціальним працівником, який веде випадок, спільно з дитиною та узгоджуються з особами, які несуть тимчасову відповідальність за дитину.

До навчання можуть бути залучені також інші члени сім'ї, якщо це сприятиме ефективнішій роботі з сім'єю та пришвидшенню відновлення безпечної ситуації в сім'ї.

10. Кваліфікаційні вимоги до соціального працівника, який веде випадок

Освіта: базова вища або вища у сфері соціальної роботи / педагогіки / психології/ охорони здоров'я; обов'язковий сертифікат про проходження навчальних курсів по роботі з дітьми, які зазнали насильства, від відповідного органу.

Досвід роботи: щонайменше два місяці практичної діяльності в Службі під керівництвом досвідченого соціального працівника.

Навички: встановлення контакту та спілкування з дітьми різного віку та різними типами клієнтів; надання емоційної підтримки та наснаження до змін; консультування; спостереження, виявлення проявів вчиненого насильства на поведінці та психологічному стані дитини; визначення особливостей сприйняття клієнта; проведення навчання для дорослих, групової роботи, представництва інтересів; встановлення контактів з представниками інших організацій, ведення записів, аналіз інформації; пошуку ресурсів громади, прийняття рішень у складних ситуаціях.

Соціальний працівник, який веде випадок, зобов'язаний:

- отримувати інформацію про випадки вчинення насильства над дитиною в сім'ї від керівника Служби;
- здійснювати розширене вивчення ситуації в сім'ї шляхом опитування членів сім'ї та осіб, наближених до сім'ї (вчителі дитини, сусіди, лікарі, родичі та ін.) і спостереження за поведінкою дитини та батьків (або осіб, які їх замінюють);
- вносити отриману інформацію в форму оцінки жорстокого поводження з дитиною в сім'ї;
- організувати та проводити мотиваційну консультацію для батьків (або осіб, які їх замінюють) дитини, яка стала жертвою насильства;
- пояснити батькам (особам, які їх замінюють) потребу підписання договору, роз'яснити його зміст та підписати договір від імені Служби;
- спільно з батьками (особами, які їх замінюють) скласти план співпраці з сім'єю та відстежувати його виконання обома сторонами;
- надавати послуги консультування, інформування та організації спеціалізованої допомоги під час роботи з випадком батькам (особам, які їх замінюють) відповідно до плану роботи з випадком;

- надавати послуги консультування, інформування та організації спеціалізованої допомоги, представництва інтересів, соціально-психологічної підтримки для полегшення адаптації дитини при поверненні в сім'ю після тимчасового вилучення, соціально-психологічної підтримки для полегшення адаптації дитини до нових умов при вилученні дитини з сім'ї, відстеження дотримання прав дитини відповідно до плану роботи з випадком;
- у випадку роботи з дитиною, яка була вилучена з сім'ї, при здійсненні організації спеціалізованої допомоги, супроводжувати дитину до місця надання послуги та назад, до місця тимчасового проживання;
- вести професійні записи відповідно до стандартів ведення документації;
- брати участь у зустрічах та зборах працівників Служби відповідно до графіку Служби;
- щомісячно звітувати перед керівником Служби про кількість клієнтів;
- здійснювати перенаправлення клієнтів після закінчення надання послуг Службою.

11. Кваліфікаційні вимоги до соціального працівника, який здійснює кризове втручання

Соціальний працівник, який здійснює кризове втручання, зобов'язаний:

- відвідувати сім'ю з дітьми, яка перебуває у складних життєвих обставинах, з метою перевірки отриманої інформації;
- проводити оцінювання ситуації в родині; оцінювати потреби родини;
- за потреби та при наявності загрози життю та здоров'ю членів родини, що перебуває у складних життєвих обставинах, залучати служби швидкого реагування, правоохоронні органи;
- вести відповідну документацію (заповнювати журнал реєстрації повідомлень про кризову ситуацію в родині, форму оцінки кризової ситуації, форму оцінки жорстокого поведіння з дитиною в родині, акт обстеження, бланк плану кризового втручання);
- форму перенаправлення клієнта, бланк підсумкового оцінювання тощо);
- спільно з родиною планувати роботу з метою подолання кризової ситуації;
- вживати заходів для подолання кризової ситуації;
- сприяти забезпеченню членів родини з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, тимчасовим чи постійним безпечним місцем проживання;

- у разі необхідності та за наявної загрози життю та здоров'ю дитини вилучати дитину з небезпечного середовища та забезпечувати її безпечним місцем проживання;
- забезпечувати членів родини з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, безпечним місцем проживання;
- організовувати та проводити кризове консультування;
- надавати юридичну підтримку;
- представляти інтереси дитини та/або членів родини перед третіми особами;
- ініціювати процес позбавлення батьків батьківських прав;
- сприяти працевлаштуванню та зайнятості членів сім'ї з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах;
- забезпечувати доступ членів родини з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, до ресурсів громади (програми реабілітації, сімейне консультування, інтенсивна терапія, допомога батькам у влаштуванні на лікування від алкогольної чи наркотичної залежності тощо);
- супроводжувати дитину до безпечного місця проживання;
- супроводжувати членів сім'ї з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, до безпечного місця проживання;
- сприяти процесу адаптації дитини до нового середовища;
- у разі необхідності перенаправляти дитину та/або членів родини до організацій, які надають необхідні послуги;
- проводити моніторинг зміни ситуації в родині;
- відстежувати зміни в родині по завершенні надання послуг кризового втручання.

12. Підбір персоналу

Керівництво Служби забезпечує підбір кваліфікованого персоналу для надання послуг у достатній кількості.

Підбір відповідного персоналу для надання послуг цільовій групі здійснюється керівництвом Служби.

Максимальне навантаження одного працівника, який веде випадки дітей, не перевищує 10 клієнтів одночасно.

Для забезпечення вчасного надання якісних послуг Службі рекомендується вести базу фахівців інших державних та недержавних організацій, які мають відповідну підготовку та кваліфікацію, та можуть бути залучені до надання послуг клієнтам на контрактній основі у випадку, якщо кількість клієнтів перевищує норми навантаження на працівників служби.

13. Правила ведення та оформлення особової справи дитини

Правила оформлення та ведення індивідуальної справи дитини розроблені відповідно до нормативно-правових актів, державних стандартів, що регламентують правила складання та оформлення документів у закладах, порядок роботи з ними з моменту їх створення або надходження для передавання в архів.

Оформлення і ведення індивідуальної справи дитини здійснюється державною мовою.

Усі діти, які зазнали насильства в сім'ї та яким надаються соціальні послуги, реєструються в журналі обліку, а також на них заповнюються індивідуальні справи.

Особова справа клієнтів включає:

- дату початку та завершення випадку;
- ПІБ соціального працівника, який веде випадок;
- форму оцінки жорстокого поведіння з дитиною (заповнену працівниками служби швидкого реагування та доповнену соціальним працівником, який веде випадок, при здійсненні розширеного вивчення ситуації);
- додаткову інформацію, яка підтверджує фізичний та психічний стан дитини та надана додатковими фахівцями (лікар, шкільний психолог, класний керівник дитини тощо) у вигляді відповідних висновків;
- нотатки соціального працівника, який веде випадок, щодо особливостей поведінки батьків (осіб, які їх замінюють) та дитини під час консультування, рівень зацікавленості батьків (осіб, які їх замінюють) у результативності наданих послуг тощо;
- договір з батьками (особами, які їх замінюють) про співпрацю;
- план роботи з випадком;
- результати проміжного та фінального оцінювання ситуації в сім'ї;
- висновок про закриття випадку;
- інші документи, які стосуються випадку.

Обов'язки осіб, відповідальних за оформлення та ведення індивідуальної справи дитини:

- ведення індивідуальних справ;
- надання працівникам установи індивідуальних справ для роботи;
- контроль за їх зберіганням та поверненням;
- підготовка та оформлення справ для архівного зберігання;
- контроль за дотриманням працівниками установи вимог цієї інструкції.

Індивідуальні справи дітей зберігаються в офісному приміщенні.

Відповідальною особою за ведення та зберігання індивідуальної справи дитини є соціальний працівник (соціальний педагог).

Кожен з фахівців мультидисциплінарної команди здійснює записи та відмітки про виконання запланованих заходів індивідуального плану дитини не рідше одного разу на тиждень.

У роботі з документами необхідно керуватися таким вимогами:

- передавати індивідуальну справу дитини особам, які не є працівниками установи чи офіційними представниками дитини, можна лише з дозволу керівництва установи;
- при звільненні з роботи, перед відпусткою або виїздом у відрядження та при переведенні на іншу посаду працівник повинен передати документи, які знаходилися у нього, іншій відповідальній особі;
- внесення у підписаний документ будь-яких виправлень або доповнень не допускається; у виняткових випадках внесені виправлення чи доповнення повинні бути завізовані особою, яка підписала цей документ;
- працівники установи забезпечують зберігання документів та конфіденційність інформації, яка в них міститься.

Доступ до індивідуальної справи дитини мають:

- батьки дитини, які не були насильниками, та сама дитина в разі бажання ознайомитися із записами в особовій справі у присутності соціального працівника;
- контролюючі органи або керівник закладу для здійснення контролю, моніторингу та оцінки діяльності фахівців на вимогу;
- фахівці мультидисциплінарної команди, які працюють з дитиною;
- інші фахівці, які залучені до допомоги дитині: юрист, правозахисник, лікар-експерт, представники судових органів, органів опіки та піклування;
- тимчасово призначений керівником відповідальний фахівець у випадку хвороби, відпустки, зміни відповідального працівника для забезпечення безперервності та наступності роботи;
- працівник закладу, до якого здійснюється перенаправлення дитини.

Контроль за правильністю ведення особової справи дитини здійснює керівник соціальної служби або інший менеджер відповідно до своїх функціональних обов'язків.

Оцінка жорстокого поводження з дитиною в родині (Заповнюється працівником, який здійснює первинне оцінювання та доповнюється соціальним працівником Служби, який проводить розширене вивчення ситуації)

3.5.3. Специфіка послуг для батьків (осіб, що їх замінюють) з сімей, в яких вчинено жорстоке поводження з дітьми¹⁰³

1. Терміни надання послуг

Послуги батькам та іншим членам сім'ї надаються протягом терміну дії договору. Максимальний термін дії договору не перевищує 12 місяців.

2. Інформування

Мета: надання вичерпної та достовірної інформації з питань насильства, відповідальності за його скоєння та послуг, які пропонує надавач.

Проведення соціальним працівником, який веде випадок, мотиваційної консультації і надання батькам друкованої інформації.

Мотиваційна консультація тривалістю 1 год. проводиться протягом тижня після здійснення розширеного вивчення ситуації в сім'ї та передбачає надання інформації про поняття, види та прояви насильства, відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, за скоєння насильства, наслідки насильства для психічного здоров'я дитини, а також інформування про послуги Служби, очікувані результати співпраці з батьками (особами, які їх замінюють) та можливі наслідки відмови батьків або осіб, які їх замінюють, у співпраці зі Службою.

Після отримання мотиваційної консультації батьки або особи, які їх замінюють, протягом доби приймають рішення про співпрацю зі Службою.

У разі подальшої співпраці батьків або осіб, які їх замінюють, зі Службою соціальний працівник, який веде випадок, надає додаткові інформаційні послуги під час регулярних консультацій.

У випадку відмови батьків або осіб, які їх замінюють, від подальшої співпраці, соціальний працівник, який веде випадок, забезпечує їх друкованими інформаційними матеріалами з висвітленням тем, що розглядалися під час орієнтаційної консультації.

3. Консультування

Мета: спонукання батьків (або осіб, які їх замінюють) на прийняття рішення щодо припинення насильства та подолання його наслідків.

Консультування здійснює соціальний працівник, який веде випадок, у приміщенні Служби.

Кількість та частота консультацій визначаються планом співпраці з батьками та

¹⁰³ Подається за: Брижоватий Т.В., Яковчук-Бесараб К.О.. Соціальні послуги дітям, які зазнали насильства в сім'ї // Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ. – С. 92-142.

узгоджуються з ними. Консультації надаються як планово у відповідності до плану співпраці, так і поза планом за потребою та зверненням батьків або осіб, які їх замінюють. Мінімальна кількість консультацій соціального працівника в рамках плану співпраці – одна година на тиждень.

Після завершення консультації соціальний працівник, який веде випадок, фіксує інформацію про рівень зацікавленості батьків (або осіб, які їх замінюють), особливості їхньої поведінки під час консультації, вчасність та якість виконання спільно запланованих крр. до особової справи сім'ї.

За потребою на консультації можуть бути запрошені інші особи з близького оточення сім'ї, участь яких може бути необхідною або корисною для вирішення проблем сім'ї.

4. Навчання

Мета: покращення навичок контролю власної поведінки та емоційного стану батьків, відпрацювання навичок догляду за дітьми.

Навчання організовується та проводиться в межах Служби соціальним працівником, що веде випадок, чи залученим фахівцем і охоплює напрямки: комунікативні навички, контроль власних емоцій, догляд за дитиною. Темі та форми необхідного навчання визначаються спільно з батьками або особами, які їх замінюють під час складання плану роботи з випадком та можуть корегуватися в процесі співпраці.

Навчання може відбуватися індивідуально під час консультацій або у формі групової роботи.

До проходження навчання можуть бути залучені також інші члени сім'ї, якщо це сприятиме більш ефективній роботі з сім'єю та пришвидшенню відновлення безпечної ситуації в сім'ї.

5. Організація спеціалізованої допомоги під час роботи з випадком

Мета: забезпечення комплексної професійної допомоги сім'ї.

За результатами розширеного вивчення ситуації в сім'ї соціальний працівник, який веде випадок, визначає потреби членів сім'ї та з'ясовує можливість надання послуг відповідних фахівців.

Направлення може здійснюватися до окремих фахівців: психолога, соціального педагога, психіатра, психотерапевта, медичного психолога та медичних працівників інших спеціальностей, а також служб та агенцій по роботі з жінками, з інвалідами, особами залежними від хімічних речовин, особами, які звільнилися з місць позбавлення волі, центрів зайнятості та інших агенцій, які надають послуги з працевлаштування та професійної підготовки тощо.

При здійсненні направлення соціальний працівник, який веде випадок, заповнює форму встановленого зразка, де вказуються особливості фізичного та психологічного стану батьків, проблема, яка потребує вирішення фахівцем або закладом, до якого здійснюється направлення, контактна інформація фахівця або закладу.

Соціальний працівник, який веде випадок, пояснює батькам або особам, які їх замінюють, мету направлення та користь від отримання ними визначених послуг та віддає їм заповнену форму направлення.

Відповідальність за здійснення візиту до фахівця чи закладу несуть самі отримувачі даної послуги – батьки (особи, які їх замінюють). Факт звернення до рекомендованої послуги та терміни такого звернення враховуються при оцінюванні змін ситуації в сім'ї.

Соціальний працівник, який веде випадок, співпрацює з фахівцями чи закладами, які надають додаткові послуги батькам або особам, які їх замінюють, та фіксує інформацію про зміни у їх фізичному та психологічному стані в їхній особовій справі.

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ 1

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА НАДАННЯ ДОПОМОГИ ЙОГО ЖЕРТВАМ

Стандарти протидії домашньому насильству та надання допомоги його жертвам в межах Організації Об'єднаних Націй

Історія боротьби з домашнім насильством на рівні ООН - це історія становлення, розвитку та взаємопідсилення двох напрямів правозахисту: *прав жінок та прав дітей*, оскільки самі ці дві категорії осіб найбільше страждають від різних проявів насильницької поведінки в сім'ї.

Вперше на рівні ООН проблема сімейного насильства була актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху у захист прав жінок та увійшла в поле зору світової спільноти як складова проблеми подолання *насильства стовно жінок*, що було визнано *проявом дискримінації та грубою формою порушення прав людини*.

Поступове визнання феномену домашнього насильства та його розмаху співпало з визнанням *de jure* принципу *рівності жінок та чоловіків* та всебічним його закріпленням у численних міжнародних правових актах. Загальні положення щодо *рівності прав жінок та чоловік*, права кожного на життя, свободу та тілесну недоторканість, *заборони тортур*, або жорстокого, нелюдського, чи такого, що принижує його гідність, поводження і покарання; безпідставного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканість його житла, дискримінації за будь-якою ознакою, отримали міжнародне визнання та закріплення в базових документах ООН з прав людини - *Загальній декларації прав людини (1948 р.)*; *Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.)*, *Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.)*, *Конвенції ООН про права дитини (1989 р.)* та факультативних протоколах до неї; *Конвенції ООН про права інвалідів (2006 р.)*¹⁰⁴. Всі вказані міжнародно-правові акти визнані Україною та мають обов'язкову юридичну силу¹⁰⁵.

Базовим міжнародно-правовим договором ООН, яким заклав основу визнання та захисту прав жінок на світовому рівні та започаткував спеціальну нормативну базу протидії домашньому насильству, стала **Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок** (далі – *Жіноча конвенція*), яка була прийнята 18 грудня 1979 р. Генеральною асамблеєю ООН. На сьогодні Жіноча конвенція є універсальним комплексним документом в області захисту та забезпечення прав жінок, учасницями

¹⁰⁴ В преамбулі Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (2011 р.) прямо зазначено, що вказані правові акти ООН були покладені в основу роботи по підготовці цієї Конвенції, що підтверджує єдність оонівських та європейських стандартів протидії домашньому насильству

¹⁰⁵ Тексти цих міжнародно-правових документів розміщено у відкритому доступі на офіційному сайті Верховної Ради України в рубриці «Законодавство»: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

якої є більш ніж 180 держав світу. Конвенція була визнана Українською РСР в 1980 р. Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. № 1543-XII наша держава підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, ухваленими Українською РСР до проголошення незалежності України, отже, відповідно до статті 9 Конституції України, Жіноча конвенція є частиною національного законодавства України та підлягає застосуванню всіма органами державної влади та місцевого самоуправління¹⁰⁶.

Жіноча конвенція містить широкий перелік зобов'язань держав у галузі забезпечення та захисту прав жінок та можливостей їх реалізації на рівних підставах з чоловіками. Загальні зобов'язання держави стосовно подолання дискримінації щодо жінок в усіх її формах та негайного здійснення всіма відповідними заходами політики ліквідації дискримінації щодо жінок, викладені в ст. 2 Жіночої конвенції (*більш докладно див. Додаток 2.1.*)

На момент ухвалення Жіночої конвенції проблема боротьби з насильством щодо жінок не була визнана невід'ємною складовою захисту прав жінок, з цієї причини конвенція не містить прямих положень щодо заборони насильства стосовно жінок або його окремих форм. Однак конвенція є «відкритим» документом, тобто передбачає можливість застосування її положень також і до тих форм дискримінації, що безпосередньо не передбачені її текстом.

Конкретизація положень Жіночої конвенції, подальше уточнення сфери її застосування належить до компетенції **Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок** (далі – КЛДЖ) - експертного органу ООН, створеного з метою моніторингу виконання державами-учасницями положень конвенції. КЛДЖ дійшов до висновку, що *насильство стосовно жінок є формою дискримінації і включив його до сфери дії Жіночої конвенції, ухваливши відповідні загальні рекомендації*. Необхідності викорінення будь-яких видів насильства щодо жінок, включаючи сексуальне насильство, знущання в сім'ї, сексуальні домагання на роботі, присвячена *Загальна рекомендація № 12 КЛДЖ*. У *Загальній рекомендації № 14 КЛДЖ* також звертався до проблеми насильства щодо жінок, акцентуючи увагу на тому, що виконання зобов'язань за конвенцією передбачає припинення традиційної практики, що завдає шкоду жіночому здоров'ю (обрізання жіночих геніталій тощо).

Особливе значення у сфері боротьби з насильством щодо жінок та домашнім насильством має **Загальна рекомендація № 19 КЛДЖ**, прийнята на 11 сесії Комітету

¹⁰⁶ Щодо докладної характеристики Жіночої конвенції та її місця в правовій системі України див.: Сулова О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.М. Захист прав жінок та дітей судовими і правоохоронними органами в Україні/ За заг. ред. Христової Г.О. - Київ:Тютюкін, 2010. – 336 с.; Модельні справи із застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок / Григор'єва Л.І., Руднева О.М., Христова Г.О. та ін. / За наук. ред. О.М. Рудневої. – К.: Істина, 2006. – 184 с., Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (науково-практичний коментар) / О.М. Руднева, Г.О. Христова, О.О. Уварова та ін./ За наук. ред. О.М. Рудневої. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 364 с. та інш.

в 1992 р. Її особливе значення полягає передусім у тому, що це перший міжнародний документ, який надав визначення поняття «насильства щодо жінок», однозначно визнав його *формою дискримінації за ознакою статі та порушенням гарантованих на міжнародному рівні прав людини*.

Згідно з Загальною рекомендацією № 19 КЛДЖ, визначення дискримінації включає **насильство за ознакою статі (гендерне насильство)**, а саме: *насильство, спрямоване на жінку тільки тому, що вона жінка, або насильство, жертвами якого є переважно жінки. Воно охоплює дії, що фізичну, психічну, сексуальну шкоду або страждання, а також загрозу застосування таких дій, примушення або позбавлення волі*.

Загальна рекомендація № 19 КЛДЖ прямо вказує, що *домашнє насильство є однією з найбільш небезпечних форм насильства щодо жінок*. Воно превалує в усіх видах суспільств. У межах сім'ї жінки будь-якого віку піддаються насильству всіх видів, включаючи побиття, зґвалтування, інші форми сексуальних зловживань, фізичні та психічні форми насильства, які зберігаються через традиційні погляди. Недостатня економічна свобода багатьох жінок залишатися в умовах насильства. Ухилення чоловіків від своїх сімейних обов'язків може також вважатися формою насильства і примусу. Ці форми насильства ставлять жінок у становище, що загрожує їх здоров'ю, і завдають шкоду їх здатності брати участь у сімейному і громадському житті на рівній основі з чоловіками.

Отже, насильство за ознакою статі, у тому числі домашнє насильство, знижує або зводить нанівець користування з боку жінок своїми *правами та основними свободами*, які включають:

- право на життя;
- право не піддаватися тортурам та іншим видам жорстокого, нелюдяного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;
- право на рівний захист відповідно до гуманітарних норм у період міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право не зазнавати дискримінації в будь-якій формі;
- право на рівний захист відповідно до закону та рівний захист перед судом;
- право на рівне становище в сім'ї;
- право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я;
- право на справедливі і сприятливі умови праці.

У світлі цих коментарів, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок рекомендував державам-учасницям вжити систему заходів, спрямованих на

подолання домашнього насильства та його наслідків, частина яких безпосередньо стосується *підтримки жертв домашнього насильства*, а саме:

- забезпечити *ефективний захист* від домашнього насильства;
- створити відповідні служби захисту і підтримки для жертв насильства;
- запровадити ефективні процедури подачі скарг і засоби судового захисту, включаючи компенсації для жертв насильства;
- створювати або підтримувати програми для жертв домашнього насильства, зґвалтувань, сексуальних домагань та інших видів насильства за ознакою статі, включаючи притулки, консультаційні та реабілітаційні центри, служби підтримки для жінок, що стали жертвами насильства або щодо яких існує загроза його вчинення, спеціально підготовлений медичний персонал;
- забезпечити *доступність допомоги* жертвам насильства, передусім сільським жінкам (*більш докладно див. Додаток 2.2*)

Принципові вимоги щодо надання підтримки жертвам домашнього насильства містяться також в **рішеннях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок** за результатами розгляду індивідуальних скарг осіб, які вважають, що вони стали жертвами домашнього насильства. Таке повноваження КЛДЖ було визнано за ним *Факультативним протоколом до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1999 р.)*.

Україна ратифікувала Факультативний протокол до Жіночої конвенції Законом від 5 червня 2003 р. № 946-ІУ і таким чином визнала за кожною особою, яка перебуває під її юрисдикцією, право у разі *неефективного захисту від насильства в сім'ї*, після вичерпання всіх національних засобів правового захисту, звернутися до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок.

КЛДЖ поки що не розглянув жодної справи проти України, однак вирішив низку справ щодо домашнього насильства над жінками, результати розгляду яких мають практичне значення і для вдосконалення української системи запобігання насильству в сім'ї, серед них *справи: А.Т. проти Угорщини* (Комунікація № 2/2003); *Схід Гоксе проти Австрії* (Комунікація № 5/2005); *Ірфан Ілдірим проти Австрії* (Комунікація № 6/2005); *Н. С. Ф. проти Великобританії* (Комунікація №10/2005), *В.К. проти Болгарії* ((Комунікація № 20/2008).

КЛДЖ встановив, що акти сімейного насильства, які не було вчасно припинено державою, становлять порушення наступних статей Жіночої конвенції:

- ст. 1 «Заборона дискримінації щодо жінок»
- ст. 2 «Зобов'язання держав-учасниць з ліквідації дискримінації щодо жінок»
- ст. 3 «Система заходів, спрямованих на створення умов для реалізації прав жінок»

- ст. 5 «Зміна соціальних і культурних моделей поведінки»
- ст. 16 «Рівність чоловіків і жінок у шлюбі і сімейних відносинах».

В усіх цих справах КЛДЖ категорично дійшов висновку, що держави мають нести відповідальність за вчинки окремих осіб, якщо вони не забезпечують у належний спосіб попередження порушень прав людини, розслідування актів домашнього насильства та покарання за їх вчинення, а також надання компенсації жертвам такого насильства. Законодавчо закріплені принципи протидії домашньому насильству (так звану «політичну волю») мають відтворювати в своїй практичній діяльності державні органи, що виконують відповідні зобов'язання держави.

Самі рішення КЛДЖ, ухвалені щодо інших країн, не є загальнообов'язковими для України, проте закладені в них *принципи захисту від домашнього насильства та надання допомоги жертвам такого насильства* мають виступати орієнтирами державної політики України у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї та формування національної системи надання соціальних послуг постраждалим від нього особам.

Серед міжнародних актів ООН, спрямованих на боротьбу з насильством щодо жінок, одне з центральних місць посідає **Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок**, затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 48/104 від 20 грудня 1993 р., що ухвалена за результатами *Всесвітньої конференції ООН з прав людини* (Відень, 1993 р.).

Ст. 1 Декларації визначає *насильство щодо жінок* як будь-який акт насильства, скоєний на підставі ознаки статі, що заподіює або може заподіяти фізичну, психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю або страждання жінкам, а також загрозу здійснення таких актів, примушення або самовільне позбавлення волі, чи то в суспільному, чи то в особистому житті.

Відповідно до ст. 2 Декларації, *насильство щодо жінок* охоплює *фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце в сім'ї, в суспільстві, а також з боку або за потурання держави, де б воно не було вчинене* (ст. 2 Декларації). Насильство над жінками в сім'ї включає: а) нанесення побоїв; б) сексуальне примушення стосовно дівчаток у сім'ї; в) насильство, пов'язане з посагом; г) зґвалтування дружини чоловіком; д) жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам; е) позашлюбне насильство; ж) насильство, пов'язане з експлуатацією. Наведений перелік не є вичерпним.

Декларація (ст. 4) наголошує, що держави повинні засудити насильство відносно жінок, у тому числі – домашнє насильство, і не мають посилатися на які-небудь звичаї, традиції або релігійні мотиви для ухилення від виконання своїх зобов'язань відносно його викорінювання. Держави повинні невідкладно приступити до здійснення всіма належними засобами політики ліквідації насильства відносно жінок, зокрема, вжити таких заходів, спрямованих осіб, які потерпіли від нього (п.п. d), g, i), l) ст. 4 Декларації):

- розробити в межах внутрішнього законодавства кримінальні, цивільні, трудові і адміністративні санкції для покарання за правопорушення і відшкодування шкоди, заподіяної жінкам, які зазнали насильства;
- забезпечити особам, які зазнали насильства, доступ до механізмів відправлення правосуддя і, відповідно до національного законодавства, до справедливих і ефективних засобів правового захисту у зв'язку із заподіяною їм шкодою; а також інформування жінок про їх права відносно відшкодування збитків через такі механізми;
- проводити необхідну роботу, з тим щоб забезпечити в максимально можливій мірі з урахуванням наявних у держави ресурсів і, якщо це необхідно, в межах міжнародної співпраці, надання жінкам, які зазнали насильства, і, якщо це необхідно, їх дітям спеціалізованої допомоги, наприклад, по реабілітації, догляду за дитиною та її утриманню, лікуванню, консультуванню, медичному та соціальному обслуговуванню, створенню відповідних служб і програм, а також структур підтримки, і вживати будь-яких інших належних заходів для сприяння їх безпеці, а також фізичної і психологічної реабілітації;
- вживати заходи для забезпечення того, щоб співробітники правоохоронних органів і державні посадовці, відповідальні за здійснення політики в галузі попередження і розслідування актів насильства щодо жінок та покарання за них, одержували підготовку з урахуванням необхідності розуміння особливих потреб жінок, що опинилися в такій ситуації;
- вживати заходів, спрямованих на викорінювання насильства відносно жінок, які знаходяться в найбільш уразливому стані та інш. (n.n. d), g), i), l) ст. 4 Декларації).

Хоча положення Декларації мають рекомендаційний характер, вони виражають консолідовану позицію світової спільноти в галузі протидії насильству над жінками, у тому числі – в сім'ї, відтак мають враховуватись при розробці Україною національних стандартів надання соціальних послуг особам, що постраждали від насильства в сім'ї.

Той самий висновок є правомірним і для **Пекінської Декларації та Платформи Дій**, які були ухвалені у 1995 р. в ході Четвертої міжнародної конференції ООН зі становища жінок, та включили визнаний майже двомастами державами-членами ООН комплексний план дій щодо підвищення соціального, економічного і політичного статусу жінок.

Пекінська платформа дій визнала однією зі стратегічних цілей вживання комплексних заходів з попередження та ліквідації насильства щодо жінок. Відповідно до неї Уряди мають вживати широкий перелік заходів, серед яких - такі заходи, спрямовані на допомогу та підтримку жертв домашнього на інших форм насильства:

- вживання заходів щодо забезпечення захисту жінок, які зазнали насильства, їх доступу до справедливих і ефективних засобів судового захисту, включаючи

виплату компенсації, відшкодування збитків жертвам та відновлення їхнього здоров'я, а також реабілітацію правопорушників;

- розроблення стратегій, покликаних забезпечити умови, що виключають повторну віктимізацію жінок-жертв насильства застосування законів, судових і правоохоронних заходів, які не враховують гендерні чинники;
- надання жінкам, які зазнали насильства, доступу до механізмів відправлення правосуддя і, відповідно до національного законодавства, до справедливих та ефективних засобів судового захисту в зв'язку із заподіяною їм шкодою та інформування жінок про їх права щодо відшкодування збитків через такі механізми;
- створення або зміцнення інституційних механізмів тим, щоб жінки і дівчата могли повідомляти про вчинені стосовно них акти насильства в обстановці безпеки і конфіденційності, не побоюючись покарання або розплати, та висувати проти осіб, що вчинили такі акти;
- забезпечення жінкам-інвалідам доступу до інформації і послуг, пов'язаних з насильством щодо жінок (*підпункти d), g), h), l), m) п. 124 Пекінської платформи дії*).

Важливим міжнародним засобом боротьби з насильством щодо жінок є **Спеціальний доповідач ООН з питання насильства щодо жінок**, який діє в межах так званих спеціальних процедур ООН. Ця посада була запроваджена Резолюцією Комісії ООН з прав людини з питання про включення прав жінок до механізму ООН з прав людини і про викорінювання насильства щодо жінок (56-е засідання, 4 березня 1994 р.).

Спеціальний доповідач з питання насильства щодо жінок, Радхіка Коомарасвами 2 лютого 1996 р. запропонувала **«Модельний закон ООН про домашнє насильство»** (далі – *Модельний закон*), який був схвалений Комісією ООН з прав людини і рекомендований ООН. Зазначений документ і дотепер має суттєвий вплив на формування національного законодавства у галузі попередження та протидії домашньому насильству та підлягає врахуванню при виробленні *національних стандартів надання соціальних послуг особам, що постраждали від насильства в сім'ї*. Так, серед основних цілей законодавства про насильство в сім'ї Модальний закон називає:

- забезпечити жертвам насильства максимум правового захисту;
- створити широкий перелік гнучких, невідкладних, таких, що відповідають потребам жертв домашнього насильства заходів, включаючи заходи, передбачені кримінальним і цивільним законодавством, для покарання і запобігання насильству в сім'ї, забезпечуючи в той же час захист жертв такого насильства;

- створити підрозділи, програми, служби, протоколи і обов'язки, що включають, але не обмежуються наступним: притулки, консультування, програми в області зайнятості задля допомоги жертвам насильства в сім'ї (п.п. 5, 6, 8 Частини 1 Модельного закону).

В окремій Частині 7 «Надання допомоги» Модельний закон визначає вимоги, до надання державою екстреної допомоги жертвам домашнього насильства, що має включати:

- a. послуги кризової служби протягом 72 годин;
- b. негайне транспортування з будинку потерпілої в медичний центр або притулок;
- c. екстрену юридичну консультацію та подальше направлення у відповідні інстанції;
- d. консультування в кризовій ситуації, щоб забезпечити підтримку і впевненість в безпеці;
- e. конфіденційність у поводженні з жертвами домашнього насильства та з їх сім'ями.

Нарешті, Модельний закон також передбачає, що держава повинна забезпечити підготовку консультантів для допомоги поліції, суду, жертвам насильства в сім'ї та особам, що вчинили насильство. Національне законодавство має забезпечувати, але не приписувати в обов'язковому порядку, консультування жертв насильства. Консультування потерпілих має бути безкоштовним та допомогти жертві насильства сприяти виробленню короточасних і довготривалих стратегій захисту від насильства та відновленню нормального способу життя.

Як було вказано, проблема подолання насильства в сім'ї над дітьми, а також надання допомоги дітям, які стали його жертвами, виступає вагомою складовою стандартів ООН щодо попередження жорстокого поводження з дітьми, основою яких виступає **Конвенція ООН про права дитини**, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. Конвенція була ратифікована Україною Постановою Верховною Радою від 27 лютого 1991 р. та набула чинності для України 27 вересня 1991 р.

Низка положень Конвенції ООН про права дитини прямо спрямована на протидію жорстокому поводженню з дитиною та захист від всіх форм насильства щодо дітей, зокрема в ст. 19 Конвенції передбачено, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм

з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури (*більш докладно див. Додаток 2.3*).

Європейські стандарти підтримки та захисту жертв домашнього насильства

Починаючи з кінця 70-х років в межах Ради Європи почався активний розвиток співробітництва держав в галузі протидії домашньому насильству та утворення системи ефективної допомоги жертвам такого насильства.

Основу європейських стандартів захисту осіб від насильства складають вихідні міжнародно-правові договори Ради Європи у сфері прав людини, передусім *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.)* і *Протоколи до неї*, *Європейська соціальна хартія (переглянута, 1996 р.)* *Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2005 р.)*, які визнані Україною та є загальнообов'язковими для виконання в межах її юрисдикції, а також *Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007 р.)*, яку підписала Україна й зараз готується до її ратифікації.

7 квітня 2011 р. Комітет Міністрів Ради Європи затвердив фінальний текст нової **Конвенції про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством**, яка була відкрита для підписання державами 11 травня 2011 р. у Стамбулі в рамках зустрічі міністрів закордонних справ з 47 країн-членів Ради Європи. Ця Конвенція стала *першим в міжнародному праві міжнародно-правовим договором, який повністю присвячений проблемі протидії насильству в сім'ї та насильству щодо жінок*. Конвенція ще не набула юридичної сили та перебуває на стадії збору ратифікаційних грамот від держав-членів Ради Європи, держав, які не є членами Ради Європи і брали участь у розробці цієї Конвенції, а також держав Європейського Союзу (ст. 75 Конвенції). Україна поки ще не ратифікувала цю Конвенцію, але вже зараз має виходити з її засадничих положень при реформуванні системи попередження та протидії насильству в сім'ї з метою приведення її у відповідність до закладених Конвенцією стандартів та підготовки до її ратифікації.

Конвенція спрямована на досягнення далекої мети – *«створення Європи, що буде вільною від насильства проти жінок та домашнього насильства»* (Преамбула Конвенції). У той же час Конвенція є результатом сучасного гендерно-збалансованого підходу до проблеми домашнього насильства. В преамбулі Конвенції підкреслюється, що домашнє насильство непропорційно впливає на жінок, однак чоловіки також можуть бути жертвами домашнього насильства. Визначаю сферу дії Конвенції, стаття 2 Конвенції вказує, що вона стосується всіх форм насильства проти жінок, у тому числі

домашнього насильства, які мають непропорційний вплив на жінок, однак державам-учасницям пропонується застосовувати цю Конвенцію до *всіх жертв домашнього насильства*. При цьому, застосовуючи її положення, сторони повинні приділяти особливу увагу жінкам, які стали жертвами гендерного насильства. Конвенція також вперше закріпила відомий постулат, який потребує загального усвідомлення, а саме - *діти стають жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства в сім'ї*.

Конвенція (ст. 3) містить *визначення основних термінів*, а саме:

- **«наси́льство проти жінок»** розуміється як порушення прав людини та одна з форм дискримінації щодо жінок і означає всі акти гендерного насильства, які призводять або можуть призвести до фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди або страждань для жінок, включаючи погрози здійснення таких актів, примушення або свавільне позбавлення волі, як у публічному, так і у приватному житті;
- **«домашнє насильство»** означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються у сім'ї або домогосподарстві, або у колишніх чи дійсних подружжях, незалежно від того, чи кривдник живе або коли-небудь жив разом із жертвою;
- **«жертва»** означає будь-яку фізичну особу, на яку спрямована поведінка, що становить насильство проти жінок або домашнє насильство.

Визначаючи *загальні послуги підтримки жертв*, Конвенція вказує, що сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви мали доступ до послуг, які сприяють їх реабілітації після насильства. Ці заходи у разі необхідності повинні включити у себе такі послуги, як *правові та психологічні консультації, фінансову допомогу, житло, освіту, навчання та допомогу у працевлаштуванні*. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви мали доступ до *медичних і соціальних послуг*, щоб такі послуги надавалися із залученням *належних ресурсів*, і щоб були підготовані *професіонали* для надання допомоги жертвам і визначення необхідних їм послуг (ст. 20 Конвенції).

Сторони також повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для того, щоб надавати або забезпечити надання у *належному географічному масштабі негайних, коротко- та довгострокових спеціалізованих послуг підтримки* будь-яким жертвам будь-яких актів насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції, зокрема *притулків, телефонних ліній допомоги, легкодоступних центрів для жертв зґвалтування або статевого насильства* та інш. (статті 22-25 Конвенції).

Відповідно до ст. 56 Конвенції, сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів жертв, у тому числі забезпечення їх

особливих потреб як свідків, на всіх етапах розслідувань та судового провадження (більш докладно див. **Додаток 2. 4**).

При роботі над Конвенцією про попередження та боротьбу із насильством щодо жінок та домашнім насильством було враховано положення як вказаних вище основних міжнародно-правових договорів Ради Європи у галузі прав людини, так і вимоги численних *рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи*. За останні десятиріччя Комітетом Міністрів були розроблені ґрунтовні рекомендації державам-членам Ради Європи щодо надання жертвам насильства допомоги і підтримки, їх вільного доступу до засобів правового захисту, сприяння їм в ході кримінального процесу, а також проведення попереджувальної та виховної роботи у галузі протидії домашньому насильству. Серед них передусім слід назвати: *Рекомендацію № R(85)4 про насильство в сім'ї*, *Рекомендацію № R(90)2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї*; *Рекомендацію № R(2002)5 щодо захисту жінок від насильства*, *Рекомендацію CM/Res (2007)17 щодо стандартів та механізмів гендерної рівності а також інші відповідні рекомендації*.

Рекомендація № R (85) 4 про насильство в сім'ї, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 26 березня 1985 р. на 382-му засіданні заступників міністрів, містить низку вимог до надання підтримки жертвам домашнього насильства, зокрема передбачає створення адміністративних відділів або багатопрофільних закладів, метою яких було б піклування про жертв насильства в сім'ях і які мали б повноваження розглядати ці випадки. До їхніх повноважень можуть належати такі:

- отримувати повідомлення про вчинення актів насильства в сім'ї;
- влаштовувати медичний огляд на вимогу жертви;
- допомагати, піклуватись та давати поради різним сторонам, причетним до випадків насильства в сім'ї, проводити для цього соціальні розслідування;
- передавати і в сім'ї, і в суди для дітей або в органи прокуратури інформацію про справи, які, на думку відділу або управління, мають бути передані на розгляд тієї чи іншої зі згаданих інстанцій;

Ці структуру мають бути обмежені суворими правилами стосовно розголошення інформації, до якої вони мають доступ при здійсненні своїх повноважень.

Істотним кроком на шляху запобігання насильству щодо жінок у рамках Ради Європи стало прийняття 30 квітня 2002 р. Комітетом Міністрів Ради Європи **Рекомендації Res (2002)5 про захист жінок від насильства**. В цьому документі Рада Європи надала визначення насильства проти жінок, насильства в сім'ї та встановила обов'язки держав з попередження цього виду насильства допомоги його жертвам.

Так, згідно з Рекомендацією № R(2002)5, до протиправних актів, які становлять насильство в сім'ї, належать, зокрема, образи фізичного і психічного характеру,

зловживання емоційного і психологічного характеру, зґвалтування, сексуальне насильство, інцест, зґвалтування одного з подружжя, постійного або випадкового партнера, співмешканця іншим, злочини, що вчинюються в ім'я честі, пошкодження жіночих статевих органів, а також інші дії, здійснювані відповідно до народних традицій і такі, що завдають жінкам значної шкоди (як, наприклад, примусовий шлюб).

Рекомендація № R(2002)5 передбачає, що держави повинні скерувати свою національну політику в галузі допомоги жертвам домашнього насильства на забезпечення максимальної безпеки жертв та їх захист; а також на надання жертвам більш широких можливостей дій шляхом створення *структур допомоги і підтримки, що дозволяють запобігти їх ревіктимізації, тобто повторному травмуванню жертв домашнього насильства.*

Рекомендація № R(2002)5 містить окремий Розділ «Надання допомоги жертвам і їх захист» (п.п. 23 – 33), який ґрунтується на кращих європейських прикладах і досвіді, що існує в цій царині. Ці положення пропонують заснувати **протоколи**, яким мають керуватися представники різних сфер діяльності, що вступають в контакт з жертвами насильства. Йдеться про конкретні методи роботи, направлені, перш за все, на прийом жертв і надання їм відповідної допомоги, а також на збір доказів насильства, що було вчинено, необхідних для ініціювання судового процесу.

З метою надання допомоги жертвам домашнього насильства та їх захисту держави-члени покликані:

- зробити все необхідне для того, щоб жертвам була надана негайна і всеохоплююча допомога, в узгодженій, різносторонній і професійній формі, без будь-якої дискримінації і незалежно від факту наявності або відсутності скарги з їх боку; надання подібної допомоги повинне передбачати огляд жертви лікарем або судово-медичним експертом, медичний догляд, а також психологічну і соціальну посттравматичну підтримку, юридичну допомогу. Ця допомога повинна надаватись безкоштовно, на конфіденційній та безперервній основі;
- поширювати довідкові матеріали, призначені, головним чином, для жертв насильства, з метою інформування їх в доступній формі про їх права, про надану їм допомогу, про кроки, які вони можуть зробити, незалежно від наміру подати скаргу, а також про можливість продовжувати користуватися соціальною, медичною, психологічною підтримкою і юридичною допомогою;
- сприяти створенню різного роду служб термінової допомоги, таких як анонімні і безкоштовні «гарячі телефонні лінії», призначені для жертв насильства та/або осіб, що зіткнулися з насильством або перебувають під загрозою його вчинення; забезпечити постійний контроль за дзвінками, а також аналіз отриманої інформації і оцінку наданої допомоги, дотримуючи при цьому принцип захисту інформації особистого характеру;

- забезпечити на всіх рівнях і за допомогою кваліфікованого персоналу відповідне поводження, турботу та догляд за дітьми - жертвами насильства (перший контакт, служба поліції, прокуратура, судові органи); зробити все необхідне для того, щоб допомога, яка надається, відповідала потребам дитини;
- передбачити необхідні заходи для надання психологічної і моральної підтримки дітям - жертвам насильства за допомогою створення відповідних структур, із залученням до роботи кваліфікованого персоналу, здатного забезпечити спостереження і спеціалізований догляд за дитиною з моменту її надходження до установи і до повного одужання; подібна допомога повинна надаватись безкоштовно та інш.

Як вже зазначалося, в межах Ради Європи ефективний захист прав осіб, які постраждали в результаті домашнього насильства, можливий на підставі *Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод* через **Європейський суд з прав людини** за умови дотримання підстав та процедури подачі індивідуальних скарг.

Зростання обсягу прецедентних рішень Європейського суду з прав людини, які встановлюють важливі стандарти у сфері боротьби з насильством проти жінок, було навіть відзначено в преамбулі Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством.

Стандарти Ради Європи щодо захисту та підтримки жертв домашнього насильства було підтверджено рішеннями Європейського суду з прав людини у таких справах: *А проти Великобританії (1998 р.)*, *Контрова проти Словаччини (2007 р.)*, *Беваква та С. проти Болгарії (2008 р.)*, *Бранко Томасік та Інші проти Хорватії (2009 р.)*, *Опуз проти Туреччини (2009 р.)*, *Е.С. та Інші проти Словаччини (2009 р.)*, *А проти Хорватії (2010 р.)* та *Хаудуова проти Словаччини (2010 р.)*. Опис чотирьох з цих справ, що мають прецедентний характер та визначають характер зобов'язань держав у сфері протидії домашньому насильству («А проти Великобританії», «Контрова проти Словаччини», «Беваква та С. проти Болгарії» та «Опуз проти Туреччини»), а також *справи «Савіни проти України»*, яка вказує на характер зобов'язань держави щодо забезпечення поважного ставлення до приватного та сімейного життя та соціальної підтримки сімей, викладений у **Додатку 2.5.**

Слід підкреслити, що революційною подією для України стало визнання *Законом України „Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини“* від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV практики Суду джерелом права України (ст. 17 Закону). Це означає офіційне визнання Україною прецедентного права Європейського суду з прав людини, у тому числі з питань, що стосуються протидії насильству в сім'ї.

Вказані рішення Європейського суду з прав людини однозначно виходять з того, що держава відповідальна за протиправні дії приватних осіб, про які вона знала або

могла знати. Цей підхід, який визнає так звані «позитивні зобов'язання» держави у галузі протидії домашньому насильству, походить ще з «класичних» прецедентних рішень Суду, зокрема у рішенні по справі «Х та У проти Нідерландів» (1985 р.) за статтею 8 Європейської конвенції («Право на повагу до приватного і сімейного») Суд вказав, що держава має *позитивні зобов'язання вживати заходів для забезпечення ефективного захисту цього права, а не лише негативні зобов'язання не втручатися у його здійснення*. Такі зобов'язання повинні включати прийняття заходів, спрямованих на забезпечення поваги до приватного життя, навіть якщо право порушується іншими особами (не представниками держави). У рішенні по справі «Осман п. Великобританії» (1998 р.) Суд визнав, що «держава зобов'язана вжити всіх розумно важливих дій для запобігання неминучого ризику для життя та здоров'я, про який держава знала або повинна була знати».

Отже, обов'язок держави полягає в тому, щоб попередити заподіяння смерті або вчинення інших тяжких злочинів по відношенню до членів сім'ї, якщо жертви сімейного насильства звернулися за захистом до уповноважених державних органів та установ на стадії, коли сімейне насильство лише розпочалося та ще не спричинило тяжких наслідків. *У разі, якщо державний механізм протидії насильству в сім'ї виявляється неефективним, держава відповідальна за неналежне виконання взятих на себе зобов'язань за міжнародним правом прав людини*.

Таким чином, згідно з міжнародними стандартами попередження та протидії домашньому насильству, держава зобов'язана створити ефективну системи підтримки жертв такого насильства та запровадити *національні стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї*

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ 2

ВИБРАНІ ТЕКСТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Додаток 2.1.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

схвалена Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1979 р.

ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 грудня 1980 р.

Витяг

Частина I

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції поняття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі.

Стаття 2

Держави-сторони засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх їх формах, погоджуються негайно всіма відповідними заходами здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок і з цією метою зобов'язуються:

- a. включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у свої національні конституції або інше відповідне законодавство, якщо цього ще не було зроблено, та забезпечити за допомогою закону й інших відповідних заходів практичне здійснення цього принципу;
- b. вживати відповідних законодавчих та інших заходів, включаючи санкції там, де це необхідно, що забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок;
- c. встановити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації;
- d. утримуватися від вчинення будь-яких дискримінаційних актів або дій щодо жінок та гарантувати, що державні органи та установи діятимуть відповідно до цього зобов'язання;

- e. вживати всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок з боку будь-якої особи, організації або підприємства;
- f. вживати всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо зміни або скасування чинних законів, постанов, звичаїв і практики, що являють собою дискримінацію щодо жінок;
- g. скасувати всі положення свого кримінального законодавства, що являють собою дискримінацію щодо жінок.

Стаття 3

Держави-сторони вживають в усіх галузях, і зокрема в політичній, соціальній, економічній і культурній, всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо забезпечення всебічного розвитку та прогресу жінок, з тим щоб гарантувати їм здійснення і користування правами людини та основними свободами на основі рівності з чоловіками.

Стаття 4

1. Вжиття державами-сторонами тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками, не вважається, як це визначено цією Конвенцією, дискримінаційним, проте воно ні в якому разі не повинно тягнути за собою збереження нерівноправних або диференційованих стандартів; ці заходи повинні бути скасовані, коли будуть досягнуті цілі рівних можливостей і рівноправних відносин.
2. Вжиття державами - сторонами спеціальних заходів, спрямованих на охорону материнства, включаючи заходи, що містяться в цій Конвенції, не вважається дискримінаційним.

Стаття 5

Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів з метою:

- a. змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок для досягнення викоренення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок;
- b. забезпечити, щоб сімейне виховання включало правильне розуміння материнства як соціальної функції і визначення загальної відповідальності чоловіків і жінок за виховання та розвиток своїх дітей за умови, що в усіх випадках інтереси дітей мають перевагу.

Стаття 6

Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо припинення всіх видів торгівлі жінками та використання проституції жінок.

Додаток 2.2

Загальна рекомендація № 19 щодо насильства проти жінок Комітету ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок

11 сесія, 1992 р.

Витяг

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок рекомендує Державам-учасницям:

1. ужити відповідних ефективних заходів щодо подолання всіх форм насильства;
2. ухвалити закони, спрямовані проти насильства в сім'ї, зґвалтувань, сексуальних зловживань та інших видів насильства, що дають жінкам адекватний захист, їх недоторканності та гідності. Для жертв насильства повинні бути створені відповідні служби захисту і підтримки. З метою ефективного здійснення Конвенції дуже важливе значення мають тренінги для судових та правоохоронних органів;
3. відображати природу і сферу поглядів, звичаїв та практики, які підтримують насильство щодо жінок. Держави повинні включати до своїх періодичних звітів інформацію про заходи, вжиті ними щодо подолання насильства і про те, який ефект вони мали;
4. описувати у своїх державних доповідях усі проблеми та заходи, що вживаються, включаючи кримінальні покарання, профілактичні та реабілітаційні заходи щодо захисту жінок, зайнятих проституцією, або що стали об'єктами торгівлі та інших форм сексуальної експлуатації;
5. запровадити ефективні процедури подачі скарг і засоби судового захисту, включаючи компенсації для жертв насильства;
6. включати до своїх звітів інформацію про сексуальні домагання і заходи щодо захисту жінок від них та інших видів насильства або примушення на робочому місці;
7. створювати або підтримувати програми для жертв побутового насильства, зґвалтувань, сексуальних домагань та інших видів насильства за ознакою статі, включаючи притулки, спеціально підготовлений медичний персонал, реабілітаційні та консультативні служби;
8. забезпечити доступність допомоги жертвам насильства, передусім сільським жінкам;
9. ужити всіх законодавчих та інших заходів, необхідних для ефективного захисту жінок від насильства, включаючи:

- a. ефективні законодавчі заходи, включаючи кримінальні санкції, цивільну відповідальність та інші види юридичної відповідальності за всі форми насильства, зокрема насильство в сім'ї, сексуальні напади та домагання на робочому місці;
- b. превентивні заходи, включаючи масову інформацію та освітні програми;
- c. захисні заходи, включаючи створення притулків, консультаційних, реабілітаційних центрів та служб підтримки для жінок, що стали жертвами насильства або під загрозою його здійснення.

Додаток 2.3

Конвенція ООН про права дитини

схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.

ратифікована Україною Постановою Верховною Радою від 27 лютого 1991 р.

набула чинності для України 27 вересня 1991 р.

Витяг

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.
2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.
3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.
2. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, Держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків по вихованню дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.
2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

- a. жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поводження чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;
- b. жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу;
- c. гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, жодна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин;

- d. кожна позбавлена волі дитина має право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії;

Стаття 39

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Додаток 2.4

Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством

відкрита для підписання 11 травня 2011 р.

Підписано Україною 7 листопада 2011 р.

Витяг

Розділ I – Цілі, визначення термінів, рівність та недискримінація, загальні зобов'язання

Стаття 1 – Цілі Конвенції

1. Цілями цієї Конвенції є:
 - a. захист жінок від усіх форм насильства, попередження, покарання та ліквідація насильства проти жінок та домашнього насильства;
 - b. сприяння ліквідації всіх форм дискримінації проти жінок та підтримка суттєвої рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом розширення можливостей для жінок;
 - c. розробка комплексної системи, політики та заходів для захисту і надання допомоги всім жертвам насильства проти жінок та домашнього насильства;
 - d. сприяння міжнародному співробітництву з метою ліквідації насильства проти жінок та домашнього насильства;
 - e. надання підтримки і допомоги організаціям та правоохоронним агентствам для ефективного співробітництва з метою прийняття інтегрованого підходу до ліквідації насильства проти жінок та домашнього насильства.

2. У цій Конвенції встановлюється спеціальний механізм моніторингу для забезпечення ефективного виконання її положень Сторонами.

Стаття 2 – Сфера застосування Конвенції

1. Ця Конвенція стосується всіх форм насильства проти жінок, у тому числі домашнього насильства, які мають непропорційний вплив на жінок.

2. Сторонам пропонується застосовувати цю Конвенцію до всіх жертв домашнього насильства. Застосовуючи положення цієї Конвенції, Сторони повинні приділяти особливу увагу жінкам, які стали жертвами гендерного насильства.

3. Ця Конвенція діє як у мирний час, так і в ситуаціях збройних конфліктів.

Стаття 3 – Визначення термінів

Для цілей цієї Конвенції:

a. **“Насильство проти жінок”** розуміється як порушення прав людини та одна з форм дискримінації щодо жінок і означає всі акти гендерного насильства, які призводять або можуть призвести до фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди або страждань для жінок, включаючи погрози здійснення таких актів, примушення або свавільне позбавлення волі, як у публічному, так і у приватному житті;

b. **“Домашнє насильство”** означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються у сім'ї або домогосподарстві, або у колишніх чи дійсних подружжях, незалежно від того, чи кривдник живе або коли-небудь жив разом із жертвою;

c. **“Гендер”** означає соціально обумовлені ролі, поведінку, види діяльності та атрибути, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків;

d. **“Гендерне насильство проти жінок”** означає насильство, яке спрямоване проти жінки тому, що вона є жінкою, або яке має непропорційний вплив на жінок;

e. **“Жертва”** означає будь-яку фізичну особу, на яку спрямована поведінка, визначена у пунктах a та b);

f. **“Дівчата”** означає осіб жіночої статі віком до 18 років.

Стаття 5 – Зобов'язання держави та належна сумлінність

1. Сторони зобов'язуються утримуватися від участі у будь-яких актах насильства по відношенню до жінок та забезпечувати дотримання цього зобов'язання державними органами, посадовими особами, агентами, установами та іншими дійовими особами, які діють від імені Держави.

2. Сторони зобов'язуються вживати всі необхідних законодавчих та інших заходів для того, щоб з належною сумлінністю попереджати, розслідувати, карати та

забезпечувати компенсацію за вчинені недержавними дійовими акти насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції.

Розділ IV – Захист та підтримка

Стаття 18 – Загальні зобов'язання

1. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для захисту всіх жертв від будь-яких подальших актів насильства.
2. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів відповідно до внутрішнього законодавства для того, щоб забезпечити наявність належних механізмів ефективного співробітництва між усіма відповідними державними установами, у тому числі судами, прокуратурою, правоохоронними органами, неурядовими організаціями та іншими відповідними організаціями та установами з питань надання захисту та підтримки жертвам та свідкам всіх форм насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції, у тому числі загальних та спеціалізованих послуг підтримки, зазначених у Статтях 20 та 22 цієї Конвенції.
3. Сторони повинні забезпечити, щоб заходи, які вживаються відповідно до цього розділу:
 - базувалися на гендерному розумінні насильства проти жінок і домашнього насильства, і перш за все забезпечували права людини та безпеку жертви;
 - базувалися на інтегрованому підході, який враховує стосунки між жертвами, кривдниками, дітьми, а також їх ширше соціальне середовище;
 - були спрямовані на попередження повторної віктимізації;
 - були спрямовані на розширення можливостей (empowerment) та збільшення економічної незалежності жінок, які стали жертвами насильства;
 - дозволяли, якщо це буде необхідними та можливим, надання спектру послуг захисту та підтримки в одному приміщенні чи в межах одного об'єкту;
 - відповідали особливим потребам осіб у вразливому становищі (vulnerable persons), у тому числі дітей-жертв, і були доступними для таких осіб.
4. Надання послуг не повинне залежати від бажання чи готовності жертви висувати обвинувачення або давати свідчення проти будь-якого кривдника.
5. Сторони повинні вживати всіх необхідних заходів для надання консульського та іншого захисту та підтримки своїм громадянам та іншим жертвам, які мають право на таких захист відповідно до зобов'язань Сторін за міжнародним правом.

Стаття 19 – Інформація

Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви отримували адекватну та своєчасну інформацію про наявні послуги підтримки та правові заходи зрозумілою для них мовою.

Стаття 20 – Загальні послуги підтримки

1. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви мали доступ до послуг, які сприяють їх реабілітації після насильства. Ці заходи у разі необхідності повинні включити у себе такі послуги, як правові та психологічні консультації, фінансову допомогу, житло, освіту, навчання та допомогу у працевлаштуванні.
2. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви мали доступ до медичних і соціальних послуг, щоб такі послуги надавалися із залученням належних ресурсів, і щоб були підготовані професіонали для надання допомоги жертвам і визначення необхідних їм послуг.

Стаття 21 – Участь в індивідуальних/колективних скаргах

Сторони повинні забезпечувати, щоб жертви мали інформацію про відповідні регіональні та міжнародні механізми подання індивідуальних та колективних скарг і доступ до таких механізмів. Сторони повинні підтримувати надання жертвам розумної та професійної допомоги у пред'явленні будь-яких таких скарг.

Стаття 22 – Спеціалізовані послуги підтримки

1. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для того, щоб надавати або забезпечити надання у належному географічному масштабі негайних, коротко- та довгострокових спеціалізованих послуг підтримки будь-яким жертвам будь-яких актів насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції.
2. Сторони повинні надавати або забезпечувати надання спеціалізованих послуг жіночої підтримки всім жінкам, які стали жертвами насильства, а також їх дітям.

Стаття 23 – Притулки

Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для того, щоб забезпечити створення належних та легкодоступних притулків у достатній кількості для безпечного розташування жертв, особливо жінок та їх дітей, а також проактивної взаємодії з ними.

Стаття 24 – Телефонні лінії допомоги

Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для організації у масштабі країни безкоштовних телефонних ліній підтримки, які працюватимуть цілодобово та без вихідних, для надання порад тим, хто телефонує, конфіденційно або з належним забезпеченням їх анонімності, у зв'язку з усіма формами насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції.

Стаття 25 – Підтримка жертв статевого насильства

Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для створення достатньої кількості належних та легкодоступних центрів для жертв зґвалтування

або статевого насильства, в яких буде можливим проведення медичного огляду та судово-медичної експертизи, надання травматологічної підтримки та консультативної допомоги жертвам.

Стаття 26 – Захист та підтримка дітей-свідків

1. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб під час надання послуг захисту і підтримки жертвам належним чином враховувалися права і потреб дітей-свідків усіх форм насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції.
2. Заходи, що вживаються відповідно до цієї Статті, повинні включати у себе адаптовану до відповідного віку психологічну консультативну підтримку дітям-свідкам усіх форм насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції, а також повинні належним чином враховувати найкращі інтереси дитини.

Стаття 27 – Подання повідомлень

Сторони повинні вживати необхідних заходів для заохочення будь-якої особи, яка стала свідком вчинення актів насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції, або має обґрунтовані підстави вважати, що такий акт може бути вчинений, чи слід очікувати подальших актів насильства, до повідомлення цієї інформації компетентним організаціям або органам.

Стаття 28 – Подання повідомлень професійними працівниками

Сторони повинні вживати необхідних заходів для забезпечення того, щоб правила збереження конфіденційності, встановлені для представників певних професій у внутрішньому законодавстві, не створювали перешкод для подання ними за відповідних умов повідомлень компетентним організаціям або органам у разі, якщо вони мають обґрунтовані підстави вважати, що був скоєний серйозний акт насильства, що підпадає під дію цієї Конвенції, і що можна очікувати подальших серйозних актів насильства.

Розділ VI – Розслідування, притягнення до відповідальності, процесуальне законодавство та заходи захисту

Стаття 49 – Загальні зобов'язання

1. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб розслідування та судові провадження щодо всіх форм насильства, які підпадають під дію цієї Конвенції, проводилися без неналежних затримок та з урахуванням прав жертв на всіх етапах кримінального провадження.
2. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів згідно з основоположними принципами прав людини та з урахуванням гендерного розуміння насильства для забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності за порушення, які встановлюються відповідно до цієї Конвенції.

Стаття 56 – Заходи захисту

1. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів жертв, у тому числі забезпечення їх особливих потреб як свідків, на всіх етапах розслідувань та судового провадження, зокрема шляхом:
 - a. забезпечення їх захисту, а також захисту їх сімей та свідків, від залякування, помсти та повторної віктимізації;
 - b. забезпечення інформування жертв, принаймні у випадках, коли жертви та їх сім'я можуть бути у небезпеці, про втечу кривдника або його тимчасове чи остаточне звільнення;
 - c. інформування їх відповідно до умов внутрішнього законодавства про їх права та доступні їм послуги, а також стан розгляду їх скарг, обвинувачення, загальний хід розслідування або провадження та їх роль у ньому, а також результати їх справи;
 - d. надання жертвам відповідно до процесуальних правил внутрішнього законодавства можливості бути почутими, а також представити прямо або через посередника свої докази, погляди, потреби та занепокоєння, які повинні бути розглянуті;
 - e. надання жертвам необхідних послуг підтримки таким чином, щоб їх права та інтереси були належним чином представлені та враховані;
 - f. забезпечення можливості вжиття заходів для захисту приватності та іміджу жертви;
 - g. забезпечення того, щоб між жертвами та кривдниками не допускалися контакти у суді та у приміщеннях правоохоронних органів, якщо це буде можливим;
 - h. надання жертвам незалежних та компетентних перекладачів під час участі жертв у провадженні або надання ними доказів;
 - i. надання жертвам можливості представити свої свідчення відповідно до правил внутрішнього законодавства у суді без необхідності бути присутніми у суді або принаймні не в присутності підозрюваного у скоєнні порушення, у першу чергу з використанням належних комунікаційних технологій, якщо це буде можливим.
2. Для дітей-жертв і дітей-свідків насильства проти жінок та домашнього насильства повинні забезпечуватися, якщо це буде необхідним, спеціальні захисні заходи з урахуванням найкращих інтересів дитини.

Стаття 57 – Юридична допомога

Сторони повинні забезпечувати жертвам право на юридичну допомогу та безкоштовну юридичну допомогу відповідно до умов їх внутрішнього законодавства.

Стаття 58 – Давність переслідування

Сторони повинні вживати необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення того, щоб можливість ініціювання будь-якого юридичного провадження у зв'язку з порушеннями, які встановлюються відповідно до Статей 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, тривала протягом періоду часу, який є достатнім та сумірним з тяжкістю відповідного порушення, і щоб провадження могло бути ефективно розпочате після досягнення жертвою повноліття.

Додаток 2.5

Справи Європейського Суду з прав людини щодо вчинення домашнього насильства

Витяги

СПРАВА «А ПРОТИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ»

Хлопець з Англії, який назвався А. з метою збереження анонімності, направив скаргу до Європейського суду у Страсбурзі. Він скаржився на те, що його вітчим постійно б'є його палкою. Вітчим був викликаний англійським судом, але використав на свій захист аргумент «виправданого покарання» з загального права, отже присяжні його виправдали.

Під час розгляду справи у суді суддя дав присяжним наступну настанову: «Якщо одна людина умисно та невинно б'є іншу людину та завдає їй тілесні ушкодження, якими можна вважати синці та опухання, ця людина є винною у завданні тілесних ушкоджень. Що означає у цьому контексті слово «невинно»? Захист наводить абсолютно прийнятний аргумент, що так званий напад є просто заходом з виховання дитини з боку його батьків, у цьому випадку вітчима, за умови помірності способу, інструменту та обсягу. Або, інакше кажучи, *виправданим*. Відповідач не повинен доводити, що це покарання було законним, це захист має довести, що воно було незаконним. Ця справа стосується не того, чи слід було карати дуже важку дитину. Вона стосується того, чи були ці дії виправданими, і ви маєте це вирішити».

У 1997 р. Європейська Комісія з прав людини одностайно дійшла висновку, що права А. були порушені. Комісія передала справу до Суду, який після засідання у вересні 1998 р. оприлюднив своє рішення, що покарання хлопця було «негуманним або принизливим поведінням або покаранням» всупереч статті 3 Європейської Конвенції, і що законодавство Великобританії не забезпечило хлопцю належний захист. Зокрема, Суд зазначив, що «*обов'язок учасників відповідно до статті 1 Європейської Конвенції полягає у забезпеченні для всіх людей в межах їх юрисдикції прав та свобод, визначених у Європейській Конвенції, що у сукупності зі статтею 3 вимагає від держав вживати заходів для того, щоб особи в межах їх юрисдикції не зазнавали тортур, негуманного або принизливого ставлення або покарання, у тому числі з*

боку приватних осіб <...> Зокрема, діти та інші вразливі категорії осіб потребують захисту з боку держави у формі ефективного попередження таких порушень тілесної недоторканості»¹⁰⁷.

СПРАВА «КОНТРОВА ПРОТИ СЛОВАЧЧИНИ»

Заявниця була одружена та мала двох дітей – дочку 1997 р. народження та сина 2001 р. народження. 2 листопада 2002 р. заявниця подала кримінальну скаргу проти чоловіка, в якій обвинуватила його в тому, що він на неї напав та побив електричним кабелем. Вона також подала медичну довідку, відповідно до якої отримані нею травми робили її непрацездатною на період до семи днів. Вона повідомила, що чоловік вже давно чинить над нею фізичне та психологічне насильство. Пізніше вона прийшла разом з чоловіком і спробувала забрати скаргу. За «порадою» поліцейського Х вона внесла зміни у текст скарги таким чином, щоб дії його чоловіка можна було кваліфікувати як незначне порушення, на яке поліція могла не реагувати.

В ніч з 26 на 27 грудня 2002 р. родич заявниці подзвонив до поліцейського відділку та повідомив черговому, що чоловік заявниці має рушницю і погрожує вбити себе та дітей. Пізніше тієї є ночі подібний телефонний дзвінок зробила й сама заявниця. Поліцейський Б., який прийняв ці дзвінки, наказав поліцейському П. направити патруль за адресою заявниці. Коли патруль прибув до села заявниці, її чоловіка там вже не було. Поліцейські відвезли заявницю до будинку її батьків та попросили її прийти до поліцейського відділку вранці, щоб скласти офіційний протокол про те, що сталося. Вранці 27 грудня 2002 р. заявниця прийшла до поліцейського відділку, де мала розмову з поліцейським М. Вранці 31 грудня 2002 р. заявниця та її брат прийшли до поліцейського департаменту Міхаловце, в якому вона мала розмову з поліцейським Х. Вона поцікавилася ходом розгляду її кримінальної скарги від 2 листопада 2002 р. і також згадала про інцидент у ніч з 26 на 27 грудня 2002 р.

31 грудня 2002 р. між 11:00 та 11:15 чоловік заявниці застрелив обох дітей та себе. Місцеві суди прийшли до висновку, що ця трагедія стала прямим наслідком бездіяльності поліцейських. 14 березня 2006 р. поліцейські Б., М. та П. були визнані винними у недбалому виконанні службових обов'язків. Кримінальну справу проти Х. було закрито. Подані заявницею звернення до конституційного суду з вимогою щодо компенсації нематеріальних збитків були відхилені. У зверненні до Європейського суду заявниця зазначила, що держава не змогла захистити життя двох її дітей і не задовольнила її вимогу про компенсацію нематеріальної шкоди.

У 2007 р. Європейським судом з прав людини було прийнято рішення по цій справі та встановлено порушення статті 2 Європейської Конвенції у зв'язку з нездатністю

¹⁰⁷ Основні принципи та підходи Європейського Суду з прав людини щодо характеру зобов'язань держави у сфері захисту заявників, що стали жертвами порушення прав, передбачених Європейською Конвенцією, виділені курсивом.

влади захистити життя дітей, а також статті 13 з огляду на відсутність ефективного засобу правового захисту в національному законодавстві на отримання компенсації за моральні збитки, отримані через втрату її дітей.

У своєму рішенні Суд вказав, що в першому реченні статті 2 § 1 *Європейська Конвенція зобов'язує держави не тільки утримуватися від навмисного і незаконного позбавлення життя, а також вживати всіх необхідних заходів для захисту осіб, які перебувають під його юрисдикцією. Це включає в себе основне зобов'язання держави забезпечити право на життя за рахунок впровадження ефективних положень кримінально-правового характеру для запобігання вчиненню злочинів проти особи, підкріплені правоохоронними механізмами щодо попередження, припинення і покарання за порушення таких положень. Це також поширюється за відповідних обставин на позитивне зобов'язання влади приймати оперативні превентивні заходи для захисту особи, життю якої загрожують злочинні дії іншої особи.*

СПРАВА «БЕВАКВА ТА С. ПРОТИ БОЛГАРІЇ»

Перша заявниця одружилася з паном Н. у 1995 р. та у січні 1997 р. народила С. Пізніше подружні стосунки між ними розладилися, пан Н. став поводитися агресивно, через що заявниця пішла від нього і подала на розлучення. Вона також вимагала вжиття забезпечувальних заходів для встановлення опіки над неповнолітньою дитиною. Під час розгляду справи на місцевому рівні, який тривав досить довго, чоловік заявниці декілька разів нападав на неї, бив її, погрожував, а також забирав сина і не дозволяв заявниці бачити його. Вона подавала кримінальні скарги, але правоохоронні органи відмовлялися відкривати справу проти її чоловіка, мотивуючи це тим, що отримані нею тілесні ушкодження є легкими, а отже немає підстав для відкриття кримінальної справи. Вони рекомендували заявниці звертатися до суду в приватному порядку.

Як і в багатьох інших країнах цього регіону на той час, кримінальне законодавство Болгарії не визнавало «легке» насильство в домашніх обставинах злочином, який передбачає кримінальне переслідування. Врешті-решт національний суд прийняв рішення задовольнити заяву про розлучення і передати опіку над сином заявниці.

У зверненні до Європейського суду з прав людини пані Беваква вказала на порушення статей 3, 6, 8, 13 та 14 Європейської конвенції (порушення її права на сімейне та приватне життя, негуманне та принизливе ставлення, а також дискримінація, оскільки законодавство не забезпечило належний захист жертвам домашнього насильства, більшість з яких є жінками), зазначивши, що вона є жертвою домашнього насильства, і що державні органи не забезпечили їй захист від насильницьких дій її колишнього чоловіка. Вона також поскаржилася, що її вимога про запобіжні заходи не була вчасно розглянута та виконана, відповідне провадження надто затяглося, і що в цілому держава не забезпечила захист її дитині у напруженій атмосфері, коли розглядалася справа про розлучення.

Керуючись статтею 8 Європейської конвенції, Суд встановив, що *сукупні наслідки невжиття окружним судом забезпечувальних заходів у ситуації, яка негативно впливала на заявників та насамперед на добробут дитини, а також невжиття органами влади достатніх заходів протягом того ж самого періоду у відповідь на поведінку пана Н є ненаданням допомоги заявникам з боку держави всупереч позитивним зобов'язанням держави відповідно до статті 8 Європейської Конвенції щодо забезпечення поважного ставлення до приватного та сімейного життя.*

СПРАВА «ОПУЗ ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ»

Заявниця Нахід Опуз разом із своєю матір'ю протягом багатьох років страждали від насильства в сім'ї з боку її колишнього чоловіка Х.О.

Стосунки між заявницею та її колишнім чоловіком розпочалися у 1990 р., офіційно стосунки були оформлені у 1995 р. Від цього шлюбу у заявниці є троє дітей 1993, 1994 та 1996 р. н. Перші скарги до поліції були подані заявницею та її матір'ю ще у 1995 р. Незважаючи на постійні скарги до правоохоронних органів, держава не змогла надати ефективний захист жінкам, що призвело до вбивства матері заявниці у 2003 р., вчинене колишнім чоловіком останньої.

Заявниця звернулася до Європейського суду з прав людини 15 липня 2002 р. У своїй заяві до Європейського суду заявниця Опуз оскаржувала порушення з боку Туреччини статей 2, 3 та 14 у поєднанні з цими статтями, а також статей 6 і 13 Європейської конвенції.

На відміну від справ, викладних вище, по справі «Опуз проти Туреччини» були проведені судові слухання, а також Європейським Судом були взяті до уваги коментарі, надані третьою стороною в особі правозахисної організації Interights.

Європейський суд з прав людини 9 червня 2009 р. виніс рішення по цій справі, в якому визнав Туреччину винною у порушенні своїх зобов'язань щодо захисту жінок від насильства в сім'ї і вперше у своєму рішенні визнав, що гендерне насильство є формою дискримінації згідно Європейської конвенції.

Рішення Суду у цій справі носить революційний характер у сфері боротьби із домашнім насильством:

По-перше, суд дав характеристику зобов'язань держави у зв'язку з насильством в сім'ї, визнавши серйозність домашнього насильства в Європі, а також проблеми, які виникають через латентність та nereагування на це правопорушення з боку агентів держави. Вперше у своєму рішенні Суд підкреслив, що насильство в сім'ї не є приватною чи сімейною справою, але є питанням, що зачіпає суспільні інтереси, що в свою чергу вимагає ефективних дій з боку держави. Суд також вказав, що недостатньо мати закони щодо протидії домашньому насильству, більш важливим є наявність ефективних

механізмів їх реалізації. Суд встановив, що кримінальне право не мало адекватного стримуючого ефекту здатного забезпечити ефективно запобігання насильства щодо жінок, і що пасивність з боку поліції та прокуратури у відповідь на такі скарги було широко поширеним явищем. Суд зазначив, що «безвідповідальність судової системи та безкарність насильників... вказує, що зобов'язання вживати належних заходів для вирішення проблеми насильства в сім'ї не було виконане належним чином».

По-друге, домашнє насильство було визнано жорстоким поведженням, що є проявом нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження, тобто порушенням ст. 3 Європейської конвенції.

По-третє, надзвичайно важливим є той факт, що вперше суд визнав нездатність держави адекватно реагувати на насильство за ознакою статі, як порушення статті 14 Європейської конвенції, тобто положення про недискримінацію. Суд зазначив, що «від дискримінаційної судової пасивності у Туреччині, хоча і ненавмисне, в основному страждають жінки ... насильство, від якого потерпали заявниця та її мати може розглядатися як гендерне насильство, яке є однією з форм дискримінації щодо жінок» (п. 200 Рішення). Таким чином, Європейський Суд в цій справі підтвердив принциповий підход, закладений в міжнародних стандартах протидії домашньому насильству, згідно з яким насильство щодо жінок визнається однією з формою дискримінації за ознакою статі. Отже, Судом було визнано порушення статей 2, 3 та 14 Європейської конвенції. Суд призначив 30 000 євро компенсації за шкоду, нанесену заявниці через порушення вищевказаних статей, а також 6500 євро за понесені витрати у зв'язку із процесом.

СПРАВА «САВІНИ ПРОТИ УКРАЇНИ»

Заявники, які є чоловіком та жінкою, відповідно 1957 та 1956 р. н., є громадянами України і проживають у м. Ромни. Вони є сліпими від народження. З 1990 до 2006 року п. Савін офіційно працював на підприємстві Українського товариства сліпих. У 2006 році п. Савін досягнув пенсійного віку та був звільнений з огляду на скорочення штатів. Заявниця перестала працювати ще на початку 1990-х років. З 1997 р. сім'я заявників проживала у двох державних двокімнатних квартирах, в яких не було гарячої води та каналізації, а для опалення помешкання використовувалась піч. У сім'ї Савіних було семеро дітей (які народилися між 1991 та 2001 роками). У лютому 1998 р. четверо перших дітей були взяті під опіку держави, з огляду на неспроможність заявників надати їм належну турботу та виховання.

З 1998 до 2004 року представники місцевої служби у справах дітей та органу опіки та піклування разом із деякими іншими органами місцевої влади понад десять разів відвідували помешкання заявників і складали акти на предмет придатності житлових умов заявників для виховання інших дітей, які залишались на їхньому утриманні. Відповідно до цих актів зазначені умови були вкрай незадовільними. За цей період

Савіни здійснювали численні спроби покращити свої матеріально-побутові умови життя (зокрема, зверталися до місцевих органів влади про проведення природного газу до будинку, подавали позовов до суду про повернення заборгованостей із заробітної плати та інших виплат, клопотання про надання допомоги у працевлаштуванні тощо).

5 січня 2004 року прокурор на запит служби у справах дітей ініціював судовий процес про взяття трьох наймолодших дітей заявників під державну опіку, який було задоволено судом. Заявники подали апеляційну скаргу на таке рішення. Вони зазначали, зокрема, що у Сімейному кодексі України передбачався виключний перелік підстав відібрання дітей від їхніх батьків, а саме: ухилення від виконання обов'язків по догляду за дітьми, жорстоке поводження з ними, хронічний алкоголізм чи наркотична залежність батьків, експлуатація дітей, примушування їх до жебракування та бродяжництва. Савіни наполягали на тому, *що вони ніколи не робили нічого подібного, та пояснили, що єдиною причиною, через яку вони не змогли надати дітям кращий догляд, була їхня сліпота.* При цьому вони стверджували, що їх, як людей із фізичними вадами, було дискриміновано, та підкреслили, *що державні органи влади мали би забезпечити їхню сім'ю належною підтримкою замість того, щоб відбирати від них дітей.* Заявники також посилались на ст. 8 Європейської Конвенції. Однак апеляційна та касаційна інстанції відхилили їхні скарги та підтримали рішення суду першої інстанції.

Європейський Суд зауважив, що національні органи влади обґрунтовували своє рішення тим, що заявники, з огляду на нестачу фінансових засобів та особистих якостей, не мали можливості не лише забезпечити своїх дітей належним харчуванням, одягом, гігієнічними умовами та забезпечити охорону їхнього здоров'я, але й забезпечити їхню соціальну й освітню адаптацію, ставлячи таким чином під загрозу моральне виховання дітей, їхнє здоров'я та життя. Суд дійшов висновку, що такі підстави без сумніву зумовлювали необхідність прийняття відповідного рішення.

Однак Європейський суд зазначив, що з матеріалів справи не можна зробити висновку про те, *що судові органи хоча б спробували проаналізувати залежність неадекватності виховання дітей заявниками від їх неоправної фізичної неспроможності забезпечити дітям належну опіку, а також визначити, чи могла би бути забезпечена належна батьківська опіка за умови цілеспрямованої фінансової та соціальної допомоги Савіним й надання їм ефективних порад.* Стосовно недостатнього фінансового забезпечення заявників Європейський Суд вказав, *що визначення можливості надання сім'ї Савіних спеціальної матеріальної допомоги задля збереження цілісності цієї сім'ї є завданням, перш за все, відповідних державних органів влади та, зокрема, національних судів.*

Також, на думку Суду, національні суди, аналізуючи справу заявників, мали би звернути увагу на їхні неодноразові спроби покращити свої матеріально-побутові умови життя. Національні суди мали встановити, *чи місцеві органи влади*

дотримувались Конвенційних зобов'язань із забезпечення цілісності сім'ї та чи вони вивчили можливість застосування інших альтернатив перед тим, як відібрати дітей у заявників. Європейський Суд також нагадав, що на жодній стадії судових процесів не було заслухано думок дітей (зокрема, О.С., якому на момент судових засідань у грудні 2004 року було вже 13 років). Більше того, в результаті відібрання дітей вони не лише були відлучені від своєї сім'ї, а й були поміщені до різних навчально-виховних закладів. Внаслідок цього двоє з дітей живуть навіть у іншому місті, що ускладнює підтримання постійних контактів між членами сім'ї.

Відтак Суд дійшов висновку про те, що хоча причини відібрання у заявників їхніх дітей, вказані національними органами влади, були належними, вони, однак, не були достатніми задля виправдання такого серйозного втручання у сімейне життя сім'ї Савіних, тому була порушена ст. 8 Європейської Конвенції. Суд призначив сплатити кожному із заявників по 5 000 євро як компенсацію моральної шкоди.

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ З

ВИБРАНІ НАЦІОНАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Додадок 3.1

Нормативно-правові акти України, що стосуються питань попередження та протидії насильству над дітьми та дорослими членами сім'ї¹⁰⁸

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР;
2. Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 р. №2341-III;
3. Закон України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25 вересня 2008 р. № 600-VI;
4. Закон України «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей» від 1 жовтня 2008 р. № 616-VI;
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X;
6. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15 травня 2003 р. № 759-IV;
7. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» від 2 грудня 2010 р. № 2744-VI
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III//ВР;
9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII;
10. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III;
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. № 599-VI;
12. Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 5 березня 2009 р. № 1065-VI;
13. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. №20/95-ВР;

108 Підготувала Христова Г.О.

14. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. №565-XII
15. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-XII;
16. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітні 2001 р. № 2402-III;
17. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III;
18. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV;
19. Указ Президента України «Про Положення про Міністерство соціальної політики України» від 6 квітня 2011 року N 389/2011 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 741/2011 від 08.07.2011);
20. Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства», затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 вересня 2005 р. № 2894-IV;
21. Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження ґендерного насильства», затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 березня 2007 р. № 817-V;
22. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866;
23. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 р. № 905;
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. № 616;
25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення кримінальної міліції у справах дітей» від 8 липня 1995 р. № 502;
26. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. № 5/34/24/1;
27. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Правил опіки та піклування» від 26 травня 1999 р. №34/166/131/88

28. Наказ Міністерства сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального інспектування центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей/осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах» від 31.03.2008р. № 1278;
29. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді «Про затвердження Типових структури і штатного розпису центру соціально-психологічної допомоги» від 07 липня 2004 р. № 91;
30. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді «Про затвердження Порядку виявлення та ведення обліку дітей службами у справах дітей» від 14 квітня 2004 р. № 15;
31. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді «Про затвердження порядку формування, ведення та використання загального банку даних сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах» від 21.12.2007 № 4991;
32. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді № 491 «Про затвердження кваліфікаційної характеристики посади «директор центру соціально-психологічної допомоги» від 28 вересня 2004;
33. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді від 15 вересня 2004 р. № 408 «Про затвердження Типових нормативів оснащення центру соціально-психологічної допомоги та харчування осіб, які перебувають у ньому»;
34. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» № 3/235 від 9 березня 2004 р.
35. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження заходів щодо запобігання ранньому соціальному сирітству» від 1 квітня 2004 р. № 9/166;
36. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 27 травня 2010 р. № 1480;
37. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 25 квітня 2008 р. № 1795;
38. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Стратегії розвитку системи соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді на 2009-2014 роки» від 04 листопада 2008 № 4414

39. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту України, МОЗ України, МОН України, Мінпраці України, Мінтрансзв'язку України, МВС України, Держдепартамент виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 № 1983/388/452/221/556/596/106
40. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» від 31 жовтня 2006 № 3685
41. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 № 3131/386;
42. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із закладами охорони здоров'я щодо надання медичної допомоги та соціальних послуг дітям і молоді» від 17 квітня 2006 р. № 1209/228;
43. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються» від 14 квітня 2004 р. № 400
44. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС» від 11 грудня 2010 р. № 550;
45. Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України «Про порядок обліку випадків звернення в медичні установи та міськрайлінооргани внутрішніх справ громадян з тілесними пошкодженнями кримінального характеру» від 10 травня 1993 р. №307/105;
46. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Інструкція про проведення судово-медичної експертизи» від 17 січня 1995 р. № 6;
47. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї» від 23 січня 2004 р. № 38;

48. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30.03.2007 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»
49. Про стан додержання законодавства, спрямованого на захист прав дітей, які потерпають від злочинних посягань, насильства у сім'ї, втягнення їх у злочинну та іншу протиправну діяльність. Лист Генеральної прокуратури України від 31 липня 2006 р. № 07/3–90

Додаток 3.2

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III

Цей Закон визначає правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

Для цілей цього Закону наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

- насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю;
- фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;
- сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;
- психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

– економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я;

– члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання; *(Статтю 1 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)*

– жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї;

– попередження насильства в сім'ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї;

– реальна загроза вчинення насильства в сім'ї – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, передбачених абзацом другим цієї статті, якщо є реальні підстави очікувати її виконання;

– захисний припис – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо захисту жертви насильства в сім'ї, яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї;

(Абзац дванадцятий статті 1 виключено на підставі Закону N 599-VI від 25.09.2008)

– корекційна програма – програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї. *(Статтю 1 доповнено абзацом тринадцятим згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)*

Стаття 2. Законодавство про попередження насильства в сім'ї

Законодавство про попередження насильства в сім'ї складається з Конституції України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо попередження насильства в сім'ї.

Стаття 3. Органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

1. Здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на:

- a. спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;
 - b. відповідні підрозділи органів внутрішніх справ; *(Пункт 2 частини першої статті 3 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)*
 - c. органи опіки і піклування;
 - d. спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства:
 - кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення (далі – кризові центри);
 - центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.*(Пункт 4 частини першої статті 3 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)*
2. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї.

Стаття 4. Підстави для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї

1. Підставами для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї є:
 - заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
 - висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;
 - отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.
2. Заява та повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення приймаються за місцем проживання постраждалого органами, зазначеними в пунктах 1 та 2 частини першої статті 3 цього Закону.
3. Орган, до якого надійшла заява або надійшло повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву чи повідомлення та вживає в межах своїх повноважень передбачені законом заходи з попередження насильства в сім'ї.
4. Порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення затверджується Кабінетом Міністрів України.

Розділ II

ОРГАНИ ТА УСТАНОВИ, НА ЯКІ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Стаття 5. Повноваження спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї:

- бере участь в розробленні та реалізує державну політику щодо попередження насильства в сім'ї;
- координує діяльність відповідних підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї; *(Абзац третій статті 5 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)*
- визначає потребу регіонів у створенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї та організовує роботу з їх створення; *(Абзац четвертий статті 5 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)*
- здійснює контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;
- розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо проходження корекційної програми та організовує забезпечення кризових центрів такими методичними рекомендаціями; *(Статтю 5 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)*
- здійснює збір та узагальнення даних про насильство в сім'ї відповідно до законодавства;
- організовує і проводить соціологічні, психолого-педагогічні та кримінологічні дослідження насильства в сім'ї;
- надає органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням громадян, окремим громадянам методичну і практичну допомогу, консультації з питань попередження насильства в сім'ї;
- організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед громадськості про проблему насильства в сім'ї та заходи, які існують з попередження насильства в сім'ї; *(Статтю 5 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)*

- організовує проходження корекційної програми особами, які вчинили насильство в сім'ї; *(Статтю 5 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)*
- звертається до центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування за наданням відповідної допомоги жертвам насильства в сім'ї;
- приймає і розглядає заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї і реальну загрозу його вчинення;
- направляє жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Стаття 6. Повноваження відповідних підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильства в сім'ї

(Назва статті 6 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

1. В органах внутрішніх справ заходи щодо попередження насильства в сім'ї здійснюють служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей, які:

- виявляють причини і умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення;
- беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;
- відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу;
- виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;
- приймають та розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення;
- вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- направляє жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства;
- виносять захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом;

- контролюють виконання вимог захисних приписів;
- направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми;
- взаємодіють із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства у питаннях попередження насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

(Частина перша статті 6 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

2. Повноваження кримінальної міліції у справах дітей поширюються на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Стаття 7. Повноваження органів опіки і піклування щодо попередження насильства в сім'ї

Органи опіки і піклування:

- надають допомогу у відновленні порушених прав та захисті законних інтересів неповнолітнім, які мають батьків і проживають у сім'ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються в сім'ях опікунів (піклувальників), прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також членам сім'ї, визнаним в судовому порядку недієздатними, у випадках, коли стосовно них вчинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- представляють у суді інтереси неповнолітніх та недієздатних членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї; *(Абзац третій статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)*
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

Стаття 8. Кризові центри

1. Кризові центри створюються місцевими державними адміністраціями за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї відповідно до соціальних потреб регіону.
2. Кризові центри можуть також створюватися органами місцевого самоврядування,

підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян і окремими громадянами за погодженням із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї і реєструються в порядку, визначеному законом.

3. Працівники кризових центрів:

- здійснюють прийом членів сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- здійснюють прийом осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження корекційної програми;
- організують надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- розробляють корекційні програми та організують їх проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї;
- відповідно до можливостей надають притулок для тимчасового перебування членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- повідомляють службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей про виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства;
- вивчають і узагальнюють причини та умови конкретних проявів насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- забезпечують збереження конфіденційної інформації щодо осіб, які звернулися до кризового центру про допомогу;
- взаємодіють із засобами масової інформації, громадськими організаціями у проведенні просвітницької та виховної роботи з питань попередження насильства в сім'ї.

(Частина третя статті 8 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

4. Кризові центри є неприбутковими організаціями, користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку з зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

Стаття 9. Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї

1. Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї створюються відповідно до законодавства, що регламентує створення закладів охорони здоров'я. Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї можуть створюватися в системі діючих закладів охорони здоров'я.

2. В центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї поміщаються жертви насильства в сім'ї (з їхньої згоди або на їхнє прохання) на підставі рішення медичної комісії центру. Щодо неповнолітніх членів сім'ї необхідна згода одного з батьків, усиновителів, опікуна чи піклувальника, у разі, якщо вони не зазнали насильства від одного з них, або органу опіки і піклування.

(Частина друга статті 9 із змінами, внесеними згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)

3. Жертви насильства в сім'ї перебувають у центрах медико-соціальної реабілітації протягом терміну, необхідного для їхнього лікування та психо-соціальної реабілітації. За їхнім бажанням вони можуть пройти курс лікування та психо-соціальної реабілітації амбулаторно.

4. Працівники центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї:

- надають жертвам насильства в сім'ї первинну медико-санітарну і психологічну допомогу, окремі види психіатричної допомоги на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу», іншими законами;
- за необхідності направляють жертв насильства в сім'ї для відповідного подальшого лікування;
- організують надання юридичних консультацій жертвам насильства в сім'ї;
- повідомляють про вчинене насильство в сім'ї службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів.

Розділ III

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Стаття 10. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї

1. Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях

ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку.

2. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

3. У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до кризового центру для проходження корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в порядку, передбачених цим Законом, може бути винесено захисний припис.

Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

(Частина третя статті 10 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

(Статтю 11 виключено на підставі Закону N 599-VI від 25.09.2008)

Стаття 12. Взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї

1. Членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік.

2. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

3. Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, затверджуються Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 13. Захисний припис

1. Особі, яка вчинила насильство в сім'ї після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної служби у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесений захисний припис.

2. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

3. Захисний припис може бути винесений до осудної особи, яка на момент винесення захисного припису досягла 16-річного віку.

4. Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

5. Зазначені у частині четвертій цієї статті обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором.

(Частина п'ята статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)

Стаття 14. Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї

Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається судом в установленому законом порядку за позовом адміністрації спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Розділ IV

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Стаття 15. Відповідальність за вчинення насильства в сім'ї

Члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону.

Розділ V

ФІНАНСУВАННЯ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ, НА ЯКІ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Стаття 16. Джерела фінансування органів, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, і спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї

1. Фінансування органів та установ з попередження насильства в сім'ї, які належать до системи органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, здійснюється за рахунок коштів бюджету відповідного рівня.

2. Фінансування спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї, створених підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян чи окремими громадянами, здійснюється за рахунок їхніх власних коштів.
3. Спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї мають право на регресний позов про відшкодування коштів на утримання жертв насильства в сім'ї до осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

Розділ VI

ОХОРОНА ПРАВ ЧЛЕНІВ СІМ'І ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗАХОДІВ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Стаття 17. Охорона прав членів сім'ї при здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї

1. Членам сім'ї, стосовно яких здійснюються заходи з попередження насильства в сім'ї, держава гарантує охорону прав і законних інтересів.
2. Посадові особи та працівники, які здійснюють заходи з попередження насильства в сім'ї, не можуть розголошувати відомості про особисте та сімейне життя, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків.

Розділ VII

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності через три місяці з дня його опублікування.
2. Кабінету Міністрів України протягом місяця з дня набрання чинності цим Законом:
 - підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;
 - привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
 - відповідно до своєї компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;
 - забезпечити перегляд і скасування центральними і місцевими органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

Додаток 3.3

КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х

(витяг)

Стаття 173-2. Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми

Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї, - тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'яти діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Стаття 180. Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння

Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами - тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 184. Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей - тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, - тягнуть за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ 4

МОЖЛИВІ ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНКИ СТАНУ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Додаток 4.1

Оцінка стану постраждалої жінки за допомогою опитувальника

Опитувальник включає до свого складу 57 запитань, стосовних різних аспектів сімейних стосунків жінки. Запитання 12, 13, 40 та деякі інші стосуються наявності фізичного насильства в подружніх стосунках жінки. Запитання 4, 7-11, 14, 15, 19, 20, 27 дозволяють виявити наявність насильства психологічного. Економічне насильство висвітлюється питаннями 16-18, 25, 26, 29, 30. Окрема низка запитань спрямована на визначення сексуального насильства (це, зокрема, питання 41-44). Частина запитань дозволяє виявити рівень залучення до насильницьких стосунків дітей жінки, що звертається за допомогою. **Жирним шрифтом** виділені коментарі для спеціалістів соціальних служб; *курсивом* – приклади фраз, які можуть бути застосовані для того, щоб заспокоїти жінку та спонукати її до відвертої бесіди.

Початкові запитання:

Як Вас звати? _____

Назвіть, будь ласка, свій вік, сімейний стан, наявність дітей, їх кількість та чи живуть вони з Вами:

Вік _____ Сімейний стан _____

Діти _____

Назвіть, будь ласка, Вашу адресу: _____

Основні запитання¹⁰⁹:

Звернення до соціальних служб – це дуже важливий крок до подолання ситуації, в якій Ви опинилися. Я дуже вдячна (вдячний) Вам за те що Ви його зробили...

1. Чи довго Ви вагалися перед тим, як звернутися до нас? Що Вас стримувало?

Для того, щоб ми мали змогу допомогти Вам, намагайтеся давати якомога розгорнуті відповіді....

2. Як давно почалася ситуація насильства?

3. Чи знає ще хтось про те, що відбувається з Вами?

4. Чи маєте ви можливість покинути квартиру та виїхати кудись у разі необхідності?

¹⁰⁹ **ВАЖЛИВО:** якщо жінка під час бесіди сама торкається того чи іншого аспекту насильства, то задавати повторні запитання з того ж самого приводу не треба, щоб зайвий раз не травмувати жінку. В такому випадку необхідно лише зробити позначку у відповідному місці опитувального листа, не акцентуючи особливої уваги жінки.

5. Чи часто Ваш чоловік влаштовує скандали? Чи буває таке, що при цьому присутня Ваша дитина?
6. Що Ви особисто намагалися зробити з цього приводу?
7. Дуже часто погана ситуація в сім'ї буває пов'язана з вживанням різних препаратів, алкогольних напоїв тощо.
8. Чи має Ваш чоловік схильність до надмірного вживання алкогольних напоїв?
9. Чи буває таке, що чоловік нецензурно лається на Вас?
10. Чи ображав Вас Ваш чоловік жестами, мімікою, поглядами, інтонаціями і таке інше? Наведіть приклади, якщо можна.
11. Чи було таке, що ви відчували в себе вдома страх та приниження? За яких обставин?
12. Чи погрожував Вам Ваш чоловік за останній час? Чим саме?
13. Чи існували погроза фізичного або іншого насильства над Вами, Вашими родичами, дітьми, близькими? Хто саме погрожував?
14. Чи погрожував Ваш чоловік власним самогубством або спричинення собі фізичної шкоди?
15. Чи виникали у Вас колись думки про самогубство?
16. Чи погрожував чоловік залишити сім'ю і забрати з собою дітей?
17. Чи позбавляв або обмежував чоловік Ваші можливості користуватися і розпоряджатися грошима, які Ви заробили, або які є Вашою спільною власністю?
18. Чи часто Ви змушені просити гроші у чоловіка?
19. Чи висловлював чоловік погрози спричинити матеріальну шкоду, наприклад, позбавити засобів існування, фінансової підтримки? Чим була спричинена така його поведінка?
20. Чи кричав або лявся чоловік на Вас останнім часом? За яких обставин?
21. Чи погрожував Вам чоловік, що розлучиться з Вами, або кине Вас, та піде до іншої жінки? Через що?
22. Чи відмовлявся чоловік піклуватися за малолітніми, неповнолітніми членами сім'ї, старими, інвалідами? Як він це пояснював?
23. Чи забороняв чоловік вам працювати при вашім бажанні, працездатності, можливості? Як він пояснював причину такої заборони?
24. Чи примушував Вас чоловік виконувати тяжку, непосильну роботу? Яку саме?
25. Як чоловік ставиться до виконання вами домашньої роботи? Як він демонструє своє ставлення?

26. Хто є власником Вашої квартири?
27. Чи було таке, що Ви не мали змогу увійти до власної оселі? А вийти з неї? За яких обставин це сталося?
28. Чи відчуваєте ви психологічний дискомфорт у власній оселі? Чи буває у Вас бажання втекти з оселі, аби не чути або не бачити чогось? З якими подіями пов'язані такі думки?
29. Хто є основним годувальником родини? Чому Ви так вважаєте?
30. Як Ви оцінюєте власний добробут (в порівнянні з іншими родинами)? Чому Ви так вважаєте?
31. Чи існує з боку чоловіка прискіпливий дріб'язковий контроль за всіма витратами і вимоги у зв'язку з цим звітуватися за кожен з них? Наведіть, будь ласка, приклад.
32. Чи забороняв Вам Ваш чоловік телефонувати Вашим друзям чи подругам? Чому? Як він пояснював свою заборону?
33. Чи ховав колись від Вас чоловік Ваші особисті речі? Як Ви вважаєте, навіщо?
34. Що саме робить Ваш чоловік, коли в нього "уривається терпець"? Як часто це буває?
35. Чи погіршився Ваш фізичний стан за останній час? В чому це виявляється?
36. Чи бувають у Вас приступи агресивності? Як давно вони з'явилися? Як часто повторюються? В яких обставинах вони виникають?
37. Коли востаннє у Вас був стан, який можна назвати депресивним? З якої причини? Опишіть свій стан в такі моменти? Як реагує на них Ваша родина?
38. Чи виникають у Вас напади апатії, коли Ви відчуваєте себе не в змозі щось зробити? Як часто? Коли вони з'явилися вперше? Востаннє? Як Ви їх долаєте? Як реагує на них Ваша родина?
39. Як Ви спите?
40. Чи були у Вас болі та хвороби, що не пояснювалися жодними органічними причинами (лікар казав, що Ви здорові)?
41. Як Ви вважаєте, хто несе відповідальність за Ваші травми? Чому саме?
42. Зараз Ви почуєте кілька досить інтимних та специфічних питань. Я дуже прошу Вас відповісти на них, щоб ми могли повною мірою допомогти Вам. Якщо ж Ви не бажаєте на них відповідати або вони здадуться Вам надто болючими, скажіть про це, і можете не відповідати.
43. Як ви вважаєте, чи можуть сексуальні відносини можуть стабілізувати відносини в цілому?
44. Чи нав'язувалися Вам колись особливі види сексуальних контактів проти Вашої волі? Якщо Ви відчуваєте себе в силах, опишіть, що саме сталося. Якщо ні – не треба.

45. Чи були у вас викиди плоду? Як давно?
46. Чи нормально народилася та розвивалася Ваша дитина?
47. Як Ви можете характеризувати здатності та здібності Вашої дитини?
48. Чи часто ви чуєте від чоловіка брутальну неадекватну критику на свою адресу або на адресу Вашої дитини? В яких випадках? В яких словах та фразах це виявляється?
49. Чи почуваєте Ви та Ваша дитина себе захищеною у власній родині? Чому Ви так вважаєте?
50. Чи приділяє Ваш чоловік достатньо уваги вихованню дітей? Чому Ви так вважаєте? Як зазвичай він бере участь у вихованні дітей?
51. Як Ви вважаєте, Ви заслуговуєте на таке ставлення з боку чоловіка? Дітей? Родичів?
52. Чи знаєте Ви, куди ще можна звернутися за допомогою?
53. Як часто за останній час ви ходили в гості до своїх подруг та друзів? Якщо рідко, то чому?
54. Чи є у вас друзі протилежної статі? Якщо ні, то чому?
55. Що раніше допомагало впоратися з сімейними проблемами? На який термін?
56. Що у Ваших відносинах з чоловіком ви б бажали залишити?
57. Які стосунки Ви хотіли би мати?
58. Що для Вас "Жіноче призначення"?

Застосування індикативного опитувальника та розмова з жінкою, яка вважається постраждалою від насильства в сім'ї, передбачає дотримання низки правил. Отже, працівник відповідної соціальної служби має:

- Вести бесіду з жінкою сам на сам, запевнивши її в конфіденційності розмови;
- Не уникати погляду постраждалої;
- Дати постраждалій зрозуміти, що Ви готові та бажаєте її вислухати;
- Дати постраждалій знати, що Ви маєте досвід у вирішенні подібних проблем;
- Не переривати розповідь, посилаючись на брак часу або інші обставини;
- Ставити запитання так, щоб на них можна було б дати декілька варіантів відповідей;
- Ставити прості, прямі запитання, які не містять критичних або суб'єктивних суджень;
- Не заперечувати факт наявності насильства (навіть, якщо Вам здається, що

інка перебільшує проблему або викликає у Вас недовіру чи відразу);

- Не висловлювати підтримки чи згоди, якщо постраждала жінка стверджує, нібито вона сама винна в тому, що сталося;
- Підкреслити, що ніхто не заслуговує на таке поводження і що жінка вже зробила перший крок для зміни ситуації на краще
- Не применшувати серйозність інциденту, що стався, та пояснити жінці що насильство в сім'ї – це серйозне правопорушення;
- Зберігати спокійний та безоцінювальний спосіб поведінки;
- Співчувати жертві насильства, віддавати належне її почуттям;
- Дати жінці зрозуміти, що насильство з боку чоловіка буде повторюватися, незважаючи на запевняння кривдника і його обіцянки виправитися;
- Надати інформацію щодо притулків та інших місцевих осередків, де жінка може отримати юридичну та психологічну допомогу.

Під час розмови з жінкою, яка постраждала від насильства, не можна:

- Виявляти нетерплячість, роздратування, перебивати її (в тому числі фразами на кшталт «Саме це колись сталося зі мною...»);
- Робити поспішні висновки або оцінювати висловлювання чи стан жінки;
- Намагатися завершити думки та висловлювання жінки за неї або відповідати недоладно;
- Втрачати зоровий контакт з жінкою, жестами та рухами тіла демонструвати неухважність;
- Змінювати предмет розмови;
- Обтяжувати її відповідальністю за те, що трапилось;
- Ставати на бік особи, що скоїла акт насильства;
- Легковажно ставитися до факту вчинення насильства;
- Виявляти сумнів щодо правдивості свідчень, які дає жінка, проявляти негативні емоції щодо неї;
- Умовляти жінку примиритися з ситуацією;
- Умовляти жінку змінити поведінку, що стане гарантією припинення насильства
- Відмовляти в допомозі до моменту подання заяви про випадок сімейного насильства;

- Говорити, що жінка має сама собі зарадити;
- Покладати на жінку відповідальність за подальшу долю особи, яка скоїла насильство (наприклад, фразами на кшталт: «Через Вас він матиме проблеми; він може потрапити до в'язниці»).

Недотримання перелічених вище правил може викликати зниження самооцінки жертви, «вмикнути» в неї захисну реакцію і заблокувати можливості вирішення проблеми сімейного насильства.

Додаток 4.2.

Рекомендації для соціальних працівників щодо вивчення ситуації в сім'ї¹¹⁰

Розширене вивчення ситуації передбачає збір додаткової інформації про стосунки в сім'ї та ставлення батьків (або осіб, які їх замінюють) до задоволення потреб дитини, про стиль виховання. Збір інформації здійснюється шляхом спостереження, опитування та аналізу документів.

Спостереження проводиться в помешканні дитини, в приміщенні Служби або поза нею. Здійснюючи спостереження, важливо звернути увагу на такі питання:

В помешканні дитини:

- умови, в яких проживає дитина, чи відповідають наявні речі та меблі віку та рівню її розвитку;
- наскільки рівними є умови проживання всіх дітей в сім'ї;
- наскільки рівними є умови проживання дітей та батьків (осіб, які їх замінюють);
- які пріоритети у задоволенні потреб дитини мають батьки (особи, які їх замінюють).
- В помешканні дитини, в приміщенні Служби та поза нею:
 - стиль спілкування батьків (або осіб, які їх замінюють) з дитиною (також порівняння зі стилем спілкування батьків (або осіб, які їх замінюють) з іншими дітьми);
 - ставлення до дитини, стосовно якої чиниться насильство, з боку інших членів сім'ї (чи не є дитина об'єктом насильства з боку інших);
 - якими способами батьки (особи, які їх замінюють) переконують дитину, схиляють до виконання необхідних дій, реагують на капризи, непослух тощо;
 - наскільки батьки (особи, які їх замінюють) застерігають дитину від вчинення небезпечних дій (під час переходу вулиці, намаганні взяти небезпечну річ тощо).

Опитування (інтерв'ювання) проводиться в приміщенні Служби, за місцем

¹¹⁰ Подається за: Брижоватий Т.В., Яковчук-Бесараб К.О.. Соціальні послуги дітям, які зазнали насильства в сім'ї // Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ. – С. 92-142.

проживання або на робочих місцях осіб, які можуть надати інформацію (вчителі та вихователі дитини, сусіди, дільничний педіатр, інші лікарі, родичі, сама дитина тощо).

Опитування (інтерв'ювання) дитини у разі підозри сексуального насильства є обов'язковим, оскільки найчастіше такі акти відбуваються без свідків. Крім того, такі дії є кримінальним злочином та передбачають кримінальну відповідальність.

На початку інтерв'ювання дитини важливо:

- визначити рівень розвитку дитини, щоб обрати відповідні методики інтерв'ювання (цей рівень може не співпадати з біологічним віком);
- допомогти дитині почуватися затишно та розслаблено, пояснити дитині причину проведення інтерв'ю;
- дати можливість роздивитися кімнату;
- поставити дитині кілька простих запитань «для розігріву»;
- пояснити свою роль (для маленьких дітей – малюнками на дошці);
- запропонувати дитині ігри або спільну діяльність для встановлення довірливих стосунків;
- заохочувати дитину ставити запитання.

Варто дотримуватися такої схеми:

1. Знайомство
2. З'ясування здатності дитини розуміти дорослого
3. Розмова на основну тему:
 - повсякденне життя дитини: («Як тебе звати, скільки тобі рр., коли в тебе день народження? Де ти живеш? Хто живе разом з тобою?»);
 - школа та друзі;
 - вільна розповідь дитини про насильство.

При спілкування з дитиною:

- уникайте запитань, що містять в собі однозначну відповідь;
- сидіть так, щоб ваші очі були на рівні очей дитини або нижче, не нависайте над нею;
- спілкуйтеся з дитиною на зрозумілій їй мові, відповідно до її віку;
- запевніть дитину в тому, що вона не має себе корити через виклик правоохоронців;
- зверніть увагу на зовнішній вигляд дитини, стан одягу, наявність ознак ушкоджень, особливості поведінки дитини.

На першому етапі спілкування з дитиною слід забезпечити їй відчуття психологічної безпеки. Первинна бесіда з дитиною, побудована на м'якій, недирективній взаємодії, має допомогти відповісти на наступні запитання:

1. Які негативні прояви наявні в поведінці дитини, і наскільки вони є небезпечними для неї та її оточення?
2. На якому рівні розвитку знаходиться дитина, та які її ресурси? Наскільки глибоким має бути втручання у справи сім'ї?
3. Що в родині / соціальному оточенні заважатиме заходам, спрямованим на допомогу дитині?
4. Яким чином можуть бути залучені заклади освіти (школа, дитячий садок), охорони здоров'я, органи та служби у справах дітей, кризові центри та служби підтримки сім'ї, родичі дитини?

Кращими методами інтерв'ювання та консультування дітей до 13 років є малювання (проективні методики), гра (рольові ігри, спостереження за грою та ставленням дитини до іграшок, які означають її батьків чи членів сім'ї, ігри-фантазії для моделювання ситуацій).

Аналіз документів передбачає аналіз висновків експертів щодо фізичного та психічного стану дитини, акт обстеження житлово-побутових умов, форми оцінки жорстокого поводження з дитиною, заповненої при здійсненні первинного оцінювання тощо.

Важливо оцінити наслідки насильства, пережитого дитиною, зважаючи на її вікові особливості. Найпоширенішими симптомами залежно від віку є наступні¹¹¹:

111 Журавель Т.В., Кочемировська О.О. Вплив несприятливих умов соціалізації на формування дезадаптивних форм мислення та поведінки дитини // Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверева І.Д. та ін. / За заг. ред. І.Д. Зверєвої – К.: "Версо 04", 2011 – 760 с. – С. 256-274

Вік	Поведінкові прояви
Немовлята до 6 місяців	<ul style="list-style-type: none"> – низька рухова активність; – байдужість до навколишнього світу; – відсутність або слабкість реакції на зовнішні стимули, не усміхається (або усмішка з'являється дуже рідко – після 2 місяців).
Діти від 6 місяців до 1,5 року	<ul style="list-style-type: none"> – страх перед батьками; – страх фізичного контакту з дорослими (наприклад, коли доросла людина намагається взяти дитину на руки); – постійна безпричинна настороженість; – плаксивість, замкненість, постійний сум; – невідповідні віку стан фізичного розвитку, вага тощо.
Діти молодшого віку (до 3-х років)	<ul style="list-style-type: none"> – відстороненість, стан «холодної спостережливості»: відсутність будь-яких емоцій та почуттів, а час від часу спостерігають за тим, що відбувається навколо (діти можуть бути схожими артистів); – страх перед будь-якими фізичними контактами та чужими людьми; – прояви сексуалізованої поведінки (наприклад, у іграх) у разі сексуального насильства; – сумний та апатичний вигляд; – агресивність; – заляканість; – порушення сну, втрата апетиту.
Діти дошкільного віку (4 - 6 років)	<ul style="list-style-type: none"> – пасивна реакція на біль; – лякливність, здригання у відповідь на голос, шум тощо; – ознаки «рольової інверсії» (дитина поводить так, щоб задовольняти будь-які примхи батьків, обіймає, цілує батьків-агресорів, активно висловлює свою любов та піклування щодо батьків через страх перед бурхливий спалах насильства); – надмірна поступливість, догоджання будь-кому з дорослих; – почуття провини, сорому; – надсильне прагнення ласки та похвали; – фізичні ознаки стресу та надтривоги, зокрема погане самопочуття; – підвищена лякливність, тривожність; – агресивна поведінка стосовно інших дітей; – часті істерики через найменший привід або без нього; – регресивні форми поведінки, притаманні молодшому віку (енурез, ссання пальців, гризіння нігтів, утруднене мовлення тощо); – прояви сексуалізованої поведінки (наприклад, у іграх, нав'язлива рання мастурбація) у разі сексуального насильства.

<p>Діти молодшого шкільного віку (7 - 9 років)</p>	<p><i>Поводяться практично так само, як і дошкільнята, а також мають:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - амбівалентні почуття стосовно дорослих, складності у визначенні сімейних ролей; - затримки в розвитку та проблеми у спілкуванні з однолітками й дорослими; - у поведінці відзначаються відчуження від людей; - агресивна поведінка щодо однолітків; - жорстокість щодо тварин; - неухважність, не спроможність сконцентруватись на тому, чим займається, проявляє інші ознаки хронічного тривожного стану; - швидка стомлюваність, знижена спроможність концентрувати увагу; - прояви сексуалізованої поведінки (наприклад, сексуальні ігри з іншими дітьми, елементи зваблення тощо).
<p>Діти шкільного віку (10 – 13 років)</p>	<p><i>Поводяться практично так само, як і діти молодшого шкільного віку, а також мають:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - спроби маніпулювати оточенням, зокрема, молодшими дітьми та ровесниками; - неадекватні харчові уподобання (недоїдки, листя, крейда, равлики, таргани, інші комахи тощо); - занурювання у себе, дистанціювання від оточення; - озлобленість, агресивність; - гіперактивна поведінка; - погіршується успішність у навчанні; - самотність, відсутність друзів; - схильність до мандрів, волочіння; - прояви сексуалізованої поведінки (наприклад, зваблення, нав'язлива мастурбація, залучення до комерційного сексу тощо).
<p>Підлітки (14 – 18 років)</p>	<p><i>Поводяться практично так само, як і діти шкільного віку, а також:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - схильність до брехні або злочинства; - прагнення вплутатись в бійку, вибухи гніву, ворожість і агресивність стосовно навколишніх; - вживання алкоголю або наркотиків; - прогули, кількаразові спроби втекти з дому й відмова вертатися додому; - загальні труднощі з налагодженням і підтримкою міжособистісних стосунків - відсутність емоцій, відхід від суспільних взаємодій; - занижена самооцінка; - депресії, відсутність інтересу до будь-яких занять і до інших людей; - дисоціативні епізоди, описувані як відчуття «я стою поруч і дивлюся, як щось відбувається» або «я перебуваю далеко від місця події», у той час як дитина є безпосереднім учасником цих подій; - суїцидальні думки або спроби; - саморуйнівна поведінка; - наявність стресопохідних розладів психіки, психосоматичних хвороб.

Спілкування з дитиною починається з аналізу її зовнішнього вигляду та ситуації контакту. Слід звернути увагу на те, наскільки дитина відкрита до контакту, чи проявляє вона цілеспрямовану активність або є просто розгальмованою (безглуздо гоїдається на стільці, хапає якісь предмети, розмахує руками чи ногами, постійно підскакує з місця тощо). Необхідно зафіксувати і прояви загальмованості, напруги, що її виявляє дитина, бажання сісти або встати в куток, сховатися, страх вступити у бесіду. Зробити це можна за допомогою карти спостереження за поведінкою дитини

Карта спостереження за поведінкою дитини¹¹²

Характер порушення	Прояв
Агресивність	ламає речі, штовхає перевесників, б'є, щипає чи кусає інших людей, плюється, ругається
Негативізм	робить все «навпаки», відмовляється навіть від цікавих занять, часто застосовує слова «не хочу» або «не буду»
Демонстративність	відвертається, повертається спиною, здійснює «підкреслені» рухи, намагається будь-якою ціною привернути до себе увагу, слідує за реакцією на свої дії негативистського характеру
Емоційна відгородженість	уникає дивитись у вічі співрозмовнику, прагне самотності, мало розмовляє, прагне «відмовчатись», майже не рухається
Псевдоглухота	не виконує прохань або не відповідає на запитання соціального працівника, незважаючи на те, що чує та розуміє зміст звернення
Запальність	легка збудливість, імпульсивність, дратівливість, постійна готовність вступити в бійку
Уразливість, дратівливість	легке виникнення образи, незадоволений вираз обличчя
Конфліктність	поведінка, провокуюча конфлікт
Нерішучість	постійна невпевненість в правильності власних дій, страх помилки, улесливий погляд та страх перед покаранням через помилку
Охочість до дурощів	реагує сміхом на всі слова соціального працівника, кривляється, перекривлює знайомих
Страхи (які саме)	
Тривога	блукання очима, відсторонений погляд, напружена поза, дитина неочікувано та зненацька здригається, демонструє немотивовану боязкість тасторожкість
Скутість	рухова скутість в новій ситуації
Егоцентричність	дитина сконцентрована на власній особі, вважає, що всі події, пов'язані з нею, з її поведінкою
Дефіцит уваги	легко відволікається, не може сконцентруватись на питаннях соціального працівника, їх треба повторювати кілька разів

112 Підкреслить в таблиці порушення поведінки дитини, виявлені протягом спілкування з нею або з її родичами

Рухова розгальмованість (гіперактивність)	швидко збуджується та повільно заспокоюється; починає діяти та говорити, раніше, ніж повністю почує завдання чи питання; не може спокійно сидіти на місці; темп рухів прискорений; кількість рухів надлишкова
Мовна розгальмованість	розмовляє громко; темп мовлення прискорений, «говорить швидше, ніж думає», «захлинається» словами
Нерозуміння складних мовних конструкцій	не розуміє складні речення або довгі пояснення соціального працівника
Нерозуміння простих мовних конструкцій	не розуміє прості речення та звернення до себе
«Застрягаюча» поведінка	має елементи, що постійно повторюються; , постійно повторює одну і ту ж фразу, довго не може переключитись з одного запитання чи завдання на інше, «нав'язливість» при спілкуванні, довго пам'ятає образу
Знижена розумова й фізична працездатність	легка стомлюваність

Карта спостереження дає підґрунтя для визначення подальших заходів із корекції поведінки та реабілітації постраждалої дитини.

Додатково, для фіксації виявлених ознак насильства можна скористатися індикативними таблицями. У першій таблиці відокремлено наочні, а у другій – непрямі ознаки насильства над дитиною. Кожна таблиця складається з чотирьох стовпчиків:

1. перший стовпчик містить у собі характеристики тих чи інших ознак насильства;
2. у другому стовпчику подано спосіб визначення цих ознак. Основні з цих способів – це огляд та безпосереднє спостереження за дитиною, станом її житла, родичами;
3. у третьому стовпчику цієї таблиці фахівець робить відмітку про наявність тієї чи іншої ознаки насильства в сім'ї (чорнилом або кульковою ручкою);
4. четвертий стовпчик слугує для приміток та нотаток.

При аналізі результатів необхідно пам'ятати, що одна або дві відмітки в таблицях не можуть свідчити про наявність насильства в сім'ї.

Індикативні таблиці визначення стану дитини, постраждалої від насильства

Таблиця 1.

Ознака насильства	Спосіб виявлення	Наявність	Примітки
Зсуви й переломи кісток, крововиливи	Спостереження		
Забити місця, синці, подряпини на видимих частинах тіла, особливо ті, що мають форму предмета (ременя, лозини тощо)	Спостереження		
Опіки, незвичайні за формою та/або походженням (наприклад, від цигарки або розпаленого посуду)	Спостереження		
Сліди укусів людиною	Спостереження		
Брак ваги	Спостереження		
Застарілий бруд на відкритих частинах тіла (обличчя, руки, волосся)	Спостереження		
Алкогольне або наркотичне сп'яніння дитини	Спостереження		
Набряк обличчя (внаслідок ляпасів)	Спостереження		
Відмова розмовляти	Бесіда		
Уповільнене мовлення,	Бесіда		
Заплакане обличчя дитини, набряклі очі	Спостереження		
Поганий запах від дитини	Спостереження		
Вагітність малолітньої дитини	Спостереження		
Травми молочних залоз, сідниць, нижньої частини живота, області геніталій та анального отвору	Вивчення медичної картки		
Сторонні предмети в геніталіях, анальному отворі, чи сечовивідному каналі	Вивчення медичної картки		
Збільшений вагінальний отвір чи почервоніння в області геніталій	Вивчення медичної картки		

Таблиця 2

Непрямі ознаки	Спосіб виявлення	Наявність	Примітки
Відмова показати закриті одягом частини тіла – руки, ший, таке ін.	Спостереження, бесіда		
Зачіску зроблено в домашніх умовах непідходящим інструментом (волосся обрізане нерівно, «сороче гніздо» на голові)	Спостереження,		
Незвичний одяг (шарф влітку, рукавички, тощо)	Спостереження		
Одяг, що не відповідає віку дитини (надто малий або зavelикий)	Спостереження		
Одяг із застарілими плямами бруду або рваний	спостереження		
Відсутність одягу, що відповідає погодним умовам	Спостереження		
Відмова від медичної допомоги,	Бесіда, опитування		
Зухвала в т.ч. агресивна та/або сексуалізована поведінка дитини	Спостереження, бесіда, опитування		
Дитина надмірно мовчазна, скована	Спостереження, бесіда		
Дитина апатична, не проявляє жодних емоційних реакцій з приводу того, що відбувається	Спостереження, бесіда		
Схильність до знущання над тваринами	Опитування, спостереження		
Схильність до сексуалізованих виявів прихильності за відсутності інших форм вияву прихильності	Спостереження, опитування		
Неналежне медичне забезпечення потреб дитини	Спостереження, опитування		

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко Т.Ф., Бойко В.П. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання // Соціологія сім'ї.К., 2007. - 139 с.
2. Брижоватий Т.В., Яковчук-Бесараб К.О.. Соціальні послуги дітям, які зазнали насильства в сім'ї // Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ. – С. 92-142.
3. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Збірник документів. – Ч. II. – К.: АТ «Видавництво «Столиця», 2008. – 292 с.
4. Журавель Т.В., Кочемировська О.О. Вплив несприятливих умов соціалізації на формування дезадаптивних форм мислення та поведінки дитини // Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверєва І.Д. та ін. / За заг. ред. І.Д. Зверєвої – К.: "Версо 04", 2011 – 760 с. – С. 256-274
5. Журавлева Т.М., Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Помощь детям – жертвам насилия. – М.: Генезис, 2006. – 112 с.
6. Забелина Т.Ю., Израелян Е.В., Шведова Н.А. Канада и проблема насилия в семье: двадцать лет борьбы – <http://www.owl.ru/win/research/kanada.htm>
7. Защита детей от жестокого обращения / Под ред. Е.Н. Волковой. – СПб.: Питер, 2007. – 256 с.
8. Зразок корекційної програми та вимоги до її впровадження див.: Типова програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації / Кочемировська О.О., Мустафаєв Г.Ю, Заварова Н.О. та ін. – К.: ОБСЄ, 2009 – 127 с.
9. Іванова О. Стандарти у соціальній роботі: якими їм бути? // Соціальні політика і соціальна робота. – 2004. – № 3. – С. 57—64.
10. Йогив-Розенберг О. Виступ на міжнародному семінарі: «Соціальна робота з кривдниками: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні» (м. Київ, 11-12.06.2009).
11. Концепція реформування системи соціальних послуг. Розпорядження Кабінету міністрів України від 13 квітня 2007 р. N 178-р [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=178-2007-%F0>
12. Кочемировська О., Мустафаєв Г. та ін. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації. – К.:ОБСЄ, 2009 – 127 с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/75925>

13. Кочемировська О.О, Христова Г.О. Український досвід у сфері впровадження корекційних програм та системи заходів юридичної відповідальності, що застосовуються до осіб, які вчинили насильство в сім'ї // Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні – 2009: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Аналітичний звіт / Хаар Р., Лактіонова Г.М, Христова Г.О., Кочемировська О.О. та ін. / Ред. О. Кочемировська, упоряд. О. Кочемировська, С. Павлиш. – Київ: ПРООН, 2010.
14. Московка М.М. Жорстокість та насильство до дітей у сім'ї як соціальний феномен // Все для вчителя. – 2009. – №1. – С. 43-46.
15. Підсумки проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю у 2010 році. Звіт Державної соціальної служби у справах сім'ї, дітей та молоді
16. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Ясеновська М.Е. / Заг. ред. Безпалько О.В. , К.: ТОВ "К.І.С.", 2010. – 242 с.
17. Проект державних мінімальних стандартів якості соціальних послуг інституційного догляду (Київ-Луцьк-Рівне, 2006; розроблений в межах проекту ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб»)
18. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Под ред. Е.Н. Волковой. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
19. Проблеми насильства в сім'ї // Права людини в Україні 2009–2010. Узагальнена доповідь правозахисних організацій. – Х.: Харківська правозахисна група. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1298361851>
20. Райкус Дж., Хьюз Р. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска: Практическое пособие: В 4 т. Т. I. Концептуальные основы социальной работы с детьми. – М.: Национальный фонд защиты детей от жестокого обращения, 2008. – 288 с.
21. Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства, затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 березня 2007 р. № 817-V
22. Семигіна Т., Гусак Н. Інституціоналізація реабілітаційних посліг для осіб, які зазнали насильства в сім'ї [Соціальний захист населення у Великобританії [Електронний документ] – К.: Юридично-соціальний портал, 2008. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/node/20>
23. Соціальний захист населення у Великобританії [Електронний документ] – К.: Юридично-соціальний портал, 2008. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/node/20>

24. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочемировська, – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 148-173
25. Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Книга 2 / Ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ» - УФСІ.
26. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
27. Уровень и качество жизни населения: система показателей и определяющие факторы // Политика доходов и качество жизни населения / Под ред. Н.А. Горелова. – СПб: Питер, 2003.
28. Ashley C. Family decision making in a changing context, 2008. – http://www.iirp.edu/on08/ON08Papers/ON08_Ashley.pdf
29. Bjelanovic, S. and C.D. Tauber, M.D. (2004). Domestic Violence in Eastern Croatia. Coalition for Work with Psychotrauma and Peace: Croatia, 2005/ - www.cwwpp.org/Documents/Briefing%20Papers/Brefing%20Paper%20on%20Domestic%20Violence,%202004%2008.doc
30. Camarasa M., Bosch M., Heim D. National report. Spain. – http://www.surt.org/gevi/docs/national_report_spain_def.pdf
31. Canada. Legislation on Domestic Violence. – <http://canada.justice.gc.ca/en/ps/fm/legis.html>
32. Domestic Abuse Screening Policy. – Bristol: UK College of Family Mediators, 1999. – <http://www.screening.nhs.uk/domesticviolence>
33. Domestic Violence in Europe and Eurasia. Final Report. – USAID, 2006. - http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/docs/domestic_violence_study_final.pdf
34. Domestic violence in Spain 50% of women don't testify. - November 2010 http://www.barcelonareporter.com/index.php?/news/comments/domestic_violence_in_spain_50_of_women_dont_testify/;
35. Dutton D. G. Rethinking Domestic Violence. Vancouver, BC, Canada: UBC Press, 2006
36. Fraerman A. Spain Has New Law on Domestic Violence/ – Madrid, 2004. – <http://www.ipsnews.net/africa/interna.asp?idnews=26780>
37. Fuchs D. Spain acts to stop domestic violence // Guardian – 2005 – June, 30. – <http://www.guardian.co.uk/world/2005/jun/30/spain.dalefuchs>
38. Glaeser B. Victim-Offender Mediation in Cases of Domestic Violence (3rd Conference of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice

- "Restorative Justice in Europe: Where are we heading?", Budapest, Hungary, 14-16 October 2004). – www.euforumrj.org/readingroom/Budapest/workshop17.pdf
39. Guidelines to develop standards for programmes working with male perpetrators of domestic violence // WWP – Work with Perpetrators of Domestic Violence in Europe – Daphne II Project 2006 – 2008. - http://www.work-with-perpetrators.eu/documents/standards/wwp_standards_2008_vers_1_1.pdf?sprache=standards%2Fwwp_standards_2008_vers_1_1.pdf
40. Hamel J.; Nicholls T. L. Family Interventions in Domestic Violence: A Handbook of Gender-Inclusive Theory and Treatment. New York, NY: Springer Pub., 2007
41. Home of the Duluth Model <http://www.theduluthmodel.org/about/index.html>
42. Labriola M., Rempel M., O'Sullivan C.S. ed al. Report Submitted to the National Institute of Justice, 2007.
43. Liebmann M., Wootton L. Restorative Justice and Domestic Violence Abuse. Report commissioned by HMP Cardiff. – Cardiff: The Home Office Crime Reduction Unit. - August 2008 (Updated April 2010)
44. Loewenberg S. Domestic violence in Spain // The Lancet, Volume 365, Issue 9458, Page 464, 5 February 2005. - <http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736%2805%2917884-2/fulltext>).
45. McCue M. L. Domestic Violence: A Reference Handbook (2nd ed.). Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2008
46. Pelikan, C. (2000). Victim-offender mediation in domestic violence cases - a research report. (UN Crime Congress, Ancillary Meeting on Implementing Restorative Justice in the International Context; Vienna, Austria, 10-17 April, 2000) – www.restorativejustice.org/resources/docs/pelikan3;
47. Pelikan, C. On the efficacy of Victim-Offender-Mediation in cases of partnership violence in Austria, or: Men don't get better, but women get stronger: Is it still true? Research Report of the Institute for Sociology of Law and Criminology, Vienna, 2009
48. Risser S., Tanay F.R.V. Overview of the Domestic Violence Legal and Policy Framework in Croatia [Final Draft for Discussion] – UNDP, 2009 - http://www.undp.hr/upload/file/256/128458/FILENAME/Overview_of_the_Domestic_Violence_Legal_and_Policy_Framework_in_Croatia_final_draft.pdf
49. Roberts, A. R. Battered Women and their Families: Intervention Strategies and Treatment Programs (3rd ed.). New York, NY: Springer Pub., 2007
50. Shipway L. Domestic violence: a handbook for health professionals. New York: Routledge., 2004
51. Standards for Batterers Programs and Certification. – Santa Clara County Probation Department, 1997 – www.growing.com/nonviolent/worker/bip_stan.htm.

52. Stop VAW (n.d.). Stop Violence Against Women Website: Country Pages. Minnesota Advocates for Human Rights. Accessed December 1, 2005 – January 3, 2006. http://www.stopvaw.org/Country_Pages.html
53. Taylor M., Powney A. The Use of FGCs in Situations of Domestic Violence // Resolution: News from the Restorative Justice Consortium, 2005
54. The Health-Related Costs of Violence Against Women in Canada: The Tip of the Iceberg, Tannis Day, Centre for Research on Violence against Women and Children London, Ontario, 1995. – http://www.crvawc.ca/docs/pub_day1995.pdf
55. Twohey M. How Can Domestic Violence Be Stopped? // Chicago Tribune. Retrieved 2009-01-28.-<http://www.chicagotribune.com/news/local/chi-abusers-02-jan02,0,1147422.story?page=2>
56. Verein autonome terreichische Frauenh: Statistik 2004, <http://www.aeof.at/material/index.htm> april 30, 2005
57. Violence against women: Good practices in combating and eliminating violence against women (Expert Group Meeting Organized by: UN Division for the Advancement of Women in collaboration with: UN Office on Drugs and Crime 17-20 May, 2005) Vienna, Austria. – <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw-gp-2005/docs/FINALREPORT.goodpractices.pdf>
58. Violence against women: Good practices in combating and eliminating violence against women” Expert Group Meeting Organized by: UN Division for the Advancement of Women in collaboration with: UN Office on Drugs and Crime 17 to 20 May 2005 Vienna, Austria – <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw-gp-2005/docs/experts/logar.dv.pdf>
59. Wallace H. Family Violence: Legal, Medical, and Social Perspectives. Allyn & Bacon, 2004
60. Work with Perpetrators. Country Summaries –//www.work-with-perpetrators.eu/documents/countrysummaries/wwp_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf?sprache=countrysummaries%2Fwwp_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf&submit=download.
61. Work with Perpetrators. Country Summaries. http://www.work-with-perpetrators.eu/documents/countrysummaries/wwp_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf?sprache=countrysummaries%2Fwwp_country_summaries_en_2008_vers_1_1.pdf&submit=download.

SUMMARY

'Standards of Social Services Provision for Victims of Domestic Violence: International Experience and Recommendations for Ukraine' by O. Kochemyrovska and H. Hrystova

The research and practice manual 'Standards of Social Services Provision for Victims of Domestic Violence: International Experience and Recommendations for Ukraine' is the first attempt to determine unified and comprehensive approaches to the provision of services to families and individuals who have experienced domestic violence. The manual is based on the analysis and generalization of globally recognized approaches to solving problems raised and on the estimation of the possibility of their adaptation within the social and legal environment of Ukraine. Important components of the publication are:

1. Careful analysis and generalization of international standards and practices of supporting those who have suffered domestic violence, namely:

- universal principles of building efficient systems of providing services to those to have suffered domestic violence, which consistently apply in all countries:
 - a. recognition that the problem is of a general 'social' nature, rather than a private concern;
 - b. adoption of National Plans, federal (state) laws or amendments to existing legislation that would regulate the combating of domestic violence;
 - c. determining the nature and limits of liability for persons committing domestic violence and agreement of regulations to correct their behavior;
 - d. recognition at a national level of intolerance to child abuse (including that occurring within the family) and defining national strategies for combating it;
 - e. training specialists in identifying domestic violence and working with victims;
 - f. introduction of specialized family or juvenile courts to consider, among other things, the issue of domestic violence;
 - g. funding programs to support victims of domestic violence;
 - h. establishing programs to prevent domestic violence;
 - i. creation and adoption of standards and protocols to work with people affected by domestic violence and offenders.
- international legal instruments (UN acts, Council of Europe conventions and recommendations, rulings of the European Court of Human Rights) in the field of combating domestic violence, as well as legal principles to overcome domestic violence in other countries.

- advantages and limitations of the basic forms for providing assistance to persons affected: shelters, advisory centers for victims, hotlines, family therapy, family conferencing, family mediation, correctional programs for offenders;
- protocols and standards of work in the field of providing assistance to persons who have suffered domestic violence, including interaction of the institutions and services involved (law-enforcement bodies, courts, public social services, health facilities, educational institutions, NGOs). In particular, the following questions are analyzed:
 - a. Provision of services to meet consumers' needs.
 - b. Training of experts in domestic violence issues.
 - c. Removing legal and administrative obstacles.
 - d. Overcoming stigma and prejudice.
 - e. Medical care for victims.
 - f. Legal assistance for victims.
 - g. Access to education, professional retraining programs, re-employment assistance; availability of programs to expand economic opportunities, income management and financial risk analysis.
 - h. Family mediation and counseling.
 - i. Special protection for minors affected by DV.
 - j. Multidisciplinary approach (interagency cooperation) to provision of services to persons who have suffered domestic violence.

2. National systems of counteracting domestic violence in European countries and countries all over the world – best practices:

- infrastructure and standards of service provision to persons affected in the U.S.;
- trends and methods of implementing the state policy of zero tolerance to domestic violence in Canada;
- interaction of the police, penitentiary and social services in the UK for securing families and separating individuals;
- implementing a comprehensive system of providing protection and support to persons who have suffered domestic violence in Austria;
- the Spanish model of combating violence against women, including the provision of social services and protection of the victim against persecution by the offender;
- transformation of the system to assist persons affected by domestic violence in Croatia.

3. Ukrainian legislation on the prevention of domestic violence.

4. **Strengths and weaknesses of the systems of institutions and services in the field of domestic violence prevention in Ukraine.**
5. **Summary of existing standards and draft standards of social services provision to different categories of individuals and families finding themselves in difficult circumstances, with particular reference to domestic violence.**

The manual offers recommendations for the strengthening of systems to counteract domestic violence in the context of the implementation of the respective social standards, including:

1. To amend the current legislation on the prevention of domestic violence, particularly in defining the range of persons covered by the term 'family member'.
2. To significantly **expand the network of institutions** – both outpatient and residential for victims of domestic violence. It is necessary to develop a network of institutions and agencies that provide not only medical and legal services, but are able to meet the wider range of needs for affected women and their children. An essential aspect is the creation of Support Centers (hostels, shelters and consultation offices) where persons affected may turn for assistance in crisis and for further rehabilitation, in both urban and rural areas.
3. To develop, pilot and adopt at the regulatory level **minimum standards of social services provision to persons who have suffered domestic violence**, to ensure their compliance with international and European standards of counteracting domestic violence and assistance for its victims.
4. **Assessment of institutional capacity of the programs** must become an important indicator that will make it possible to detect quantitative and qualitative indicators of work with individuals who have committed domestic violence in the general social context. This will rely on the following criteria: the availability of an adopted standard (standards) of program implementation; the number of active programs at local community level in the region; the number and description of standards implemented in the region; the number of regions covered by the programs; the number of persons forwarded to the programs; the number of persons who actually participate in the programs; the number and level of training of experts implementing the programs; availability of a center (centers) for training and retraining experts; the number of persons who have completed the respective training, etc.
5. **To stipulate at the regulatory level the list of rights of domestic violence victims within the scope of receiving the respective services.** It is necessary to stipulate the **obligation of competent authorities and institutions** entrusted with the implementation of measures to prevent and combat domestic violence **to explain to domestic violence victims their rights at the first contact.**

6. **To develop and adopt at the regulatory level the standard form of a 'memo' for domestic violence victims** to contain information on rights of the person who suffered or may suffer domestic violence, minimum standards of social services provision to persons who have suffered domestic violence, as well as competent authorities and institutions entrusted with the duty of providing such services and their contact details.
7. **To expand the list of bodies and institutions entrusted with taking measures to prevent domestic violence** under the Law of Ukraine 'On Prevention of Domestic Violence', to stipulate by law the extent of their authority with regard to requirements of the administrative reform that is currently being implemented in Ukraine.
8. **To develop and stipulate** at the regulatory level **the algorithm for interagency cooperation among agencies and institutions** in combating domestic violence and providing social services to those affected.
9. To develop the documentary framework to regulate the activity of services, facilities and institutions in the field of providing services to persons affected by domestic violence.
10. To develop a network of institutions for corrective work with persons who commit domestic violence, of marriage counseling services system, forming responsible and constructive parental behavior (both men and women), and of family mediation.
11. To introduce training courses on domestic violence prevention for social work professionals, educators, social pedagogues, psychologists, physicians (primarily, pediatricians, traumatologists, therapists and psychiatrists), judges, law-enforcement officers, etc.

The major bulk of the manual consists of recommendations on **the content of standards for providing services to people affected by domestic violence** with a focus on specific requirements for the activity of residence stay institutions for affected persons (shelters), as well as providing services to child victims of domestic violence and working with their parents (persons substituting them). In particular, attention is focused on the following principles:

- a. safety of those affected above all;
- b. unavoidable liability of the offender;
- c. rehabilitation of victims is accompanied with correction of the offender's behavior
- d. individual approach and needs assessment
- e. empowering women and support for their autonomy
- f. the multidisciplinary nature of services provided
- g. non-discrimination and non-prejudice

- h. special training for the staff
- i. providing for the best interests of the child

Based on the abovementioned principles, framework standards of social services provision, their general principles and possible mechanisms of their implementation have been formulated, including:

- definition of a social standard: current status and problematic aspects;
- basic requirements for social service standards;
- steps to provide services to persons affected by domestic violence;
- features of resident services for persons affected by domestic violence (content of social services and approaches to the process of their provision)
- specific features of providing social services to children who have experienced domestic violence:
 - the general principles of providing social services to children and families;
 - special conditions of providing social services to children who have experienced domestic violence;
 - services for parents (persons substituting them) in families allowing for child abuse.

The manual offers a considerable amount of reference material for professionals providing services to persons affected by domestic violence, namely:

- a review of international legal standards of combatting domestic violence;
- a thematic collection of excerpts from texts of international legal instruments;
- selected national documents relevant to the issue of domestic violence;
- applicable tools for the assessment of the status of persons who have suffered domestic violence.

Thus, the manual 'Standards of Social Services Provision for People Who Have Suffered Domestic Violence: International Experience and Recommendations for Ukraine' covers a substantial range of issues related to the development of a comprehensive infrastructure of social, psychological, legal, vocational, other support to persons affected by domestic violence. The publication is intended for a wide range of experts dealing with the problem of domestic violence in Ukraine, primarily specialists at state, municipal, civil society and private institutions, services and facilities providing services to adults and children affected by domestic violence. The manual can be used in the process of training Junior Specialists, Specialists and Masters and in the fields of 'Social Pedagogy', 'Social Work', 'Psychology' and 'Law'.

УДК 364.63-027.553
ББК 65.272
С76
ISBN 978-966-2333-27-5

**Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від
наси́льства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України /
Наук. ред. О. Кочемировська / Заг. ред С. Павлиш. – К.:
Запоріжжя: Друкарський світ,
2011. – 228 с.**

Дизайн та верстка:
Кох О.С

Дизайн обкладинки:
Петрусенко О.С

Підписано до друку 29.11.2011 р.
Формат 170 x 240 мм
Друк офсетний
Гарнітура: Myriad Pro
Папір офсетний
Умовн. друк. арк. 14685
Наклад 1000 прим.
Замовлення № д291111-4

Програма розвитку ООН
01021, м. Київ, Кловський узвіз, 1
Тел.: +38 (044) 253 93 63

Друк: ТОВ «Друкарський світ»
69068, Запоріжжя, вул. Кругова, 165
Тел.: +38 (061) 289-90-90